

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

1901 — ΤΕΥΧΟΣ 10^{ον}

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ
ΟΔΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 12

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 10^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία ἀπὸ ναυτικῆς καὶ ιστορικῆς ἀπόψεως, ὑπὸ Περικλέους Δ. Ῥεδιάδου . . .	Σελ. 449
Προσωρινὴ ἔκθεσις περὶ τῶν ἐν Αἰγίνῃ ἀνασκαφῶν (κατὰ τὸ γερμανικὸν τοῦ A. Furtwängler) μετὰ σημειώσεως εἰς ταύτην ὑπὸ I. N. Σβορώνου . . .	» 445
Χρονικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ὀμβρικοῦ, ὑπὸ N. I. Γιαννοπούλου	» 488
Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829. (Μετὰφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ K. βαρώνου Ἰδερ)	» 494

Ἐν παραρτήματι :

Ἱστορία τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, ὑπὸ K. M. Κωνσταντοπούλου, μετ' εἰκόνων	Σελ. 113-128
---	--------------

Κύριος καὶ πρώτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεύτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῇ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμψη ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγείλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἐκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν

σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης εἰδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσιν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δὲ ἔτησίᾳ συνδρομῇ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Οἱ συνδρομηταὶ τῆς « Ἀρμονίας » παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσι τὴν συνδρομὴν των

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πανεπιστημίου 12,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν Herrn CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16, μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως: pour compte de M. W. Barth à Athènes.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Γ. ΜΠΑΡΤ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΟΔΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 12

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ:

- Στ. Μαρτζώκη** Ποήματα. Σελ. 160 δρ. 1.50
Δ. Καλογεροπούλου Ἐντυπώσεις τῆς ζωῆς. Σελ. 64 » 2.—
Γ. Παχτίκου Ἡ μελοποιία τῶν χορικῶν καὶ τῶν κομμῶν Ἰριγενείας τῆς ἐν Ταύροις τοῦ Ἐδριπίδου, βραβευθεῖσα κατὰ τὸν διεθνή μουσικὸν ἀγῶνα τῆς ἐν Ἀθήναις πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων δραμάτων ἐταιρείας. Μετὰ παραρτήματος φιλολογικοῦ δρ. 4.50
Ἰω. Σακελλαρίδου Ὅσα εἰς ἕμνοδιαν. Σελ. 16.
Κ. Κοσμᾶ Ἐκλογαὶ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τῆς Κύρου Παιδείας τοῦ Ξενοφάντος. Σελ. 78. » 1.25
Ε. Σκάσση *Titii Iulii ab urbe condita liber XXI ab verbum in Graecum expressus.* Σελ. 92 » 2.—
Γ. Χατζιδάκι Γλωσσολογικαὶ μελέται. Τόμος Α'. Σελ. 635. » 15.—
Ν. Γ. Πολίτου Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμίαι. Τόμος Γ'. » 8.—

- G. Tropea, Numismatica di Lipara.** Σελ. 35. Messina.
P. Cesareo, I due Simposi in rapporto all' arte moderna. Σελ. 264. Palermo Lire 7.—
Scriptores originum Constantinopolitanarum. Recensuit K. Preger. Fasc. I. Hesychii Illustrii Origines Constantinopolitanae. Anonymi Enarrationes breves chronographicae. Anonymi de Aedificatione templi S. Sophiae. Σελ. XX, 133. Lipsiae . . Μάρκα 4.—
Brockhaus' Konversationslexikon. Neue revidierte Ausgabe der 14. (Jubiläums) Auflage. Band I—IV, gebunden, ἕκαστος τόμος Μάρκα 12.—

Τὴν νέαν ταύτην ἔκδοσιν τοῦ περιφήμου Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ τοῦ Brockhaus πωλεῖ τὸ βιβλιοπωλεῖον Γ. Μπαρτ ἀντὶ μηνιαίων δόσεων ἐκ δρ. 10.—ἐκ. Οἱ συνδρομηταὶ λαμβάνουσιν ἀμέσως πάντας τοὺς ἤδη ἐκδεδομένους τόμους, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀμέσως μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν.

Η ΕΝ ΣΑΛΑΜΙΝΙ ΝΑΥΜΑΧΙΑ

ΑΠΟ ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1. *Ιστορικαί πηγαί τῆς μελέτης.* Δυστυχῶς αἱ πηγαί, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ ἀρυσθῇ τὰς πληροφορίας του περὶ τοῦ σημαντικωτάτου τούτου ιστορικοῦ γεγονότος, οὐ μόνον πενιχραὶ ἀλλὰ καὶ ἀσαφεῖς καὶ ἀτελεῖς εἰσι, σχετιζόμεναι ἐπὶ πλέον πρὸς τοπογραφικὰ σημεῖα μὴ τεθειμένα εἰσέτι ἀκριβῶς. Οὔτε ἐξ ἐπιτυχοῦς ἀνασκαλεύσεως τοῦ βυθοῦ τῶν στενῶν τῆς Σαλαμίνας, οὔτε ἐξ ἐπιγραφῶν ἢ ἄλλων ἀσφαλῶν δεδομένων δύναται τις νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἀτελείας τῶν κειμένων.

Ἐκ τῶν κειμένων τούτων τὸ μὲν τοῦ Διοδώρου (Ἐφόρου), συνταχθὲν ἑκατὸν καὶ πενήκοντα περίπου ἔτη μετὰ τὴν ναυμαχίαν ἐξ ἐπιτοπίων ἐρευνῶν, παρέχει μὲν ὅπως οὖν φυσικὴν τὴν ἀφήγησιν τῆς ναυμαχίας, οὐχ ἥττον ὁμως θεωρεῖται ὡς ἔργον ἀποτυχὸν καὶ ἥττον τῶν κειμένων τοῦ Ἡροδότου κλπ. ἀκριβές¹, καίτοι ὁ Loeschke ὑπεραμύνεται αὐτοῦ.

Ἐτέρα ἀναμφιβόλως σπουδαία ιστορικὴ πηγὴ εἶναι τὸ κείμενον τοῦ Ἡροδότου, γραφὲν κατὰ τὸν Kirchhoff πενήκοντα μόνον ἔτη μετὰ τὴν ναυμαχίαν. Ἐν τῷ Ἡροδότῳ, οὐ ὑπεραμύνεται ὁ Hauvette², ὁ μὲν Grundy³ ἀνευρίσκει ἀταξίαν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς μάχης, ὁ δὲ

¹ Οὕτω θεωρεῖ αὐτὸ ὁ Grote (History of Greece vol. IV p. 459).

² Hérodote, historien des guerres médiques, 1894.

³ The account of Salamis in Herodotus (Journal of Hellenic Studies vol. XVII 1897 p. 232).

Leake¹ παρατηρεί ότι ἐν αὐτῷ ἀντὶ νὰ διδῆται συνεχῆς ἀφήγησις τῆς μάχης, τὸν ἀντικείμενον μεμονωμένα γεγονότα φέρονται. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον βεβαιούμεν ὅτι, ὅταν ἠρξάμεθα τῆς παρουσίας μελέτης ἡμῶν, ὄντες τελείως ἀπηλλαγμένοι πάσης ἱστορικῆς προκαταλήψεως, καὶ πρῶτον ὑπ' ὄψιν λαβόντες τὸ κείμενον τοῦ Ἡροδότου, ἐσηματίσαμεν τὴν πεποιθησιν ὅτι οὐ μόνον ἀδυνατεῖ τις ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου νὰ ἐξαγάγῃ πλήρη καὶ σαφῆ τῆς ναυμαχίας περιγραφὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ κείμενον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ φαίνεται ἐπιδεικτικὸν διαφόρων εἰκασιῶν περὶ τῆς ναυμαχίας, ὡσανεὶ ὁ συγγραφεὺς του μὴ εἶχεν μὴδ' ὁ ἴδιος μορφώσει ἀσφαλῆ τῆς ναυμαχίας εἰκόνα, ἀλλὰ διστάζων εἶχεν ἀναφέρει ὅσα εἰς τὰ ὧτά του προσέπεσαν περιστατικὰ τῆς μάχης ἐκ παραδόσεων συγκεχυμένων, ἀφοῦ τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν πρῶτον ἐξηκρίβωσεν².

Ἐκ πάντων ὁμοῦ τῶν κειμένων τὴν πρῶτην θέσιν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς αὐθεντίας κατέχουσιν ἀναμφιβόλως «οἱ Πέρσαι» τοῦ Αἰσχύλου³, οὐ μόνον διότι οὗτος ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῆς ναυμαχίας μάρτυς, συναγωνισάμενος μάλιστα τοῖς Ἀθηναίοις, ἀλλὰ καὶ διότι «οἱ Πέρσαι» του ἐδιδάσκοντο μόλις ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὴν ναυμαχίαν ἐνώπιον αὐτῶν τῶν Σαλαμινομάχων⁴, πρὸ τῶν ὁποίων βεβαίως δὲν θὰ ἐπεχειρεῖ νὰ διαστρεβλώσῃ τὴν ἱστορικὴν ἀκρίθειαν προσφάτων ἔτι γεγονότων⁵. Τὸ κείμενον ὁμοῦ τῶν «Περσῶν» ἐνεποίησεν ἡμῖν τὴν ἐντύπωσιν πηγῆς λίαν, οὕτως εἰπεῖν, ἐλαστικῆς. Διότι μὴ δυνάμενος ἐν δράματι καὶ ἀπὸ

¹ The Demi of Attica vol. II p. 264.

² Ἡ ἀκρίθεια τῶν ἱστοριῶν τοῦ Ἡροδότου ἐγένετο ἀντικείμενον μελετῶν ὁλοκλήρων παρὰ τε τοῖς ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις (Πλούτ., Στράβ. κλπ., Hauvette, Sihler, Wecklein κλπ.). Ὁ Sihler ἀνευρίσκει ὅτι ὁ Ἡρόδ. γράφων τὴν ἱστορίαν του εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τοὺς «Πέρσας» τοῦ Αἰσχύλου (Trans. of Amer. Phil. Ass. p. 110), ὁ δὲ Grote (History of Gr. vol. IV p. 478) καὶ ὁ Leake (Demi of Attica, vol. II p. 228) θεωροῦσιν αὐτὸν ἀξιοπιστότερον τῶν μεταγενεστέρων, οὐχὶ ὁμοῦ καὶ τοῦ Αἰσχύλου.

³ Οὕτω τοῦλάχιστον θεωροῦσι τοὺς «Πέρσας» τοῦ Αἰσχύλου ὁ Grote (History of Greece, vol. IV p. 459), ὁ Loeschke (Ephorosstudien – Die Schlacht bei Salamis ἐν Jahrb. f. cl. Phil. 1877 p. 25).

⁴ Αἱ «Φοίνισσαι» τοῦ Φρυνίχου ἐδιδάχθησαν μόλις τέσσαρα μετὰ τὴν ναυμαχίαν ἔτη.

⁵ Ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière ἐσφαλμένως φρονεῖ ὅτι αἱ ποιητικαὶ ἐκφράσεις ἔν τισι τοῦ Αἰσχύλου μειοῦσι τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀκρίθειαν. Βλ. La marine des anciens vol. I p. 53.

τοῦ στόματος τοῦ Ἀγγέλου νὰ φέρῃ μακροσκελῆ τὴν ἀφήγησιν τῶν λεπτομερειῶν τῆς μάχης, παρέσχεν ὁ Αἰσχύλος πηγὴν αὐθεντικὴν μὲν, δυναμένην ὁμοῦ, ὅταν καταλλήλως ἐρμηνεύηται, νὰ συμβιβάζεται πρὸς πάσας τὰς ὑποθέσεις περὶ τῆς ναυμαχίας.

Αἱ ἄλλαι τέλος πηγαί, Πλούταρχος, Κορνήλιος Νέπωσ, Κτησίας, αἱ ὀλίγαὶ λέξεις παρ' Ἰσοκράτει, Θουκυδίδη κλπ., δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δευτερεύουσαι πηγαί¹.

2. Τὰ κείμενα ταῦτα φαίνονται γενικῶς πρὸς ἄλληλα ἀντιστρατευόμενα. Ἐντεῦθεν ἄλλοι μὲν ἠσπάσθησαν τὸν Ἡρόδοτον παριδόντες τὸν Διόδωρον καὶ μορφώσαντες τὴν δοξασίαν τοῦ νυκτερινοῦ εἰσπλου καὶ τῆς παρατάξεως κατὰ μῆκος τῶν στενῶν, ἄλλοι δὲ τὸν ἀντικείμενον, καὶ ἄλλοι τέλος ἐπεχειρήσαν πάντων τῶν κειμένων τὴν συνδιαλλαγὴν. Οὐχ ἤττον ὁμοῦ πάντες εὗρον τὸν Αἰσχύλον τὴν ἰδίαν ἐκάστου δοξασίαν ἐπικυροῦντα.

Τοπικὴ ἀνασκόλευσις τοῦ βυθοῦ τῶν στενῶν, γεννησομένη ὁμοῦ ἐνδελεχῶς καὶ συστηματικῶς, πιθανῶς θὰ ἔφερον εἰς φῶς ἀντικείμενα διαφορα, ἐξ ὧν θὰ συνεπεραίνετο ἀσφαλῆς περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου γεγονότος ἰδέα. Ἡ τοιαύτη ἐργασία, φρονοῦμεν, θὰ ἦτο ἤττον τῆς ἐν Ἀντικυθήροις γενομένης δυσχερῆς, τόσῳ διότι τὸ μέρος εἶναι κλειστόν, μὴ ἐπηραζόμενον ὑπὸ τοῦ κυματισμοῦ ὡς ἐν Ἀντικυθήροις, τοῦ δυσχεραίνοντος καὶ παρακωλύοντος τὴν ἐργασίαν, ὅσῳ διότι τὰ βάρη γενικῶς εἶναι 12-16 ὄργυιων, σπανίως δὲ φθάνοντα τὰς 20 ὄργυιᾶς, εἶναι ἐν συγκρίσει πολὺ μικρότερα, ἐπιτρέποντα εἰς τοὺς δύτας πολὺ ὑπὲρ τὴν ἡμίσειαν ὥραν νὰ μένωσιν ἐν καταδύσει, ἐνῶ ἐν Ἀντικυθήροις δὲν ἠδύνατο οὐδὲ δέκα πρῶτα λεπτά νὰ παραμείνωσιν, ἕνεκα τοῦ μεγάλου βάρους ὑπὲρ τὰς 30 ὄργυιᾶς περίπου².

3. Σχετικὴ τοπογραφία. Ἡ μελέτη τῆς ἐν Σαλαμίनि ναυμαχίας συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν τοπογραφικὴν μελέτην τῶν ἀκτῶν ὁλοκλήρου τοῦ στενοῦ, καὶ τοῦτο διότι τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν γεωγραφικῶν σημεία ἀτελῶς λίαν ἢ καὶ οὐδὲν εἰσὶ προσδιωρισμένα.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν πόλιν τῆς Σαλαμίνας κατὰ τὰ Περσικά,

¹ Hauvette ἔ. ἀ. p. 65.

² Ἀνασκόλευσις τις τοῦ βυθοῦ ἔλαβε χώραν τῷ 1883, ὑπῆρξεν ὁμοῦ αὕτη λίαν ἀτυχῆς, τόσῳ διότι διεκόπη ὑπὸ τοῦ παρεμπροσθέντος χειμῶνος, ὅσῳ ἕνεκα τῶν ἀτελῶν μέσων καὶ τῶν ἄνευ σημασίας μερῶν ἔνθα διενεργήθη (παρὰ τὸν λιμένα τῶν Φωρῶν, κλπ.), ὅθεν οὐδὲν ἠδύνατο νὰ συναχθῆ. (Βλ. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας 1884, σελ. 14).

γενικῶς αὕτη τάσσεται παρὰ τὸ σημερινὸν Ἀμπελάκι. Ὅσον ὁμως ἀφορᾷ εἰς τὴν Κυνόσουραν καὶ Κέον, αἵτινες ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, μεγάλη πάντοτε ἐπεκράτησεν ἀμφιβολία, καθόσον ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Ἡροδότου καταφαίνεται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῶν γνωστῶν σημείων, ὡς παραδέχεται ὁ Larcher¹. Διότι θεωροῦμεν ὅλως ἀδύνατον ἐντὸς τόσῳ βραχέος χρονικοῦ διαστήματος νὰ εἰδοποιηθῆ καὶ λάβῃ τὰς θέσεις του ὁ περσικὸς στόλος ἀπὸ τῆς Κέω καὶ τῆς Κυνοσούρας τοῦ Μαραθῶνος πλέων². Ἄλλως τε ὡς παρατηρεῖ ὁ Pape Κέως καὶ οὐχὶ Κέος ἐγγράφετο.

4. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ νοτιοανατολικὴ κομβώδης ἄκρα τῆς Σαλαμίνας ἢ πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὸν Σαρωνικὸν ἐστραμμένη ἀναμφιβόλως σπουδαίως εἰς τὴν μάχην παρενέβη καὶ δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ ἀναφερθῆται ἐν ταῖς περὶ αὐτῆς ἐξιστορήσεσιν. Ἐπειδὴ ὁμως, φρονοῦμεν, μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πιθανὸν νὰ μὴ ὑπῆρχε γνωστὸν εἰς τὸν Ἡρόδοτον ὄνομα τῆς ἄκρας ἐκείνης, διότι αἱ μὲν Σεληνίαι (σήμερον Σελήνια) ἔκειντο ἐξωτερικῶς εἰς τοὺς πόδας τῆς ἄκρας ταύτης τῆς πρὸς Αἰγίνα ἐστραμμένης³, ἡ δὲ Τροπαία ἄκρα ὠνομάσθη κατόπιν τῆς παρ' αὐτὴν γενομένης

¹ Κυνόσουρα μὲν ἦτο ἡ βραχὴ ἐπιμήκης ἄκρα παρὰ τὸν Μαραθῶνα, πρὸς «Εὐβοίαν τετραμμένη» καθ' Ἡσύχιον, Κέος δὲ ἢ μᾶλλον Κέως, ἡ γνωστὴ νῆσος τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἐκ τῶν ὀλίγων αἵτινες προθύμως συνετάχθησαν τοῖς λοιποῖς Ἕλλησι κατὰ τὸν Μηδικὸν πόλεμον (Larcher, book 109th note).

² Ὁ Thirlwall (A history of Greece vol. II p. 305) καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Barthélemy καὶ ὁ Kruse, ὡς πληροφοροῦμεθα παρὰ τοῦ Grote (Hist. of Gr. vol. IV p. 477 note) ἀποδίδουσι τὰ ὀνόματα Κυνόσουρα καὶ Κέος εἰς τὸ νοτιοανατολικώτερον καὶ νοτιώτερον ἄκρωτήριον τῆς Σαλαμίνας, ὁ δὲ Kiepert (Topogr.-histor. Atlas von Hellas) καὶ οἱ Spruner-Menke (Atlas antiquus VII Gr. Epirus post bella Persica) καὶ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ Sihler (Trans. of Am. Phil. Ass. 1877 p. 115) ὁμοίως παραδέχονται. Ὁ Grote θεωρεῖ τοῦτο ἀμφίβολον, διότι, λέγει, οἱ Πέρσαι δὲν ἤθελόν ποτε παρὰ τὰς ἐχθρικός ἀκτὰς διανυκτερεύσει, καὶ μετὰ τοῦ Cox (Histor. of Gr. vol. I p. 538) θεωρεῖ τὰ ὀνόματα ταῦτα παρεμβληθέντα ὡς ἐκ τοῦ χρησμοῦ τοῦ Βάκιδος χωρὶς νὰ ἀποδίδωνται εἰς ὀρισμένα σημεία, ὅπερ ἀντικρούει ὁ Sihler. Ὁ Lolling τέλος θεωρεῖ ὡς Κέον τὴν νῆσον Λέρον (Meerenge v. Salamis ἐν Hist. u. phil. Festgabe an Curtius 1884) καὶ ὁ Loeschke γράφει Λέρος ἀντὶ Κέος (Ephoros-Studien ἐν Jahrb. f. class. Phil. 1877, 29).

³ Ὁ Kiepert (Top. - hist. Atlas von Hellas), οἱ Spruner-Menke (Atlas antiquus), ὁ Grote (Hist. of Gr. vol. IV p. 474 map) οὕτω παραδέχονται αὐτὰς καὶ πάντες σχεδὸν πλὴν τοῦ Leake ἐσφαλμένως (The demi of Att. vol. II pl. IV) θεωροῦντος αὐτὴν ταύτην τὴν ἄκραν ὡς «Σεληνίας».

τροπῆς τῶν βαρβάρων πολὺ μετὰ τὰ Μηδικὰ καὶ οὐχὶ πιθανῶς ἔνεκα στηθέντος τροπαιοῦ, ἀφοῦ τοιοῦτον ἐστήθη καὶ ἐν Ψυτταλείᾳ¹, διὰ τοῦτο βιάζομενος ὁ Ἡρόδοτος νὰ ὀνομάσῃ τὴν ἄκραν ἐκείνην, ἐκάλεσεν αὐτὴν Κυνόσουραν, οὕσαν ἐπιμήκη καὶ κομβώδη ὡς κυνὸς οὐρά, καὶ εἰναλίην κατὰ τὸν χρησμόν², ἀφοῦ ἄλλως τε καὶ ὁ Ἡσύχιος³ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οὕτω ἐκαλεῖτο καὶ πᾶς χερσοειδὴς τόπος. Ἡ δὲ σημερινὴ αὐτῆς ὀνομασία «κάβο-βάρβαρο» δὲν φαίνεται ἔχουσα τὴν ἀρχὴν της ἐκ τῆς μηδικῆς ἐποχῆς, ὡς φρονεῖ ὁ Chandler καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ κ. Ράδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξ ἐπικρατήσεως ἐκεῖ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, ἧς ὑπάρχει πλησίον καὶ σήμερον ἔτι ναός⁴. Τὴν δὲ ὀνομασίαν Κέος, ἣν ὁ Thirlwall ἀποδίδει εἰς τὴν δυτικὴν ἄκραν τῆς Σαλαμίνας, ἡμεῖς εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ψυτταλείας ἄκραν θεωροῦμεν ἀποδοτέαν μετὰ τοῦ κ. Ζάμπα⁵, τὴν γνωστὴν σήμερον καὶ ἐν τῷ χάρτη τοῦ Βρετ. Ναυαρχείου φερομένην ὑπὸ τὸ ὄνομα Κέραμος.

Ψυττάλεια ἀναμφιβόλως εἶναι ἡ γνωστὴ σήμερον νῆσος ὑπὸ τὸ ὄνομα Λιψοκουτάλα. Τοῦτο φαίνεται πολλαχόθεν, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῆς διδομένης ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου περιγραφῆς, ἣτις συμφωνεῖ τελείως πρὸς τε τὴν σημερινὴν αὐτῆς μορφήν καὶ πρὸς τὸν Στράβωνα⁶ καὶ Πausανίαν⁷.

5. Ἐτερον γεωγραφικὸν σημεῖον ἀτελῶς προσδιωρισμένον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Διοδώρου ἀναφερόμενον Ἡράκλειον. Καὶ ὁ μὲν Κτησίας⁸ περιγράφει τοῦτο ὡς «τὸ στενότατον τῆς Ἀττικῆς, ὃ Ἡράκλειον καλεῖται», ὁ δὲ Στράβων⁹ ἀναφέρει τοῦτο μετὰ τὴν «Ἀμφιάλην καὶ τὸ ὑπερκείμενον λατόμιον» ὡς τὸν πορθμὸν, «ὃν διαχοῦν ἐπειρᾶτο Ξέρξης, ὥφθη δὲ ἡ ναυμαχία γενομένη καὶ φυγὴ τῶν Περσῶν». Ἀφ' ἑτέρου ὁ Πλούταρχος¹⁰ διασφύζει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φανοδήμου, καθ' ἣν ὁ Ξέρξης παρ'

¹ Πaus. I. 36. 2. Ὁ Bauer παραδέχεται τρόπαιον καὶ ἐπὶ τῆς Κυνοσούρας παρὰ τὸ πολυάνδρειον, οὗ ἔχνη ἀνεῦρεν ὁ Milchhöfer, ὁμοιάζοντα πρὸς τὸν τύμβον τῶν Μαραθωνομάχων.

² Ἡροδ. VIII 77.

³ Ἡσύχ. ἐν λ. Κυνόσουρα καὶ Phot. Lex. ὁμοίως.

⁴ Ὁμοίως φρονεῖ καὶ ὁ Leake (The demi of Att. II p. 171)

⁵ «Παρνασσός» 1893 τόμ. 15' σελ. 759.

⁶ IX σελ. 395.

⁷ I 36, 2

⁸ Κτησ. Περσ. 26.

⁹ IX 395.

¹⁰ Πλουτ. Θεμ. 13.

αὐτὸ εἶχε θέσει τὸν θρόνον του, ἵνα θεῖται τῆς ναυμαχίας, καὶ τὴν τοῦ Ἀκεστοδώρου, καθ' ἣν ὁ θρόνος ἔκειτο εἰς τὰ Κέρατα παρὰ τὰ Μέγαρα¹. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ θρόνου τούτου ὁ Αἰσχύλος² λέγει:

Ἐδραν γὰρ εἶχεν εὐαγῆ στρατοῦ
ὕψηλὸν ὄχθον ἄγχι πελαγίας ἄλδος,

ὁ δὲ Ἡρόδοτος³ φέρει τὴν πρὸς τοὺς Φοίνικας ἔριδα τῶν Ἰώνων ἀμέσως ἐν καιρῷ τῆς μάχης εἰς τὸν Ξέρξην ἀναφερομένην καὶ τὸν θρόνον ὑπὸ τὸν Αἰγάλεω.

Ἐντεῦθεν, ὑποθέτομεν, δύναται τις νὰ συμπεράνη: 1^{ον} ὅτι τὸ Ἡράκλειον τοῦτο καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξου ἔκειτο εἰς τὸ στενότατον περίπου μέρος τοῦ πορθμοῦ. 2^{ον} ὅτι παρ' αὐτὸ ἐγένετο ἡ φυγὴ τῶν Περσῶν, ἥτοι πρὸς τὸ μέρος τῆς Ψυτταλείας, ὡς θελομεν ἰδεῖ (§ 39). 3^{ον} ὅτι ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἦτο δυνατὴ ἡ ἐπισκόπησις τῆς ναυμαχίας τελείως. 4^{ον} ὅτι ἔκειτο παρὰ τὴν παραλίαν οὐχὶ πολὺ μακρὰν αὐτῆς ἐπὶ μέρους ὑψηλοῦ, καὶ 5^{ον} ὅτι ἦτο παρὰ τὴν πελαγίαν θάλασσαν, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ στενῷ⁴.

Τοιοῦτον ὁμοίως μέρος δὲν εὐρίσκομεν ἄλλο πληροῦν πάσας τὰς ἀνωτέρω συνθήκας ἢ τὸ ἐν τῷ βάθει τοῦ κόλπου τοῦ Κερατσινίου παρ' ὃ σήμερον ὑπάρχει ὁ ναὸς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου μεμονωμένον ὑψωμα, ἔνθα

¹ Ὁ Müller (Fragm. Gr. Hist. vol. 2) ἀναγνωρίζει τὰ Κέρατα οὐχὶ ἐν Μεγαρίδι, ἀλλὰ παρὰ τὸν Αἰγάλεω, ὡς ἄλλως τε φαίνεται καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς ὀνομασίας Κερατσίνι καὶ Κερατόπυργος. ἄλλως τε ὁ Grote παρατηρεῖ ὅτι ἐκ τῶν Κεράτων τῆς Μεγαρίδος θὰ ἦτο ἀδύνατον εἰς τὸν Ξέρξην τόσον μακρόθεν νὰ βλέπῃ (Hist. of Greece vol. IV p. 477).

² Πέρσ. 470.

³ VIII 90.

⁴ Οὐδεμία ἄλλη ὑπόθεσις φαίνεται πληροῦσα πάσας τὰς ἀπαραιτήτους ταύτας συνθήκας. Οὔτε ἡ τοῦ Goodwin θέτοντος αὐτὸ παρὰ τὸ σημερινὸν Πέραμα ἔνκντι τῶν Ἀμπελακίων (Papers of the Am. School .. at Athens vol. I p. 255), οὔτε ἡ τοῦ Müller (Fragm. Gr. Hist. vol. II) θέτοντος τὸν θρόνον τοῦ Ξέρξου εἰς τὸν σημερινὸν Κερατόπυργον τῆς χερσονησοειδοῦς ἐξοχῆς, ἔνθα εὐρίσκεται παλαιὰ πυριτιδαποθήκη, ἥτις δὲν εἶναι ἀρκούντως ὑψηλὴ πρὸς γενικὴν ἐπισκόπισιν, εὐπρόσιτος δὲ εἰς βιαίαν ἀπόβασιν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἐν ἡ περιπτώσει ἐνίκων καὶ εὐάλωτον ἐκ θαλάσσης, οὔτε ἡ τοῦ Hauvette (Rapport sur une mission scientifique p. 30) καὶ τοῦ Leake (The demi of Attica vol. II p. IV) θετόντων αὐτὸν μακρὰν τοῦ Ἡρακλείου μεταξὺ Περάματος καὶ Κερατσινίου, ἔνθα σήμερον εὐρίσκεται ἐπάκτιον πυροβολεῖον.

ὁ Leake¹ ἰσχυρίζεται ὅτι ἀνεῦρεν ἐρείπια ναοῦ καὶ ἄλλα ἄτινα θεωρεῖ ἀνήκοντα εἰς τὸ Ἡράκλειον τὸ τετράκωμον, καὶ τὸν ναὸν τὸν κοινὸν εἰς τοὺς τέσσαρας δῆμους τῶν Θυμοιταδῶν, Ξυπετεῶνων, Φαληρέων καὶ Πειραιέων. Ἐκεῖ εὐρίσκομένου τοῦ θρόνου θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ διαβίβασις τῶν παραπόνων τῶν Φοίνικων ἐν καιρῷ τῆς μάχης καὶ πρὸς τὴν τροπὴν ἥτις ἔλαβε χώραν πρὸς τὴν Ψυτταλείαν, ὅποτε ἔπρεπεν εἶτι νὰ ἦ εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Περσῶν ἡ ἀκτὴ ὅπως ἀναφερθῶσιν ἐξ αὐτῆς εἰς τὸν Ξέρξην οἱ Φοίνικες. Ἐκεῖ τέλος παραδέχονται τὸν θρόνον τοῦ Ξέρξου καὶ ὁ Grote² καὶ ὁ Cox³ καὶ ὁ Kiepert⁴ ἔνθα ὁ χάρτης τοῦ Βρετ. Ναυαρχείου ἔχει τὴν Xerxes seat⁵, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ θέσιν θέτουσι καὶ τὸ Ἡράκλειον καὶ ὁ Leake καὶ ὁ Grote⁶ καὶ ὁ Kiepert⁷. Ἐπειδὴ δὲ οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου διαπορθμεύοντο εἰς τὴν Σαλαμίνα, εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ἔκειτο μὲν τὸ Ἡράκλειον εἰς τὰ στενά, οὐχὶ ὁμοίως καὶ εἰς τὸ στενότατον μέρος ἀκροῦς, ἀλλὰ παρὰ τὸν Ἀγ. Γεωργίου οὐδ' ἐκεῖθεν ἐγένετο ἡ διαπόρθμευσις ἅτε ἐκτεθειμένου τοῦ πορθμοῦ παρὰ τὸ Ἡράκλειον τοῦτο εἰς τοὺς νοτίους ἀνέμους, οἵτινες ἐγείρουσιν ἐκεῖ σάλον καὶ κυματισμὸν⁸.

6. Ἡ σημερινὴ νησίς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου παρὰ τὸν Ναύσταθμον⁹ οὐδαμῶς παρεμβαίνει ἐν τῆς περὶ τῆς ναυμαχίας διηγήσεσιν, οὐδὲ αἰ

¹ The demi of Attica vol. II p. 33.

² Hist. of Greece vol. IV p. 478 note.

³ Hist. of Greece vol. I p. 543 map.

⁴ Topogr. - hist. Atlas von Hellas.

⁵ Admiralty Charts - Salamis Strait, 894.

⁶ Αὐτόθι p. 584 map.

⁷ Ἐ. ἄ.

⁸ Ὁ Goodwin παραδέχεται τὸ Ἡράκλειον ἐσφαλμένως παρὰ τὸ σημερινὸν πέραμα (Papers of Am. School of cl. Studies at Athens vol. I p. 255), ὁ δὲ Leake καὶ ἄλλοι (Topogr. of Athens vol. I p. 401, vol. II p. 273) ἐσφαλμένως τὸ βάθος τοῦ κόλπου τοῦ Κερατσινίου πρὸς τὸν Ἀγ. Γεωργίου κλοῦσι λιμένα τῶν Φωρῶν, διότι λιμὴν τῶν Φωρῶν ἦτο ἡ σημερινὴ Δραπετζώνα ἢ κοινῶς Κλεφτολίμανο.

⁹ Ἡ νησίς αὕτη θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Leake ὡς ἡ Ἀρπαθώνη (The demi of Attica vol. II p. 164), ὁ δὲ Lolling θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὴν μείζονα, τὴν δὲ παρ' αὐτὴν σκόπελον ὡς τὴν ἐλάσσονα τῶν Φαρμακουσῶν (ἐν Meerenge v. Salamis).

Φαρμακούσσαι¹ ἢ ἡ Ἀμφιάλη², παρ' ἃς τόσον ἀξιομνημόνευτα γεγονότα ἔλαβον χώραν καὶ αἰτινες ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῶν θέσεως καὶ κατασκευῆς ὄφειλον νὰ ἔχῃσι μεγάλην ὑπὸ στρατηγικὴν ἐποψιν σημασίαν.

Ἡ Κωλιὰς τέλος ἄκρα καὶ ὁ Ζωστήρ φαίνονται ἀκριβῶς ὁπωσοῦν ὀρισμένα γεωγραφικὰ σημεῖα. Καὶ ἡ μὲν Κωλιὰς ἄκρα εὐρίσκεται παρὰ τὸ σημερινὸν παλαιὸν Φάληρον εἰς τὸ μέρος τὸ ὀνομαζόμενον σήμερον Τρεῖς Πύργοι, ἐνθα εὐρέθησαν καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Πausανίου³, ἐκεῖ δὲ φέρεται καὶ παρὰ τῷ Kiepert⁴. Παρὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος τοποθετοῦντος αὐτὴν παρὰ τὸ Σούνιον⁵ δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι παρὰ τὸ Παλαιὸν Φάληρον καὶ σήμερον ἐτι εὐρίσκεται κοκκινόχρωμα, ἡ δὲ Κωλιὰς ἄκρα ἦτο γνωστὴ διὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐξαγωγὴν χρώματος πρὸς ἀγγειοποιίαν⁶.

Ζωστήρ⁷ δὲ εἶναι ἡ παρὰ τὰς σημερινὰς νησίδας Φλέβας ἄκρα. Αἱ Σελήνιαι τέλος ἐκείντο εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μέρος καὶ εἰς τοὺς πόδας τῆς Κυνοσούρας, ὡς παραδέχονται πάντες. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς τοῦ μέρους ἐκείνου ὀνομασίας «Σελήνια».

Τῆς Ἐλευσίνας καὶ τοῦ Πειραιῶς ἡ θέσις εἶναι τελείως καθωρισμένη⁸.

7. *Περὶ τῆς συγκροτίσεως τῶν ἀντιπάλων στόλων.* Οὐ μόνον κατὰ τὸ πλήρωμα οἱ ἐν Σαλαμῖνι ἀντιπαραταχθέντες στόλοι ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ὕλικόν αὐτῶν μεγάλως ἀλλήλων διέφερον.

¹ Φαρμακούσσαι ὁ Leake ὀνομάζει τὰς σήμερον γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα Κυράδες νήσους. (Αὐτόθι). Ἴδε ἐπίσης Σ. Λάμπρου Χοιράδες - Κυράδες (Ἐστία τόμ. Β' σελ. 191).

² Τὴν Ἀμφιάλην ὁ Goodwin θέτει παρὰ τὸ σημερινὸν Πέραμα (Pap. of Am. School vol. I p. 256) κακῶς, ὁ δὲ Kiepert (Top. - hist. Atlas von Hellas) πρὸς βορρᾶν ἐτι, εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσίνας.

³ Πaus. I, 4, 5.

⁴ Topogr. - histor. Atlas von Hellas.

⁵ Ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Στράβωνος ἐλέγχεται ἀνακριβῆς, τόσον διότι ὁ Πausanias ὀρίζει τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ Φαλήρου εἰς σταδίους εἰκοσι μόνον, ὅσον διότι καὶ ὁ Στέφανος, ὁ ὁποῖος γενικῶς ἀκολουθεῖ τὸν Στράβωνα, φέρει ἐν τούτοις αὐτὴν παρὰ τὸ Παλαιὸν Φάληρον.

⁶ Πλουτ. Ἡθ. 42.

⁷ Leake, Topogr. of Athens vol. I p. 63, vol. II p. 54.

⁸ Ὁ Κούρτιος φρονεῖ ὅτι ὁ Ἡρόδοτος διὰ τῆς λέξεως Πειραιεὺς ἐννοεῖ ὀλόκληρον τὴν χερσόνησον.

Ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ὁ ὁποῖος τὸ πλεῖστον, κατὰ τὰ δύο τρίτη περίπου, συνέκειτο ἐξ ἀθηναϊκῶν τριήρων, ὧν τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν ἐγκύμνασιν θαυμάζει ὁ Grote¹, ἦτο σχεδὸν ὁμοιογενής, ὅπερ ἀποτελεῖ σπουδαῖον προσόν, ἐνῶ τὸναντίον ὁ περσικὸς οὐ μόνον κρᾶμα διαφόρων πλοίων ἦτο, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἑτερογλώσσων πληρωμάτων ἦτο συγκεκριημένος, ὧν οἱ Φοίνικες κατὰ πρῶτον λόγον καὶ οἱ Ἴωνες καὶ Αἰγύπτιοι κατόπιν ἔχαιρον τῆς ἀρίστης φήμης. Οὐχ ἦττον ὅμως ἦτο κατὰ πολὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνώτερος ὑπὸ ναυπηγικὴν ἐποψιν, ἅτε ναυπηγηθεὶς εἰς τὰ ἄριστα τῆς ἐποχῆς ναυπηγεῖα, καὶ τελειότερον ὀπλισμένος καὶ ἐκ ταχυτέρων πλοίων κατηρτισμένος. ἐνῶ αἱ ἑλληνικαὶ τριήρεις ἦσαν κατασκευῆς ἀτελοῦς, χαμηλότεραι καὶ βαρεῖαι².

8. Ἐφ' ἐκάστης περσικῆς τριήρους ἐκτὸς τῶν ἐκ διακοσίων³ ἀνδρῶν τακτικοῦ πληρώματος, ἐπέβαινον προσέτι ἀνὰ τριάκοντα ἐκ τῶν Περσῶν, Μήδων ἢ Σακῶν. Τῶν ἐπιβατῶν ἐν συνόλῳ ὁ ἀριθμὸς πιθανῶς δὲν ἦτο ὀρισμένος, ὡς κατόπιν ἀναφέρει καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων⁴, ἀλλὰ ἐποικίλλεν ἀναλόγως τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων. Φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι εἶχον ἀυξήσει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπιβατῶν οἱ Πέρσαι ἐκ τῶν πεζικῶν δυνάμεων, μέλλοντες εἰς ναυτικὸν ἀγῶνα νὰ περιπλακῶσιν. Οἱ δ' Ἕλληνες εἶχον ἐπὶ τῶν πλοίων των μόνον 18 ἐπιβάτας, ὧν τέσσαρες τοξόται⁵.

9. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων τῶν δύο στόλων, θέλομεν μετὰ τοῦ Leake⁶, ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀμφιβολιῶν, παραδεχθῆ μέσον τινὰ ἀριθμὸν, ἦτοι διὰ μὲν τοὺς Ἕλληνας πλοῖα 350, διὰ δὲ τοὺς Πέρσας 1000, ἐξ ὧν δέον νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ 200 ἀποσταλεῖσαι πρὸς τὸν μεγαρικὸν πορθμὸν (§ 22), καίτοι ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière⁷ ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν ἔλαβον μέρος κατὰ τὴν μάχην πλείονες τῶν

¹ E. ἄ. vol. IV p. 229.

² Ἡρόδ. VIII 60^a. Αἱ τριήρεις ἀκόμη κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν δὲν εἶχον ἐφοδιασθῆ διὰ καταστρώματος ἀπὸ πύρας μέχρι πρύμνης διτήκοντος, ἀλλὰ μόνον διὰ προστέγου χάριν τῶν ἐπιβατῶν.

³ Ἡρόδ. VI 184.

⁴ Leon. Imper. Tactica XIX 12.

⁵ Πλουτ. Θεμ. 14. Ὁ Thirlwall (History of Greece vol II p. 397) καὶ ὁ Leake (E. ἄ. vol. II p. 262) εὐρίσκουσι τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ὑπερβαλόντως μικρόν, ἀφοῦ οἱ Χῖοι εἶχον ἄλλυτε 40 ἐπιβάτας (Ἡρόδοτος VI 15).

⁶ E. ἄ. vol. II, p. 250.

⁷ La marine des anciens, vol. I. p. 57.

600 τριήρων¹. Ἐπὶ τῇ βάσει ἤδη τῶν ἀριθμῶν τούτων εὐρίσκομεν ὡς ἐπιβαίνοντας τοῦ μὲν περσικοῦ στόλου 230,000 ἄνδρας, τοῦ δὲ ἑλληνικοῦ περὶ τὰς 76,300 ἀνδρῶν, θεωρουμένων 218 ἐπιβαίνόντων ἐκάστης ἑλληνικῆς τριήρους καὶ 230 ἐφ' ἐκάστης περσικῆς.

10. Ὑποτιθεμένου ἤδη ὅτι ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ περσικὸς στόλος συνεκρούσθησαν παρατεταγμένοι εἰς ἀπλῆν γραμμὴν μετώπου, εἶναι φανερόν ὅτι, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐκάστη τριήρης ἀπῆτει χῶρον πρὸς ἑλιγμὸν 7μ, 10 καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἀφίστατο ἢ μία τῆς ἄλλης, τότε ἐκάστη τριήρης θὰ ἐχρειάζετο πρὸς μάχην χῶρον πλάτους 10,5 μέτρων τοῦλάχιστον², καὶ ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἐν γραμμῇ μετώπου, οὕτως ὥστε αἱ τριήρεις νὰ ἀφίστανται ἀλλήλων «ὅσον μὴ ἀπ' ἀλλήλων τὸν ἀγῶνα κωλύεσθαι μῆτε συμφύρεσθαι πρὸς ἑαυτάς»³, θ' ἀπῆτει διάστημα 3700

¹ Τὰς ἑλλ. τριήρεις ὁ μὲν Αἰσχύλος ὑπολογίζει εἰς 310, ἐνῶ ὁ Κτησίας εἰς 700 κατὰ σφάλμα τοῦ κειμένου κατὰ τὸν Thirlwall (Hist. of Gr. II 397), ὁ δὲ Ἡρόδ. εἰς 380, ὧν 180 Ἀθηναϊκαί, καὶ ὁ Κορνῆλιος Νέπως τέλος εἰς 200. Πρὸς τὸν Ἡρόδοτον συμφωνεῖ καὶ ὁ Hauvette (Hérod. historien des guer. médiques 1894, p. 391). Ὁ Grote (ἔ. ἄ. vol. IV p. 470) παραδέχεται 366 τριήρεις, ὁ δὲ Beloch διὰ μὲν τοὺς Ἀθηναίους παραδέχεται τὸν ὑπὸ τοῦ Κτησίου διδόμενον ἀριθμὸν τῶν 110 τριήρων (Περσ. 26) καὶ 200 διὰ τοὺς συμμάχους, ἀνάγων οὕτω τὸ ὅλον εἰς 310, ἤτοι τὸν ἀριθμὸν τοῦ Αἰσχύλου (Περσ. 339). Τὰς δὲ περσικὰς ὁ μὲν Αἰσχύλος ὑπολογίζει εἰς 1207 ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Ἡρόδοτος, μεθ' ὧν συμφωνεῖ περίπου καὶ ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Κορνῆλιος Νέπως ἀνάγων εἰς 1200, ἐνῶ ὁ Κτησίας παραδέχεται ὑπὲρ τὰς χιλίας.

² Φαίνεται ὅλως ἀπίθανον αἱ κῶπαι τῶν τριήρων νὰ εἶχον μῆκος μεῖζον τῶν 5 μέτρων, ὅσον αἱ μέγιστα τῶν σημερινῶν ἀκάτων, καίτοι ὁ ναύαρχος Fincati (Ἀρχαία ναυμαχία) παραδέχεται μῆκος καὶ 32 ἀκόμη ποδῶν, ὅπερ θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν κωπηλασίαν, ὡς παρατηρεῖ ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière. Ἐὰν δ' ὑποθεθῇ ὅτι αἱ κῶπαι αὐταὶ δὲν ἐπληττον τὸ ὕδωρ ὑπὸ μείζονα τῶν 45⁰ γωνίαν ὡς θὰ ἦτο ἀδύνατον ἐν τῇ πράξει, τότε δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκάστη τριήρης θὰ ἀπῆτει χῶρον, ὑποθεθειμένων ἐφαπτομένων τῶν λαβῶν τῶν κωπῶν τῆς αὐτῆς τριήρους ἐγκαρσίως, $2 \times 5 \mu \times \eta \mu. 45^0 = 7 \mu, 10$. Ὡστε ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν διαμήκων ἐπιπέδων τῶν ἐπαλλήλων τριήρων θὰ ἦτο τοῦλάχιστον $7 \mu, 10 + 3 \mu, 55 = 10 \mu, 65$. Ὁ Hauvette παραδέχεται κατὰ συμπερασμὸν 10 μέτρα ὁμοίως (ἔ. ἄ. p. 419), ὁ δὲ Duncker (Gesch. des Alterth. VII σελ. 284 σημ.) ἔτι μείζονα, 50 μέτρων, ἐνῶ ὁ Busolt (Griech. Gesch. II 704) παραδέχεται 12 μέτρα.

³ Χειρόγραφον Ναυτικῆς Τακτικῆς τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης, ἔκδοσις Κ. Ράδου σελ. 63.

ἕως 3800 μέτρων, ἡ δὲ περσικὴ ὁμοίως περίπου εἰς τριπλῆν τάξιν μετώπου.

Τὸ βάθος τέλος τῶν τριήρων θεωρεῖται ἀρκούντως μικρόν, οὕτως ὥστε εὐκόλως νὰ δύνανται νὰ προσγειῶνται, ἡ δὲ ταχύτης των ποικίλουσα ἀπὸ 4 μιλίων (ταχύτης πορείας) μέχρι 9 (μεγίστη ταχύτης) καὶ πέρα¹.

11. Περὶ τῆς χρονολογίας τῆς Ναυμαχίας.—Κατάστασις τοῦ οὐρανοῦ τὴν προτεραίαν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Πέρσαι «ἐπισχόντες ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ναυμαχίαν»² ἀπεχώρησαν εἰς Βοιωτίαν, ἡ δὲ ἀναχώρησις των αὕτη κατὰ Wecklein³ συνέπεσε πρὸς τὴν συμβᾶσαν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου⁴ ἐν Ἰσθμῷ, λαβοῦσαν χώραν τῇ 27 Ὀκτωβρίου⁵. Αἱ δὲ «ὀλίγαι ἡμέραι» τοῦ Ἡροδότου, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐχρειάσθη χρόνος τις ὅπως φθάσῃ τὸ μήνυμα εἰς Ἰσθμόν, δεόν νὰ ληφθῶσιν ἀναμφιβόλως πλειότεραι τῶν ἕξ, ὅσαι δηλαδὴ θὰ ἐχρειάζοντο ὅπως ὁ στόλος καὶ ὁ στρατὸς συνέλθῃ ἐκ τῆς ἡττης, ἀποφασίσῃ ὁ Ξέρξης περὶ ἐξακολουθήσεως τοῦ ἀγῶνος ἢ ἐγκαταλείψεως αὐτοῦ, ἀποπειραθῇ τὴν ζευξίν τῆς Σαλαμίνας μετὰ τῆς Ἀττικῆς, ἀπαιτοῦσαν μακρὰν ὀπισθοῦν καὶ ἐν τῇ ἀποπειρᾷ ἔτι ἐργασίαν⁶, μηνυθῇ ἢ ἤττα εἰς Σοῦσα, περατωθῇ ἡ ἀναχώρησις τοῦ στρατοῦ μετὰ τῶν ἐφοδίων καὶ λάβωσι χώραν ὅσα ἀφηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος⁷. Ἡ ναυμαχία ἐπομένως δεόν νὰ τεθῇ, νομίζομεν, μεταξὺ τῆς 22^{ας} καὶ 23^{ης}

¹ Ν. Πετρῆ «Ἡ ἀρχαία ναυμαχία» σελ. 51. Τὸ ἐκτόπισμα τῶν τριήρων, αἵτινες ἦσαν περίπου αἱ αὐταὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν Σαλαμίनि μέχρι τῆς ἐν Ναυπάκτῳ ναυμαχίας, ὑπολογίζουσιν εἰς 150 τόνους.

² Ἡρόδ. VIII 113.

³ Αἰσχύλου Δράματα σωζόμενα I σελ. 173.

⁴ «Θυομένω οἱ (τ. ἔ. τῷ Κλεομβρότῳ) ἐπὶ τῷ Πέρσῃ, ὁ ἥλιος ἀμαυρώθη ἐν τῷ οὐρανῷ» (Ἡρόδ. IX 10).

⁵ Ἡ ἀστρονομία, ὡς γνωστὸν, παρέχει τὰ μέσα τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου καὶ τῶν διαφορῶν σχετικῶν τῶν ἡλιακῶν ἐκλείψεων. τὸν δ' ὑπολογισμὸν τοῦτον ἠθέλομεν καταχωρίσει ἐνταῦθα, ἂν τοῦτο μὲν δὲν ἐφειδόμεθα τοῦ χώρου, τοῦτο δὲ δὲν εἶχεν ἐκτελέσει χάριν τοῦ Busolt τὸν ὑπολογισμὸν τοῦτον ὁ καθηγητῆς Lamp (βλ. Busolt, Griech. Geschichte 1895 II 702 καὶ 703 σημ.). Δύναται λοιπὸν νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἡ ἐκλείψις τοῦ ἡλίου ἔλαβε χώραν τὴν 2 Ὀκτωβρίου 480 π. Χ.· ἵνα δὲ συμβῇ ἐκλείψις ἡλίου, δεόν νὰ εἶναι νέα σελήνη.

⁶ Ὁ Hauvette δείκνυσι τελεῖως ὅτι ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἐγένετο μετὰ τὴν ναυμαχίαν (Hérodote historien des guerres médiques 1894 p. 425).

⁷ VIII 97 καὶ ἐπ.

Σεπτεμβρίου¹ και οὐχί ὡς θέτει αὐτὴν ὁ Busolt τῆ 27^η ἢ 28^η Σεπτεμβρίου, διότι δὲν ἐπήρουν αἱ τέσσαρες περίπου ἡμέραι μέχρι τῆς 2^{ης} Ὀκτωβρίου ὅπως λάβωσι χώραν ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἡρόδοτος² ἀναφέρει ὅτι τῆ προτεραίᾳ τῆς ναυμαχίας ἐθεάθη ἡ πομπὴ τοῦ Ἰάκχου ἣτις ἐκίνησεν ἐξ Ἀθηνῶν τῆ 19^η Βοηδρομιῶνος³, συμπιπτούσῃ κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν Busolt τῆ 21 Σεπτεμβρίου, ἔπεται ὅτι ἡ ναυμαχία ἔλαβε χώραν τῆ 22^{ης} Σεπτεμβρίου.

Ἄλλὰ τῆ μὲν 21^η Σεπτεμβρίου ἡ σελήνη ἀνέτειλε τῆ 7^ω 15^λ. Ὡστε τὴν προτεραίαν τῆς ναυμαχίας ἡ σελήνη διατρέχουσα τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ τρίτου αὐτῆς τετάρτου, διέχεεν ἀνὰ τὰ γαληνιώντα ἔτι στενὰ τῆς Σαλαμίως εὐφεγγές σεληνόφως, τὸ ὅποιον δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχε σκιάσει συννέφια διότι τῶν βορείων ἀνέμων, οὔτινες ἀναμφιβόλως ἔπνεον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ναυμαχίας (§ 33), εἰς τὰ ἡμέτερα παράλια συνήθως προηγούνται αἰθρίαί, ὡς ἄλλως τε καὶ εἰς δημῶδες ναυτικὸν γνωμικὸν διατυποῦται. Ἄλλως τε καὶ ὁ Πλούταρχος⁴ ἀναφέρει ὅτι τοῖς ἐν Σαλαμίῃ νικῶσιν «ἐπέλαμψεν ἡ θεὸς πανσέληνος», καὶ τὴν ναυμαχίαν θεωρεῖ γενομένην «περὶ τὰς εἰκάδας⁵».

Ἡ δὲ ἔκφρασις «... κνέφας δὲ τέμενος αἰθήρος λάβη» τοῦ Αἰσχύλου⁶ εἶναι ὄλως ποιητικὴ, δι' ἧς ζητεῖ νὰ περιβάλῃ τὰς κινήσεις καὶ τὰ σχέδια τοῦ Ξέρξου διὰ τοῦ μυστηριώδους πέπλου τῆς νυκτός.

¹ Ὁ Busolt ἐπιθυμῶν νὰ εὐνοηθῇ ἡ ὑπόθεσις τοῦ νυκτερινοῦ εἴσπλου, παραδέχεται ὡς δεδομένον εἴσπλου γενομένον ὑπὸ τὸ σκότος καὶ ὡς ἀπ' ἀφετηρίας θεωρῶν τὴν ναυμαχίαν γενομένην τόσας ἡμέρας μόνον πρὸ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου, ὅσαι χρειάζονται ἵνα μὴ ἔχῃ κατὰ τὰς μέσας νύκτας ἀνατελεῖ ἡ σελήνη, θέτει τὴν ναυμαχίαν γενομένην, κακῶς καθ' ἡμᾶς, τὴν 27 ἢ 28 Σεπτεμβρίου. Ἄλλως τε τῆ 28^η ἡ σελήνη ἀνέτειλε τῆ 1^ω 53^λ, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου μέχρι τῆς ἀνατολῆς δύο περίπου ὥραι δὲν φαίνονται ἡμῖν ἐπαρκοῦσαι πρὸς ἐκτέλεσιν πασῶν τῶν κινήσεων τοῦ περσικοῦ στόλου. Ὁ Du Sein αὐθαιρέτως θέτει τὴν μάχην εἰς τὴν 20^{ην} Ὀκτωβρίου (Hist. de la marine de tous les peuples I p. 111)

² VIII 65.

³ Griech. Gesch. II 704.

⁴ Πότερον Ἀθηναῖοι κτλ. 7. Τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ἀνάγει οὗτος τῆ 16 Μουχιῶνος, ὅπερ ὁ Goodwin (Pap. of the Am. School at Athens vol. I p. 243) ἐλέγχει ἀνακριβές, γνωστοῦ ὄντος ὅτι τὸ ἀθηναϊκὸν ἡμερολόγιον σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἐβασίλειτο ἐπὶ τῶν φάσεων τῆς σελήνης καὶ ἐπομένως τῆ 13 καὶ οὐχί τῆ 16 εἶδει νὰ ᾗ πανσέληνος.

⁵ Κάμ. 19. — ⁶ Πέρσ. 369.

Α'

ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ

I

Οἱ ἀντίπαλοι τὴν προτεραίαν. — Ἡ ὑπόθεσις τοῦ νυκτερινοῦ εἴσπλου ἐν τοῖς στενοῖς πρὸς ἀποκλεισμόν τῶν Ἑλλήνων.

12. Μετὰ τὰς ἐν Ἀρτεμισίῳ συγκρούσεις, τῆ προτροπῆ τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁ λοιπὸς τῶν Ἑλλήνων στόλος εἰς Σαλαμίνα συνηθροίσθη. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τοὺς συμμάχους ἐκεῖ ἐπλευσαν, ἀσχοληθέντες εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν γυναικοπαίδων ἀπ' Ἀθηνῶν, πιθανὸν λίαν, φρονοῦμεν, νὰ εὔρον τὸν χώρον πρὸς ἀγκυροβολίαν παρὰ τὴν πόλιν τῆς Σαλαμίως κατελημμένον ὑπὸ τῶν συμμάχων· οὕτω δὲν ἀπέμεινε δι' αὐτοὺς εἰμὴ τὸ παρὰ τὴν νησίδα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου πρὸς τὴν Λέρον ἀγκυροβόλιον, τῆς πρὸς τὴν Κυνόσουραν ἀκτῆς μὴ παρεχούσης ἕνεκα τοῦ βάθους ταχείαν, ὡς ἦν ἀνάγκη, ἀπαρσιν καὶ καλὸν δι' ὀλίγου ἐκτάματος ἀγκυροβόλιον¹, ἀπομακρυνομένου δὲ τῆς πόλεως τῆς Σαλαμίως ἔνθα εἶχον τὰς οἰκογενείας τῶν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὴν Ψυττάλειαν, ὅθεν προσεδοκᾶτο ὁ ἐχθρός. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀφ' ἐτέρου, καθ' ἣν ἐκ τῶν ξηρὰν παρατάξεων εἶχον συνήθειαν, πιθανὸν νὰ κατέσχον τὸ δεξιὸν τῆς ὄλης παρατάξεως ἐξωτέρω τῶν λοιπῶν πρὸς τὴν Κυνόσουραν ἀγκυροβολήσαντες.

Οὕτως ὁ ἑλληνικὸς στόλος εὐρέθη ἠγκυροβολημένος εἰς 2 1/2 ἕως 5 ὀργυιῶν βάθος, ὅπερ παρέσχε ταχείαν ἀπαρσιν καὶ ἀσφαλῆ ὄρμισιν.

Οἱ Πέρσαι ἀφ' ἐτέρου ἐκ Φαλήρου καὶ τῶν παρ' αὐτὸ ἀκτῶν, ἔνθα ἦσαν ἠγκυροβολημένοι, ἀπῆραν μετὰ τὸ πολεμικὸν συμβούλιον καὶ πρὸς τὴν νῆσον Σαλαμίνα, ὅπως διευκολύνωσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ στόλου τῶν οὐχί πρὸς ἀποκλεισμόν ἀλλὰ πρὸς μάχην, ἣν ἐμελέτων διὰ τὴν ἐπαύριον, ἅτε τῶν κινήσεων τούτων καταναλισκουσῶν ἀρκετὸν χρόνον καὶ μὴ ἐπαρκούσης ἐπομένως τῆς ἡμέρας.

13. Τοιαῦτα ὑπῆρξαν καθ' ἡμᾶς αἱ θέσεις τῶν δύο ἀντιπάλων στό-

¹ Admiralty Charts—Salamis Strait—894.

λων τὴν προτεραιάν, μέχρις οὗ ἢ ἐκ μέρους τοῦ Θεμιστοκλέους ἀποστολὴ τοῦ παιδαγωγοῦ του Σικκίνου πρὸς τὸν Ξέρξην¹ μετέβαλε τὴν διάταξιν τοῦ περσικοῦ στόλου εἰς διάταξιν πρὸς ἀποκλεισμόν. Ὁ Ἡρόδοτος ἤδη² παρέχει πληροφορίας περὶ τῶν μέτρων ἅτινα πρὸς ἀποκλεισμόν πλέον τῶν Ἑλλήνων ἐν Σαλαμῖνι ἔλαβον οἱ Πέρσαι, διακρίνων χρονολογικῶς δύο περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην, πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, ἦν διαστελλεῖ διὰ τοῦ «τοῦτο μὲν» οἱ Πέρσαι κατέλαβον τὴν νησίδα Ψυττάλειαν, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, ἦν διαστελλεῖ διὰ τοῦ «τοῦτο δέ», «ἐπειδὴ ἐγένοντο μέσαι νύκτες, ἀνῆγον μὲν τὸ ἀπ' ἐσπέρας κέρας κυκλούμενοι πρὸς τὴν Σαλαμίνα, ἀνῆγον δὲ οἱ ἀμφὶ τὴν Κέον τε καὶ τὴν Κυνόσουραν τεταγμένοι, κατεῖχόν τε μέχρι Μουνηχίας πάντα τὸν πορθμόν τῆσι ναυσί».

14. Ἡ κατάληψις τῆς Ψυτταλείας, γεγονός βεβαιωμένον, σκοπὸν εἶχεν ἀφ' ἐνός μὲν τὴν διευκόλυνσιν τοῦ εἰσπλου τοῦ περσικοῦ στόλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν παροχὴν μὲν βοηθείας εἰς τοὺς ἑαυτῶν, αἰχμαλώτισιν δὲ τῶν προσφευγόντων Ἑλλήνων³ κατὰ τὴν μελετωμένην ναυμαχίαν, ἣν ὑπέθετον παρὰ τὴν νησίδα ταύτην συναφθσομένην. «Ἐν γὰρ δὴ πόρῳ τῆς ναυμαχίας τῆς μελλούσης ἔσεσθαι ἐκέετο ἡ νῆσος⁴», «ὁ δὲ πλεῖστος ὠθισμὸς καὶ τῆς μάχης τὸ καρτερώτερον ἔοικε περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον γενέσθαι⁵». Ἡ κατάληψις τῆς νησίδος ταύτης ἐνδεικνύει ὅτι οἱ Πέρσαι ὑπέπτευον ὅτι ἤθελε παρακωλυθῆ εἰς αὐτοὺς ὁ εἰσπλος καὶ ὅτι πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ ἐκεῖ πιθανὸν νὰ συνεκρούοντο πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

15. Ἡ δευτέρα ὁμως ἀποκλειστικὴ κίνησις ἦν ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τὸ μεσονύκτιον θεωρεῖ ἀρξαμένην ἡρμηνεύθη διαφόρως. Οἱ μὲν προεξάρχοντος τοῦ Grote⁶ παραδέχονται ὅτι τὸ περιφρημον τοῦτο ἐδάφιον νοεῖ

¹ Ἡρόδ. IX 26, 27.

² Ἡρόδ. VIII 76.

³ Αἰσχ. Πέρσ. 450, Ἡρόδ. VIII 76 κλπ.

⁴ Ἡρόδ. VIII 76

⁵ Πλουτ. Ἀριστ. 9.

⁶ Grote (Hist. of Greece IV p. 475). Ὁμοίως νυκτερινὸν εἰσπλον παραδέχονται ὁ Cox (Hist. of Greece vol. I p. 534), οἱ ἡμέτεροι Παπαρηγόπουλος (Ἰστ. Ἑλλ. Ἔθνους A' 435), Λάμπρος (Ἰστ. Ἑλλ. A' 431), Ράδος (Ναυτ. ἱστορία λιθογρ. Σχολ. Δοκίμων 106), ὁ Leake (The demi of Attica vol. II p. 260), ὁ Busolt (Griech. Gesch. II 700), ὁ Bauer (Jahrb. des Oesterreich. Arch. Inst. 1901).

πρὸς ἀποκλεισμόν τῶν Ἑλλήνων εἰσπλου τοῦ περσικοῦ στόλου ἐν καιρῷ νυκτός καὶ παράταξιν αὐτοῦ κατὰ μῆκος τῶν ἀπτικῶν ἀκτῶν ἐν γραμμῇ μετώπου ἀποβλέποντος πρὸς νότον, ἀπὸ τῆς Πειραικῆς χερσονήσου μέχρι τῆς σημερινῆς Λέρου ἢ τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ Ναυστάθμου. Τοῦναντίον τὸν τοιοῦτον εἰσπλον ἄλλοι ἀντικρούουσιν καὶ παραδέχονται¹ τὸν περσικὸν στόλον ἐν καιρῷ ἡμέρας τὴν πρωίαν εἰσπλεύσαντα, κατὰ τὴν νύκτα δὲ μόνον ἐξωτερικῶς ἀποκλείσαντα τὴν ἐξοδὸν τοῖς Ἕλλησι.

16. Εἰς ἡμᾶς ἡ ὑπόθεσις τοῦ νυκτερινοῦ εἰσπλου φαίνεται οὐ μόνον ἀτυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀνευ ἀνάγκης ἐξεζητημένη. Καὶ εἶναι ὁ νυκτερινὸς εἰσπλος πράγματι ἀδύνατος, ἀφοῦ ὁ Θεμιστοκλῆς μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀριστείδου, ἦν ἐπηκολούθησεν ἡ ἄμεσος τῶν Ἑλλήνων κινήτοποίησις, οὐδὲν περὶ τῶν κινήσεων τῶν Περσῶν ἐγνώριζε· διότι ὁ Ἡρόδοτος φέρει² αὐτὸν λέγοντα «τὰ γὰρ ἐγὼ ἐδεόμην γενέσθαι αὐτὸς αὐτόπτης γενόμενος ἡκεις», ὁ δὲ Πλούταρχος³ λέγει «οὐδενὸς προειδότης τὴν κύκλωσιν. . .»

Ὁ Θεμιστοκλῆς λοιπὸν μέχρι τῆς πρωίας οὐδὲν ἐγνώριζε περὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, ἡ δὲ «κύκλωσις» ἦν ὁ Θεμιστοκλῆς «ἐδέετο γενέσθαι» ἦσαν κινήσεις διαφυγοῦσαι τελείως τὴν ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ εἰσπλος ὁμως ὑπερεξακοσίων πλοίων εὐμεγέθων καὶ ὑψηλῶν καὶ ἡ ἀντιπαρέλασις αὐτῶν ἐξ ἐλαχίστης ἀποστάσεως ἕνεκα τῶν στενῶν ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν πρῶρων δὲν φαίνεται ἡμῖν δυναμένη νὰ διαλάθῃ τὴν ἀντίληψιν τῶν κατεχόντων ὀλόκληρον τὴν Σαλαμίνα καὶ τὴν Κυνόσουραν Ἑλλήνων, οἵτινες ἠσθάνοντο τὰ ὦτά των πληρούμενα οὐ μόνον ἀπὸ τὸ προοίμιον τῆς μάχης ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν θόρυβον τῆς καταστρεφομένης πρὸ αὐτῶν πατρίδος. Οἱ Ἕλληνες ἄλλως τε, παρατηροῦμεν, προσεπάθουν πάντοτε νὰ ὦσιν ἐν γνώσει πασῶν τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, τοῦτο δὲ φαίνεται τόσον ἐκ τῶν συχῶν ἀγγελιῶν, αἵτινες πρὸ τῆς μάχης φέρονται παρὰ τῷ Ἡροδότῳ, ὅσον ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰς ἐπιχειρήσεις ἐν Ἀρτεμισίῳ, αἵτινες βεβαίως ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν τακτικῆς διείποντο (§ 42),

¹ Goodwin (Papers of the Am. School of class. Stud. at Athens vol. I p. 241), Thirlwall (Hist. of Greece vol. II p. 306), Curtius (Griech. Gesch. μετάφρ. Λάμπρου τόμ. II σελ. 392), Jurien de la Gravière (La marine des anciens), Grundy (Journ. of Hell. Studies, 1897 XVII p. 223).

² Ἡρόδ. VIII 80. Ἡ παρατήρησις αὕτη ὀφειλομένη εἰς τὸν Goodwin (ἔ. ἀ.) εἶναι ὀρθοτάτη.

³ Πλουτ. Ἀριστ. 8.

καὶ ἔνθα πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν ἐχθρῶν εἶχον ἀποσπασθῆ τρία πλοῖα ἀνιχνευτικὰ συμπλακέντα μετὰ ὁμοίας φύσεως πλοίων τοῦ ἐχθροῦ¹, ἔνθα διὰ τῶν ἡμεροσκόπων παρηκολούθουν τὰς κινήσεις πάσας αὐτῶν² διὰ πυρσῶν ἐκ Σκιαθοῦ διαπυθνανόμενοι περὶ αὐτῶν, καὶ τέλος ὀπόθεν ἀποσυρόμενοι πρὸς τὸν Εὐριπον ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς Εὐβοίας ἀφῆκαν ἡμεροσκόπους καὶ ἀπέστειλαν νῆας προκατοφομένας, ἵνα τηρῶσιν αὐτοὺς ἐνημέρους τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος πάλιν ὁμοίας προσπαθείας φαίνεται καταβάλλων. Ὡστε ἡ ἀνίχνευσις καὶ ἀναγνώρισις τοῦ ἐχθροῦ ἀπετέλει, ὡς καὶ σήμερον ἔτι, μίαν τῶν ἀρχῶν τῆς ναυτικῆς τακτικῆς. Ἡ ἐπιχείρησις λοιπὸν αὕτη, ἣν δικαίως θὰ ἐζήλουν ὁ Farragut καὶ ὁ Foote, καὶ ἣτις πρὸς τοὺς ἄλλοις ἦτο, γινομένη μέσφ ῥηχίας καὶ σκοπέλου³, λίαν δυσχερῆς, ὅσον καὶ ἂν ἠγοῦντο τῆς φάλαγγος οἱ ἐμπειρότατοι Φοίνικες, φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀδύνατος, τόσφ μᾶλλον, ὅσφ ἡ κίνησις ἐκεῖνη ὤφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ γείνη πρὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸ σεληνόφωσ, ὡς ἐδείξαμεν ἐν § 11.

17. Ἐπὶ πλεόν οὐδὲ ἐπωφελῆς διὰ τοὺς Πέρσας ἦτο ὁ νυκτερινὸς εἰσπλους, ὑποθέτομεν δὲ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκληθῶσιν οἱ Ἕλληνες κάλλιον ἀποκεκλεισμένοι διὰ τοῦ εἰσπλου τῶν Περσῶν ἢ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἐξωτερικῶν πόρων. Διότι καθ' ὃν τρόπον οἱ Πέρσαι νύκτωρ εἰσέπλευσαν χωρὶς νὰ γίνωσιν αἰσθητοί, ὡς παραδέχονται, καὶ παρετάχθησαν διὰ τὴν μάχην τῆς ἐπομένης, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ δραπετεύσωσι διὰ τοῦ στενοῦ Κυνοσούρας Ψυτταλείας ἢ καὶ τοῦ Μεγαρικοῦ, χωρὶς ὁμοίως νὰ ἐννοηθῶσιν ὑπὸ τῶν Περσῶν, καταναυμαχοῦντες ἐν ἀνάγκῃ αὐτοὶ ἐν σώματι τὰ ὀλίγα πλοῖα τῶν Περσῶν ἅτινα θὰ εὕρισκον πρὸς τὸ μέρος τῆς διασπάσεως τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἐπειδὴ οἱ Πέρσαι ἐπὶ τόσφ μεγάλης ἐκτάσεως θὰ ἦσαν δισσαρμένοι.

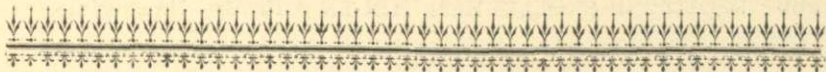
[Ἐπεταὶ συνέχεια].

ΠΕΡΙΚΛΗΣ Δ. ΡΕΔΙΑΔΗΣ

¹ Ἡροδ. VII 181.

² Ἡροδ. VII 182, 192.

³ Admiralty Charts—Salamis Strait—894.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΙΓΙΝῃ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Ἀφ' οὗ χρόνου ὁ Κόκκερελλ ἀνεσκάλευσε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐν ἔτει 1811 ἐπὶ σκοπῶ ἀρχιτεκτονικῶν ἐρευνῶν τὰ ἐρείπια τοῦ πρώτου τῶ Πανελληνίῳ Διὶ καὶ ὕστερον τῇ Ἀθηνᾶ ἀποδιδόμενου ναοῦ ἐν Αἰγίνῃ καὶ εὗρε τὰ πολύτιμα τεμάχια τῶν ἐναετίων συμπλεγμάτων τῶν κοσμοῦντων νῦν τὴν ἐν Μονάχῳ βασιλικὴν Γλυπτοθήκην, οὐδεμία ἐπισημονικὴ ἀνασκαφὴ ἐγένετο ἐν τῇ θέσει ἐκεῖνη. Μόνον παρὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ ἱεροῦ ἐν τῇ βορείῳ ἄκρῃ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀντερείσματος τοῦ ἀνδῆρου, ἐφ' οὗ ὑψοῦται ὁ ναός, ἐξετέλεσεν ὁ Στάης τῷ 1893 μικρὰν τινὰ ἀνασκαφὴν ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας, περὶ ἧς γίνεται λόγος ἐν τοῖς «Πρακτικοῖς» τῆς αὐτῆς ἐταιρείας τοῦ 1894 ἐν σελ. 20.

Τὰ ἐν τῇ γλυπτοθήκῃ ἐναποκείμενα ἀγάλματα καὶ τεμάχια ἐθεωροῦντο ἐν γένει ὡς πλήρως τι, ἀλλ' ἤδη ἠδυνήθη ἐν τῷ νέφῳ ὑπ' ἐμοῦ ἐκπονηθέντι καταλόγῳ τῆς γλυπτοθήκης τῷ 1900 νὰ προσθέσω περιγραφὴν πολυαριθμῶν μικροτέρων τεμαχίων, ἅτινα κατέκειντο τέως ἀπρατήρητα ἐν ταῖς ἀποθήκαις τῆς ἡμετέρας συλλογῆς, πρόδηλον δὲ ἦτο ὅτι νέα ἐπὶ τόπου ἔρευνα ἤθελε σπουδαίως ἐπαυξήσει τὸ ὑλικὸν ταῦτο, ἀφ' οὗ μάλιστα πολλάκις συνελήγησαν ὑπὸ νεωτέρων περιηγητῶν μικρὰ τεμάχια ἐκ μαρμάρου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἐρειπίων.

Τῇ μεγαθύμῳ ἀποφάσει τῆς Α. Β. Υ. τοῦ πρίγκιπος ἀντιβασιλέως Λουίτπόλδου τῆς Βαυαρίας ἐπετράπη νὰ ποιήσω νέαν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ ναοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προθυμότατα παρέσχε τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν, ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογικὴ ἐταιρεία, ἣτις ἄρτι προσεκλήσατο ἐξ ἀγορᾶς ὅλην τὴν τὸν ναὸν περιβάλλουσαν ἔκτασιν, παρεχώρησε ταύτην πρὸς ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν λίαν ἐλευθερίως καὶ διὰ τρόπου ἀξίου εὐγνωμοσύνης. Ἐφ' ὅσον δύναται τις νὰ ἐπισκοπήσῃ τὰ ἐπιτευχθέντα πορίσματα, τὰ ἐξῆς προέκυψαν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν.

Α' Ὁ ναός.

Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ ἀποκαθάρσεως αὐτῶν τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ κατεδείχθη ὅτι τὰ τῶς παραδεδομένα περὶ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ ἦσαν ἐν σπουδαίοις σημείοις ἀνακριβῆ καὶ ἀτελῆ. Ἐνταῦθα σημειωτέον ἀπλῶς ὡς σπουδαιότατον πόρισμα ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ σηκοῦ ἀνεκαλύφθησαν τὰ εὐδιάκριτα ἴχνη τοῦ βάρου τοῦ ἱεροῦ ἔδους, ἅτινα δὲν εὐρίσκονται ἐν τῷ πέρατι, ἀλλὰ μᾶλλον ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ δευτέρου τριτημορίου τοῦ σηκοῦ. Ἀποδεικνύουσι δὲ ὅτι τὸ ἔδος ἦτο μετριωτάτων διαστάσεων. Περὶ τὰ ἴχνη τοῦ βάρου διατηροῦνται ἔτι αἱ ὅποιαι διὰ τὸ ξύλινον περίφραγμα, ὅπερ ἀναφέρει ἡ ὑπὸ τοῦ Κόκκερελλ ἐν τῷ προνάῳ εὑρεθεῖσα ἐπιγραφὴ ὡς «ἴκρια περὶ τὸ ἔδος». Διὰ τῆς εὐρέσεως ταύτης ἐξηκριβώθη ὅτι ὁ ἀσυνήθους μεγέθους ἐξ ἐλέφαντος ὀφθαλμὸς ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ σηκῷ εὑρεθεὶς καὶ νῦν ἐν τῷ βασιλικῷ ἀρχαιοφυλακείῳ (Antiquarium) τοῦ Μονάχου φυλαττόμενος δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ κυρίου ἀγάλματος τοῦ ναοῦ. Μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ ὀφθαλμοῦ τούτου εἶχον ἀναπαραστήσει κατ' εἰκασίαν κολοσσιαῖον ἄγαλμα καθήμενον ὡς τὸ κυρίως ἔδος, ὅπερ οὕτω θὰ ἦτο δυσανάλογον πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ σηκοῦ. Ἐνδέχεται δὲ μᾶλλον νὰ προέρχεται ὁ ὀφθαλμὸς οὗτος ἐκ τινος ἀναθήματος (ἴσως ξυλίνου ἀναθηματικοῦ πλοίου) πρὸς ὃ πολλῶ μᾶλλον ἀρμόζει τὸ μόνον ὀλίγον κυρτὸν αὐτοῦ σχῆμα. Ἡ ὑπὸ τινων προταθεῖσα γνώμη ὅτι ἡ καταπληκτικῶς ἀσύμμετρος θύρα ἡ ἄγουσα ἐκ τοῦ σηκοῦ εἰς τὸν ὀπισθόδομον καὶ αἱ ἰδιόρρυθμοι τράπεζαι αἱ ἐν τῷ τελευταίῳ εἶναι μεταγενέστεραι συμπληρωτικαὶ προσθήκαι, ἀποδείκνυται ὡς ψευδής, διότι τὰ κατασκευάσματα ταῦτα εἶναι σύγχρονα τῷ ὅλῳ οἰκοδομήματι. Ἐν τῷ σηκῷ κατεφάνησαν τὰ ἴχνη ξυλίνης κλίμακος, τὰ δ' ἐπιστύλια τῆς δευτέρας ἄνω σειρᾶς τῶν κιόνων ἐν τῷ σηκῷ ἦσαν ἐν τῷ συνδέσμῳ αὐτῶν μετὰ τῆς στέγης ἐκ ξύλου· τούτων δὲ οὐδὲν λείψανον διεσώθη.

Παράδοξος παραμένει ἡ παντελής ἔλλειψις τῶν πλακῶν τῶν μετοπῶν ὧν οὐδὲν ἴχνος εὑρέθη. Ὅτι ὅμως ὑπῆρχον τοιαῦτα ἐξ ἄλλου ὑλικοῦ, βεβαιοῦται ἐκ τῶν περιωθέντων, διότι ἂν ἦσαν ἐκ λίθου ἢ ὀπτῆς γῆς, ἤθελον εὑρεθῆ λείψανα· ὥστε θὰ ἦσαν μᾶλλον κατεσκευασμένα ἐκ ξύλου, ἐπιχειρησμένα καὶ κεχρωματισμένα.

Ἐκ τῶν ἄλλων εὑρεθέντων μερῶν τοῦ οἰκοδομήματος ἐξαίρω ἰδίᾳ

ὀγκολίθους ἐκ τοῦ ὀριζοντίου γείσου, περιέχοντος ὅπας πρὸς εἰσδοχὴν τῶν πλίνθων τῶν ἐναετίων ἀγαλμάτων, εἶναι δὲ ἀπροσδιόριστον ἔτι, τίνα συμπεράσματα δύναται ἐκ τούτων νὰ ἐξαχθῶσι.

Πρὸ πάντων ὅμως εὑρέθησαν πολυάριθμα νέα τεμάχια τῶν ἐναετίων μορφῶν ὡς καὶ λείψανα ἄλλων μαρμαρίνων ἀγαλμάτων τῶν ἀρχαιοτέρων ἐλληνικῶν χρόνων. Ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐγγύτατα τούτου εὑρέθησαν μόνον μικρότερα θρύμματα τῶν ἐναετίων μορφῶν διαφυγόντα τὴν προσοχὴν τοῦ Κόκκερελλ καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ἐξ ὧν ἰδίᾳ μνείας ἀξία εἶναι ἢ ἐν τῷ προνάῳ εὑρεθεῖσα χεὶρ τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος· αὕτη θὰ προσαρμύζεται πρὸς τὸ ὑπ' ἀρ. 117 τεμάχιον τῆς ἐμῆς περιγραφῆς τῆς Γλυπτοθήκης, ἐπικυροῦσα τὴν αὐτόθι ὑπ' ἐμοῦ ἐκτεθεῖσαν ἐρμηνείαν τοῦ ἐν Μονάχῳ τεμαχίου. Ἡ Ἀθηνᾶ εἶχε περιτυλίξει τὴν αἰγίδα περὶ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα. Ὅπως ἐξαίρετα ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἔποψιν εἶναι μέλη τινὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ἰδίᾳ δὲ χεὶρ ἐξόχου κάλλους. Ἐτέρα τεθραυσμένη χεὶρ, ἣτις φαίνεται κρατοῦσα λίθον χαμαὶ ἐπὶ τῆς πλίνθου κείμενον καὶ προέρχεται ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, δέον νὰ ἐξαρθῆ ἕνεκα τοῦ θέματος· κατ' ἀρχὰς ἐνόμιζον ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν πεσόντα, τὸν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος Πάτροκλον, ἀλλ' ὡς ἐπέισθην παραβαλὼν πρὸς τὸ πρωτότυπον εἶναι ἀδύνατον τοῦτο. Οὐδὲν δὲ ἐν γένει ὑπάρχει ἐκ τῶν περιωθέντων ἀγαλμάτων τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, πρὸς ὃ νὰ προσαρμύζεται ἡ χεὶρ αὕτη. Ἐν τοῖς τεμαχίοις τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος προσέτι ἀξίον λόγου εἶναι ἢ ποτὲ προσηρμοσμένη οὔσα καὶ καθ' ἑαυτὴν κατειργασμένη κορυφὴ τοῦ πύλου τοῦ Σκύθου τοξότου ἐν τῷ αὐτῷ ἀετώματι. Περὶ τοῦ πύλου τούτου καὶ τῆς ποτε κορυφῆς πολλὰ ἐγένοντο πρότερον συζητήσεις, ἀκριβῶς δέ, ὡς ἐγὼ εἶχον παραδεχθῆ ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἀγγειογραφικῶν, εἶναι ἄκρα πλατεῖα καὶ στρογγύλη.

Ἐν τῷ ἀνατολικῷ μέρει παρήχθη εἰς φῶς δευτέρα τεθραυσμένη ἀσπίς ἐκ μαρμάρου μετ' ἀναγλύφου (τρέχουσα γυμνὴ μορφή). Ἐκ δὲ τῶν ἄλλοτε ἐκ μολύβδου προσηρμοσμένων βοστρύχων πλείστα τεμάχια εὑρέθησαν, ἀλλ' οὐδὲν ἴχνος τῶν ἐκ χαλκοῦ προσαρτημάτων. Πρόδηλον εἶναι ὅτι πᾶν μὴ ἐκ μαρμάρου κατειργασμένον ἐξετελεῖτο κατὰ κανόνα ἐκ μολύβδου ἐπιχερωματισμένου.

Εὕρομεν ἐν μεγάλῳ ἀριθμῷ χεῖρας, πόδας, βραχίονας, μηρούς, τεμάχια ἱματίων, αἰγίδος, κρανῶν καὶ ἀσπίδων, γρυπῶν καὶ φοινικοειδῶν ἀνθεμίων ἐκ τῶν ἀκρωτηρίων τῆς στέγης, ἀλλ' ὀλόκληρα σώματα καὶ

κορμοί οὐδόλως εὐρέθησαν. Προφανῶς τὰ μεγάλα τεμάχια ἐγένοντο ἀνάρπαστα πρῶτον, ὅσα δ' ἐλλείπουσι νῦν, δὲν ὑπῆρχον ἤδη καὶ ὅτε ὁ Κόκκερελλ ἤρξατο τῶν ἀνασκαφῶν αὐτοῦ· θὰ ἦσαν πιθανῶς λίαν καταφανῆ ἐν τοῖς πρώτοις καὶ διὰ τοῦτο πρῶτως ἤδη ἀπώλοντο.

Ἐν τοῖς περισθεῖσι μικροτέροις τεμαχίοις τῶν ἐκ μαρμάρου ἀγαλμάτων τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχουσι βεβαίως κατ' εὐτυχίαν καὶ τοιαῦτα, ἅτινα μολίς ἤλπιζον νὰ εὕρω, ἦτοι κεφαλαί. Αἱ δύο πρῶται εὐρέθησαν θαυμασιῶς διατηρούμεναι ἐν τῇ ἐπιχώσει τοῦ προτύλου πρὸ τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ ναοῦ, μία πωγωνοφόρος ἀσφαλῶς τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι ἀνήκουσα καὶ ἑτέρα ἀγένειος ἐξεργασμένη κατὰ τὴν τεχντροπίαν τοῦ δυτικῆ ἀετώματος. Ὁ Κόκκερελλ παραδόξως πως εἶχεν ἀφήσει ἀθικτον τὸ πρότυλον, οὐτινος μάλιστα τὰ ἔχνη ἦσαν ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ὁρατά.

Αἱ ἐφεξῆς ἐξ κεφαλαί μετὰ τμήματος ἐβδόμης εὐρέθησαν ὕστερον ἐν τῷ βάθει τῆς δεξαμενῆς, ἧς τὸ ἀνοιγμα εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου. Ἡ σῆραγξ τῆς δεξαμενῆς ἄγει πρὸς φυσικὸν σπήλαιον, πρὸς ὃ ὑπάρχει καὶ εἴσοδος ἀπὸ τοῦ βράχου ὑπὸ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ἀνδῆρου. Ἐν τῷ σπηλαίῳ τούτῳ ὁ Κόκκερελλ μετὰ τῶν συντρόφων αὐτοῦ κατεσκήνουν, δὲν ἐφαντάσθησαν ὅμως ποτὲ νὰ ἐξερευνήσωσι τὴν προέκτασιν τῆς δεξαμενῆς τὴν ἄγουσαν ἀπὸ τοῦ σπηλαίου εἰς τὸ βάθος ἔτι περαιτέρω. Ἐν τῇ σῆραγγι ταύτῃ εὑρομεν πολυάριθμα μαρμαρίνα τεμάχια, ἰδίᾳ ἐκ τῶν κεραμίδων τῆς μαρμαρίνης στέγης τοῦ ναοῦ, ἔτι δὲ ἐκ τῶν σωμάτων τῶν γρυπῶν τῶν ἀκρωτηρίων, ὕστερον τὸ κάτω μέρος γυναικείου ἀγάλματος μεγάλα βαίνοντος καὶ μετὰ μακροῦ πέπλου, ἐκ τῶν χρόνων τῆς τεχντροπίας τῶν ἐναετίων ἀγαλμάτων, πλείστα ἀνθρώπινα μέλη, ἐν οἷς βραχίονα Σκύθου τοξότου ἐν στενῷ ἐπιπεχωματισμένῳ ἱματίῳ, καὶ τέλος τὰς ἐν λόγῳ κεφαλὰς. Μία τούτων προέρχεται ἐκ χρόνων οὐσιωδῶς ἀρχαιοτέρων ἢ ὁ ναός, οὕσα χαρακτηριστικὸν ὑπόδειγμα τῆς πρώτης ἀρχαϊκῆς γλυπτικῆς περιόδου, ἀνήκουσα, ὡς φαίνεται, εἰς γυναικείαν μορφήν καὶ ἔχουσα ταινίαν ἐν τῇ μακρᾷ κόμῃ. Ἐτέρα μικροτέρα γυναικεία κεφαλὴ ἀνήκει τούναντίον τοῖς χρόνοις τῆς μεταβατικῆς τεχντροπίας ἀμέσως μετὰ τὸ 480 π. Χ. ἢ χαρίεσσα αὕτη παρθένιος μορφή ἔχει τὴν κόμην ἐντὸς μαλακοῦ κεκρυφάλου. Αἱ λοιπαὶ κεφαλαὶ εἶναι ἀνδρικαί, τρεῖς ἀγένειοι καὶ δύο γενειῶσαι, οὐκ ὀλίγον ἀλλήλων κατὰ τὸ μέγεθος διαφέρουσαι, πᾶσαι δὲ φέρουσι κράνη καὶ ἀνήκουσι τοῖς χρόνοις τῶν ἐναετίων ἀγαλμάτων,

ἀλλ' ἀβέβαιον εἶναι ἔτι, ἂν τις ἐξ αὐτῶν προέρχεται ἐκ τῶν ἀετωμάτων. Τμήματά τινα μαρμαρίνων βάσεων δηλοῦσιν ὅτι καὶ ἄλλα ἀναθηματικὰ γλυπτὰ, πιθανῶς συμπλέγματα ὑπῆρχον ἐν τῷ ἱερῷ.

Εἰς τὰς δεξαμενὰς ὠχτεῦετο τὸ ὄμβριον ὕδωρ ἐκ τοῦ ναοῦ. Ὁ Κόκκερελλ πλημμελῶς εἶχε σχεδιάσει ἐν ταῖς μακραῖς πλευραῖς τοῦ ναοῦ ὑδρορροάς· πρὸς νότον οὐδεμία ὑπάρχει καὶ ἡ πρὸς βορρᾶν ἀποχωρίζεται ἐν τῷ ἀνατολικῷ αὐτῆς μέρει αἰφνης ἀπὸ τοῦ ναοῦ καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν δεξαμενὴν.

Πρὸ τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου τοῦ ναοῦ εὐρέθη καθ' ἅπαν σχεδὸν τὸ πλάτος αὐτοῦ τὸ βάθρον μεγαλοπρεποῦς βωμοῦ, ὃν ὠσαύτως εἶχε παρίδει ὁ Κόκκερελλ. Τὸ σχέδιον τοῦ βωμοῦ εἶχε τὴν αὐτὴν ἐπιμήκη μορφήν καὶ τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸν ναόν, καθ' ἃ αἱ ἐρευναὶ τοῦ Puchstein καὶ Koldewey ὥρισαν ὡς κανόνα ἐν τοῖς ἱεροῖς τῆς ἐλληνικῆς Ἑσπερίας. Ὁ βωμὸς καταδεῖκνυται σύγχρονος τῷ ναῷ καὶ τῷ περίξ ἀνδῆρῳ. Ὁ θύων ἀνήρχετο ἐκ δυσμῶν εἰς τὸν βωμόν, ὅστις ἰδρυται ἐν ἰκανῇ ἀποστάσει ἀπὸ τοῦ ναοῦ καὶ παρὰ τὸ πέρασ τοῦ ἀνδῆρου. Πρὸ τοῦ βωμοῦ ὑπῆρχε λιθόστρωτον ἀπολήγον εἰς ὁμοίως στρωτὴν ὁδόν, ἧτις ἦγε πρὸς κλιτὸν ἀνερχομένην εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέτωπον τοῦ ναοῦ.

Ἐν σπουδαῖον πόρισμα τῶν ἀνασκαφῶν ἔγκειται τέλος ἐν τούτῳ ὅτι αὐταὶ ἐπήνεγκον τὴν ἐπικύρωσιν ἐκείνης τῆς χρονολογήσεως τοῦ ναοῦ, ἣν ἐγὼ ἐσχάτως ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Γλυπτοθήκης ἐν σελ. 161 ἐξ. ἐθεώρησα ὡς ἀσφαλῶς βᾶσιμον· εἶναι νῦν βέβαιον ὅτι ὁ ναὸς δὲν ἀνέρχεται πέραν τῆς 5' ἑκατονταετηρίδος, ὡς χθὲς καὶ πρῶτα ἐφίλου νὰ παραδέχωνται, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης. Ἀνεκαλύφθησαν δηλονότι ἐντὸς καὶ ὑπὸ τὰς ἐπιχώσεις τοῦ κτιρίου πολυάριθμα μικροτεχνήματα ἅτινα δὲν δύνανται νὰ ἀναχθῶσι πέραν τοῦ 500 π. Χ. ἔτους.

Ἐπὶ μακρὸν ἦτο ἀβέβαιον, τίνι θεότητι ἀνήκε τὸ ἱερόν. Ὅτι ἡ κοινὴ προτέρα ὑπόθεσις ὅτι ἀνήκε τῇ Ἀθηνᾷ δὲν ἦτο βᾶσιμος, ἐγένετο ἤδη δῆλον ἐξ ὧν ὁ P. Wolters διηκρίβωσε ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ ἐν Ἀθῆναις γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου 1889 σελ. 115. Ὁ Wolters ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ ὅτι οἱ δύο τέως γνωστοὶ «ὄροι» τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Αἰγίνῃ οὐδόλως εὐρέθησαν ἐγγὺς τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ὁ μὲν ἐνφοδομημένος εἰς ἀπόστασιν πλέον τῆς ὥρας, ὁ δὲ ἕτερος ὁ ἐπὶ τοῦ κείμενος εἰς ἀπόστασιν. ὡς λέγεται, μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας ἀπὸ

τούτου. Νῦν δὲ παρετήρησα ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Αἰγίνης τρίτον ὄλιως ταυτόσημον ὀρόλιθον, ὅστις κατὰ τὴν ῥητὴν ὁμολογίαν τοῦ διδασκάλου καὶ φύλακος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Πελεκάνου εὐρέθη ἐν τῇ θαλάσῃ παρὰ τὸν λιμένα τῆς πόλεως. Ὁ δεύτερος ὁμοίως ἐκεῖνος λίθος κατὰ τὰς πληροφορίας ἡμῶν μόνον ἐν τέταρτον τῆς ὥρας πρὸ τῆς πόλεως εὐρέθη ἐνεσφηνωμένος ἐντὸς εὐδιακρίτου ἔτι σήραγγος, ὃ δὲ ἐντετειχισμένος ἐν τῷ ναίσκῳ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου ἀπεκομίσθη ὕστερον ἐκεῖ φυσικῶς ἐκ τῆς πόλεως. Ἐν οἷς χρόνοις οἱ Αἰγινῆται κατόικουν τὴν Παλαιοχώραν πολλοὶ ἀρχαῖοι ὀγκόλιθοι μετηνέχθησαν ἀπὸ τῆς παραλίου ἐγκαταλειφθείσης πόλεως εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Τὸ ἱερόν ὅθεν τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Αἰγίνῃ πάντως δὲν ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ναοῦ, ἀλλὰ προφανῶς κάτω ἐν τῇ πόλει ἢ παρὰ ταύτη.

Ἡ ὑπόθεσις, ἣν ἄλλοτε ἐξέφρασα, ὅτι τὸ ἱερόν τοῦτο ἠδύνατο νὰ εἶναι τὸ τοῦ Ἡρακλέους τὸ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἐν Ἑλλην. 5,1,10 μνημονευόμενον, οὐδόλως ἐβεβαιώθη ἐκ τῶν εὐρημάτων, τούναντίον δὲ ταῦτα πάντα μετὰ μεγάλης πιθανότητος ἐμφαίνουσιν ὡς ἐπώνυμον τοῦ ναοῦ τούτου γυναικείαν θεότητα. Μεταξὺ τῶν θεαινῶν περὶ ὧν δύναται νὰ γείνη ἐνταῦθα λόγος κατ' ἀρχὰς ἀνελογίστην τὴν Δήμητρα, ὑπερῆς αἱ λίαν συχνῶς ἐν τοῖς ἀγγείοις ἐγκεχαραγμένοι ἐπιγραφαὶ δα ἐφαίνοντο παρέχουσαι ποῖαν τινα ὑπόστασιν βεβαιότητος. Ἀλλὰ ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἐν 6,91 ἀναφερόμενος ναὸς τῆς θεσμοφόρου Δήμητρος ἀναμφιβόλως ἔκειτο ἐν τῇ πόλει ἢ ἐγγὺς παρὰ ταύτη.

Εἶτα ἐσκέφθη περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονευομένου ἱεροῦ τῆς Ἀφαιάς, καίτοι κατὰ τοῦτον ἔκειτο ἐν τῇ ὁδῷ τῇ πρὸς τὸ Ὄρος ἀγούση καὶ ἐνταῦθα ἐζητεῖτο τοῦτο μέχρι τοῦδε ἐν τῷ μικρῷ ἱερῷ ὑπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ Ὄρους. Εἶτα δὲ προσετέθησαν εὐρήματά τινα ἐξ ἐπιγραφῶν, αἵτινες πάλιν παρεκίνουν ἐμὲ νὰ διανοῶμαι πάντοτε τὴν Ἀφαιάν, μία μετὰ τοῦ *αφ*, ἑτέρα μετὰ . . . *αια* καὶ πρὸ πασῶν ἄλλη μετὰ . . . *νεθεκε ταφαιοχ* ἢ τελευταία αὕτη κατέστησεν ἐν ἐμοὶ τὴν ἀπόδοσιν εἰς τὴν Ἀφαιάν σχεδὸν βεβαίαν. Ὁ Βιλαμόθις, ὅστις ἀνεκοίνωσα τὴν ἐπιγραφὴν, ἐνίσχυσε ἐν ἐμοὶ τὴν γνώμην περὶ τῆς Ἀφαιάς καὶ προέτεινε νὰ παραδεχθῶμεν βραχυτέραν τινὰ παραλλαγὴν τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς ἀναγινώσκοντες «ὁ δεῖνα ἀ]νέθηκε τάφαι ὁ] δεῖνος». Ἐπειδὴ ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι μὲν λίαν ἀρχαῖκή, ἀλλὰ καὶ λίαν τροχάδην καὶ ἀμελῶς γεγραμμένη, εἶναι εὐκολώτερον νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ λιθοξόος ἐκ παραδρομῆς ἠμέλησε τὴν ἐπανάληψιν τῶν δύο γραμμάτων *αι* καὶ ἀντι-

τοῦ *τάφαιαι*, ὡς ἠθέλην. ἔγραψε μόνον *τάφαι*, παραδρομῆς ἣτις ἄλλως τε εἶναι συνηθεστάτη.

Ὅτι δὲ ἐνίσχυσε ἐμὲ ἔτι μᾶλλον νὰ ἀποδώσω τὸ ἱερόν τῇ Ἀφαιᾷ ἦτο ἡ τοπογραφικὴ μαρτυρία ἐν τῇ περὶ τῆς λατρείας παραδόσει παρὰ Ἀντωνίνῳ τῷ Λιβεράλῃ ἐν Μεταμ. 40, καθ' ἣν ἡ θεὰ φυγοῦσα ἐκ Κρήτης ἐντὸς ἀλιευτικοῦ πλοιαρίου καὶ ἀφικομένη εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰγίνης καταφεύγει λανθάνουσα τὰς ἐπιβουλάς τοῦ ἀλιέως εἰς ἄλσος, ἐπὶ τοῦ τόπου ἐφ' οὗ ὕστερον ἱδρυτο ἱερόν αὐτῆς. Ἡ μαρτυρία αὕτη εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν συνήθη τοποθέτησιν τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ Ὄρους. Τὸ ἐκεῖ εὐρισκόμενον μικρὸν ἱερόν κεῖται ἐν ἀγόνῳ βραχῶδι ἐρήμῳ καὶ ἐν θέσει, ἣτις δὲν παρήλλαξεν οὐσιωδῶς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Οὐδαμοῦ περὶ αὐτὴν ὑπάρχει δάσος. Ἀπέχει δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοσοῦτον ἀπὸ τῆς ἀκτῆς, ὅν ἄλλως τε καὶ λίαν δυσπρόσιτον, ὥστε δὲν δύναται νὰ φανῇ ἢ παραδόσει ἐκεῖνη κατανοητῇ τούναντίον δὲ αὕτη καθίσταται εὐθὺς εὐνόητος, ἐὰν θεωρήσωμεν τὸ ἡμέτερον ἱερόν ὡς τὴν ἐν λόγῳ θέσιν. Ἐνταῦθα ἐκτείνεται δάσος πευκῶν ἀπὸ τῆς ἀκτῆς ἦτοι τοῦ ὄρμου τῆς Ἀγ. Μαρίνης, ὅστις θὰ ἦτο βεβαίως τὸ φυσικώτατον ὀρηκτῆριον διὰ πλοιαρίον ἐκ Κρήτης ἐρχόμενον, μέχρι τοῦ ὕψους ἄνω, ἐνθα κεῖται τὸ ἱερόν.

Τέλος ἦτο λίαν δελεαστικὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ παρὰ Paus. 2, 30, 3 ἔσμα τοῦ Πινδάρου εἰς τὴν ἄλλως τε πολὺ ὀλίγον γνωστὴν Ἀφαιάν ὤφειλετο εἰς ἰδιαίτηραν ἀφορμὴν. Καὶ ποῖαν κρεῖττονα δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ἢ τὴν ἐγκαίνισιν τοῦ λαμπροῦ τούτου νέου οἰκοδομήματος, ἣτις κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν εὐρημάτων κυρουμένην χρονολογίαν συνέπεσε ἀκριβῶς πρὸς τοὺς χρόνους τῆς Πινδαρικῆς ἀκμῆς.

Εἶχον προχωρήσει μέχρι τοῦ σημείου τούτου, ὅτε εὐτυχῆς εὐρημα γενόμενον τῇ 18 Ἰουνίου τοῦ ἔτους τούτου ἦρεν ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ κατέστη πλέον γεγονὸς ὅτι τὸ πρῶτον τῷ Πανελληνίῳ Διί, εἶτα δὲ τῇ Ἀθηνᾷ προσνεμόμενον ἱερόν ἀνῆκε τούναντίον τῇ Αἰγιναιᾷ θεᾷ Ἀφαιᾷ.

Ἡ ἀφαίρεσις τῆς παλαιᾶς ἐπιχώσεως, τῆς χρησιμευσάσης κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ νέου ναοῦ πρὸς ἐπιχωμάτων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου καὶ εὐρεθείσης πλήρους μικροτεχνημάτων ἀρχαῖκῶν χρόνων, ἔσχεν ὡς ἐπακολούθημα τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀντερείσματος τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου μέχρι τοῦ βράχου κάτωθι. Διότι εἶχε καταδειχθῆ ὅτι ὁ βράχος ἐνταῦθα κατέπιπτεν ἀποτόμως πρὸς τὸ μέρος τοῦ τοίχου καὶ ὅτι ἡ ἐν τῇ οὕτω σχηματισθεῖσα κοιλότητι συλλεχθεῖσα ἐπί-

χωσις ἦτο πλουσιωτάτη εἰς ἀντικείμενα ἀρχαίων χρόνων. Ἐπὶ θέσεως τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου, ἐκεῖ ἔνθα οὗτος μετεβλήθη εἰς κλί-

μακα, εὐρέθησαν ἐπὶ μιᾶς τῶν βαθμίδων τούτων, αἰτινες ἐπληροῦντο ὀπισθεν διὰ μειζόνων λίθων, τρία τμήματα ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς· τέταρτον δὲ μικρὸν τμήμα προσαρμοζόμενον πρὸς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον εἶχεν ἤδη εὐρεθῆ κατ' Ἀπρίλιον πρὸ τοῦ νοτίου μετώπου τοῦ ναοῦ. Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀνακαλύψεως τῶν τριῶν ἐκείνων τμημάτων προκύπτει ἀσφαλῶς ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ ναοῦ καὶ προέρχεται ἐξ οἰκοδομημάτων ἤδη κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ νέου ναοῦ κατεστραμμένων, ὡς καὶ τὰ ἐν τῇ ἐπιχώσει τοῦ ἀνδῆρου εὐρεθέντα ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ συντρίμματα. Παρατίθεται ταύτην κατὰ σχεδιογράφημα γινόμενον κατὰ τὸ ἐκτύπωμα τὸ πεμφθὲν ὑπὸ τοῦ Δ^ροῦ Thiersch.

Παρατηρητέον ἐπὶ τούτοις ὅτι, ὡς ὁ Thiersch παραπληρωματικῶς ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου διέκρινε καὶ ὡς ἐγὼ ὕστερον ἐπὶ τοῦ ἐκτυπώματος λίαν ἀμυδρῶς ἠδυνήθη νὰ διακριθῶσω, ὑπῆρχεν ἔτι ἐν τῷ χάσματι τῆς δευτέρας γραμμῆς ἀριστερᾶ ἐν X, ὅπερ εἶναι νῦν ὄλως ἐξηλειμμένον. Ἡ ἐπιγραφὴ ὅθεν ἐδήλου χόλομος (καὶ ὁ βωμὸς) χόλεφας (καὶ ὁ ἐλέφας). Τὸ ὑλικὸν εἶναι ἐκ μαλακοῦ κιτρινωποῦ τιτανολίθου, τοῦ αὐτοῦ ἐξ οὗ κατεσκευάσθη καὶ ἡ βᾶσις τοῦ βωμοῦ τοῦ ἀναγομένου εἰς τοὺς χρόνους πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ νέου ναοῦ, ἣτις ἀνεκαλύφθη πρὸς βορρᾶν τῆς λιθοστρώτου ἀνόδου εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέτωπον. Ὁ λίθος ἔχει 9 ἐκ. μ. πᾶχος, 25 ὕψος καὶ νῦν περὶ τὰ 1.60 μῆκος καὶ οὐδὲν δεικνύει ἔχνος προσκολλήσεως. Ἄρα πιθανῶς ἐπλαισιούτο ἐντὸς ξύλου ἢ πηλίνων πλίνθων, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνῆκεν εἰς ἀρχαιότροπον οἰκοδόμημα, οὐτινος τὸ ἄνω μέρος ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τούτου.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς πρώτης μὲν γραμμῆς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀναγινώσκεται Κλεοία, τῆς δὲ δευτέρας

ἐποιέθε καὶ τῆς τρίτης τὸ τεῖχος (ἢ ὁ θριγκὸς)] περιε[ποι]έθε

Ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ θὰ ἤρμοζεν ὄνομα περιέχον δύο ἔτι γράμματα.

Ἡ γραφὴ εἶναι λίαν ἐπιμελετημένη, τὰ γράμματα ἔχουσιν ὕψος 6 ἑκατοστομ. περίπου καὶ δὴ εἶναι στοιχηδὸν διατεταγμένα. Διὰ τῆς χρήσεως τοῦ κόππα, διὰ τοῦ κεκλεισμένου σχήματος τοῦ ἦτα, διὰ τοῦ σταυροῦ ἐν τῷ θῆτα καὶ τοῦ σχήματος τοῦ ε φιλῶ καταδείκνυται ἡ ἐπιγραφὴ ὡς ἀρχαιότερωτέρα πασῶν τῶν γνωστῶν ἐν Αἰγίνῃ εὐρεθεισῶν· μόνον δύο ἐν ταῖς νέαις ἀνασκαφαῖς εὐρεθέντα τεμάχια (ὧν τὸ ἐν εἶναι τὸ ἄνω μνημονευθὲν μετὰ τῆς ἀφιέρωσεως εἰς τὴν Ἀφαιάν) δεικνύουσιν ὅμοιον ἀρχαιότροπον χαρακτῆρα. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναμφιβόλως ἀνάγεται εἰς τὴν Γ' ἑκατονταετηρίδα. «Τοῦ Κλεοία ἱερέως ὄντος ἐποιήθη τῇ Ἀφαιᾷ ὁ οἶκος» λέγει ἡ ἐπιγραφὴ. Διὰ τούτου πιθανώτατα δὲν δηλοῦται ἄλλο τι οἰκοδόμημα ἐν τῷ ἱερῷ, ἀλλ' ὁ διὰ τὴν Ἀφαιάν κτισθεὶς οἶκος εἶναι τὸ αὐτῆς ἐνδιαίτημα, εἶναι ὁ αὐτῆς ναός.

Ἡ χρῆσις τῆς λέξεως οἶκος ἢ οἶκημα ὡς τόπου τῆς λατρείας θεότητος τεκμηριούται ἐκ πολλῶν ἀναλογιῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι ἰδίᾳ κεκλεισμένος χώρος μυστικῶν λατρειῶν ἐσημαίνετο οὕτω.

Ἐπῆρχον βεβαίως ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ ἱεροὶ οἶκοι ἢ ἱεραὶ οἰκίαι χρήσιμοι οὔσαι μόνον πρὸς φύλαξιν ὠρισμένων ἱερῶν σκευῶν ἢ ἀναθημάτων ὡς καὶ πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων. Ἡδύνατο ὅμως καὶ αὐτὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς λατρείας νὰ καλῆται οὕτω· ὁ Πausanias ἐν Α. 26,6 ὀνομάζει τὸ Ἐρέχθειον, τὸ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἐρεχθέως χρήσιμον οἰκοδόμημα, οἶκημα καὶ ὁμοίως καλεῖ ἐν I, 4, 4 μετὰ τοῦ ἱεροῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἢ Προμηθέως οἶκημα ἢ θόλος ἐν Ἐπιδαύρῳ ἣτις ὀνομάσθη ὑπ' αὐτοῦ οἶκημα περιφερέε, νεωστὶ μετὰ μεγάλης πιθανότητος ὠρίσθη ὡς ναός¹.

Ὡς πρὸς τὴν ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴν ἡ ῥητὴ δῆλωσις ὅτι ὁ οἶκος ἐποιήθη διὰ τὴν θεάν, τὴν Ἀφαιάν, συνηγορεῖ ὀριστικῶς ὑπὲρ τοῦ ὅτι οὗτος ἦτο αὐτὴ ἢ κατοικία ἔνθα ὑπῆρχε τὸ ἄγαλμα αὐτῆς, ἦτοι ὁ ναὸς αὐτῆς. Καὶ τοῦτο πορρωτέρω βεβαιούται διὰ τῆς συνεχείας «χώλομος χόλεφας ποτεποιήθη» ἦτοι ἐποιήθησαν πρὸς τούτῳ ὁ βωμὸς καὶ τὸ ἐλεφάντινον ἄγαλμα τοῦ ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ μνημονευομένου οἴκου. Τῷ ναῷ ἄρα ἀνήκει ὁ πρὸ αὐτοῦ βωμὸς ὡς καὶ τὸ ἄγαλμα, τοῦθ' ὅπερ διδάσκει καὶ ἡ συνέχεια αὐτῆ ὅτι ὁ τῇ Ἀφαιᾷ ποιηθεὶς οἶκος ἦτο καὶ ὁ ναὸς αὐτῆς. Ὡσαύτως τῷ νεωτέρῳ ἔτι καὶ νῦν ἱσταμένῳ ναῷ προσεποιήθη συγχρόνως νέος βωμὸς, οὗ τὴν βᾶσιν εὐρομεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἀνδῆρῳ. Οἱ

¹ Ἴδὲ Σβορώνον ἐν τῇ Διεθ. Ἐφ. τῆς Νομισμ. Ἀρχ. Δ' τοῦ 1901 σελ. 1 ἐξ.

ἀρχαιότεροι ναοὶ οἱ πρὸ τοῦ νεωτέρου εἶχον ὡσαύτως τοὺς βωμοὺς αὐτῶν ἐν τῷ ἀνατολικῷ μέρει, φαίνονται δ' ἔτι διατηρούμεναι αἱ κρηπίδες δύο τοιούτων ἀρχαιοτέρων βωμῶν ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ μεταγενεστέρου ἀνδῆρου. Οἱ τούτοις ἀνταποκρινόμενοι ἀρχαιότεροι ναοί, ἄρα καὶ ὁ οἶκος τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἔκειτο πιθανῶς ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ νῦν.

«Ὁ ἐλέφας» βεβαίως μόνον τὸ ἐλεφάντινον ἀγάλμα δύναται νὰ σημαίνει ὡς ὁ νέος βωμὸς οὕτω καὶ τὸ νέον ἀγάλμα ἀνήκει εἰς τὸν νεώτερον ναόν, οὗτινος τὴν κτίσιν ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρει. Τὸ ἀγάλμα φυσικῶς δὲν ἦτο ὄλον ἐξ ἐλέφαντος, ἀλλ' ἦτο ξόανον περικεκαλυμμένον ὑπὸ ἐλέφαντος· ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦτο σύνηθες νὰ καλῶσι τοιαῦτα ἀγάλματα ἐλεφάντινα καί, ὡσάκις προσετίθετο χρυσὸς εἰς τινὰ μέρη, «χρυσελεφάντινα». Ὁ ἐλέφας ἦτο ἀκριβῶς ὕλικόν κατ' ἐξοχὴν τοῖς ἀγάλμασι τῶν θεῶν προσῆκον (Πλιν. Φ. Ι. VIII, 31) καὶ δὴ ἀπὸ παλαιστοτάτων χρόνων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα. Οἱ χρυσελεφάντινοι κολοσσοὶ τῶν χρόνων τοῦ Φεϊδίου χαρακτηρίζουσι μόνον τὴν ὑψίστην ἀκμὴν τεχνοτροπίας ἀναπτυχθείσης ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων ὡς πρὸς τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν.

Νὰ παραδεχθῶ ὅτι τὸ «χῳλέφας» τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῖ μόνον προσθήκην γενομένην ὕστερον τῷ ἤδη ὑπάρχοντι ἀγάλματι, φαίνεται μοι ἀσύμφωνον διὰ τῆς παραθέσεως τοῦ βωμοῦ ὡς καὶ διὰ τῆς συναφείας πρὸς τὴν προηγουμένην πρότασιν : βωμὸς καὶ ἐλέφας εἶναι προδήλως δύο χωριστὰ αὐτοτελῆ πράγματα, ἅτινα ἀμφοτέρωτερον προσηρτήθησαν εἰς τὸν οἶκον. Πρὸς τούτοις θὰ ἦτο καὶ τεχνικῶς ἀνεύ αναλογίας καὶ λίαν ἀπίθανον ἂν προὔπαρχον ἀρχαῖον ξόανον περιβάλετο ὕστερον ἐλέφαντι.

Ἄν τὸ ἀρχαῖον ἐλεφάντινον ἀγάλμα τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς ἦτο ἐκεῖνο τὸ ξόανον τῆς Ἀφαιίας ὅπερ ἡ διήγησις παρ' Ἀντωνίνῳ Λιβεράλει ἐν Μεταμ. 40 προὔποτιθησι (ἐν τῷ κειμένῳ ἡ λέξις ξόανον ἐξέπεσε), θέλει παραμείνει ἀβεβαίον, ὡς καὶ ἂν ἐκτὸς τούτου ὑπῆρχε καὶ ἕτερον ἀρχαιότερον ξόανον ἢ ἂν τέλος ὕστερον ἠφανίσθη μετὰ τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομήματος τὸ ξόανον ἢ τὰ ξόανα καὶ ἂν μόνον τὸ ἔδος ὑφίστατο, τὸ μνημονευόμενον ἐν τῇ ἀπογραφῇ τοῦ νέου ναοῦ ἐν τῇ Ε' ἐκατονταετηρίδι καὶ οὗτινος τὰ ἔχνη εὖρομεν ἐπὶ τοῦ ἔδαφους τοῦ σηκοῦ.

Ὅπως πραγματευθῶ διὰ μακροτέρων περὶ τῆς θεᾶς Ἀφαιίας, δὲν εἶναι ἐνταῦθα ὁ τόπος, μόνον δὲ θὰ διακριθῶσω ἐν βραχεῖ, τί διδάσκει ἡμᾶς ἡ παράδοσις ὡς καὶ τὰ εὐρήματα περὶ ταύτης.

Παρ' Ἡσυχίου ἐν λ. Ἀφαιία κεῖται ἀπλῶς «ἡ Δίκτυνα καὶ Ἄρτε-

μις», παρὰ δὲ Πausanίᾳ (B, 30, 3), Ἀντωνίνῳ Λιβεράλει (ἐν Μεταμ. Συναγ. 40) καὶ Ψευδοβεργίλιῳ (ἐν Κεῖρει 303), τοῖς μόνοις χωρίοις ἐνθα ἄλλως τε ἢ Ἀφαιία ἀναφέρεται, φαίνεται αὕτη ταυτιζομένη τῇ Βριτομάρτει καὶ τῇ Δικτύνῃ, ἀλλ' οὐχὶ τῇ Ἀρτέμιδι, ἧς μόνον φιλῆ αὐτόθι παρίσταται. Ἡ Αἰγιναία Ἄρτεμις παρὰ Πaus. Γ, 14, 2, ἦν τινες¹ ἐπίστευον ὡς τὴν αὐτὴν τῇ Ἀφαιίᾳ, οὐδὲν ἔχει κοινὸν μετὰ ταύτης². Ἡ Ἀφαιία καὶ ἡ Ἄρτεμις ἦσαν ἐν Αἰγίνῃ διάφοροι θεότητες καίπερ πρὸς ἀλλήλας σχετιζόμεναι. Παρ' Ἀντωνίνῳ Λιβεράλει ὑπάρχει σχετικόν τι πρὸς τὴν Ἀφαιίαν, ὅπερ ἔκειτο ἢ συνέβαιεν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Αἰγίνῃ, ἀναντιλέκτως τῷ ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἐν B, 30, 1 μνημονευομένῳ ὡς κειμένῳ κάτω ἐν τῇ πόλει· δυστυχῶς ὁμοῦς τοῦτο ἀκριβῶς ἐξέπεσε τοῦ κειμένου.

Ὅμοιως ἡ κρητικὴ λατρεία γινώσκει τὴν Ἄρτεμιν ὡς θεότητα ὅλως διάφορον τῆς Δικτύνης καὶ Βριτομάρτεως, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἐπιγραφαῖς παραδεδομένοι ἀρχαῖοι τύποι τῶν ὄρκων. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ υποθέσωμεν ὅτι τὸ ἄσμα τοῦ Πινδάρου, τὸ ποιηθὲν εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἀφαιίας καὶ ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἀναφερόμενον, ἐταύτιζε τὴν θεὰν ταύτην πρὸς τὴν Ἄρτεμιν ἐξυμνοῦν αὐτὴν ὡς θυγατέρα τῆς Λητοῦς, ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ Πινδαρικοῦ προσοδίου ἢ παρὰ τῷ Σχολ. Ἀριστοφ. ἐν Ἰππ. 1261 καὶ αὐθαιρέτως ἀπὸ τοῦ Boeckh (Πινδαρ. Ἀποσπασμ. 59) ἀποδιδόμενη τῷ ἄσματι εἰς τὴν Ἀφαιίαν, εἶναι ἀδύνατον ν' ἀνήκη αὐτόθι, διότι τὸ προσόδιον τοῦτο ἐξύμνει τὸναντίον τὴν Λητῶ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.

Ἡ διήγησις παρ' Ἀντωνίνῳ Λιβεράλει εὐλόγως δύναται νὰ ἀνάγῃται εἰς τὰ Ἐτεροιούμενα Νικάνδρου τοῦ Κολοφωνίου. Ἡ Βριτόμαρτις εἶναι αὐτόθι, ὡς παρὰ Πausanίᾳ, θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Κάρμης, μόνον ὁμοῦς ἡ γενεαλογία τῆς τελευταίας εἶναι παρ' ἑκατέρῳ διάφορος· παρ' Ἀντωνίνῳ μὲν ἡ Κάρμη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Φοίνικος καὶ τῆς Κασσιπείας (ὡς καὶ παρὰ Ψευδοβεργ. ἐν Κεῖρει 220), παρὰ δὲ τῷ Πausanίᾳ ἢ τοῦ Εὐβούλου τοῦ υἱοῦ τοῦ Καρμάνορος (ἢ τῆς Δήμητρος παρὰ Διοδ. Ε, 76, 3). Ἡ Βριτόμαρτις φεύγει τὴν κοινωῖαν τῶν ἀνδρῶν, θέλουσα νὰ εἶναι παρθένος, καὶ παρὰ μὲν τῷ Ἀντωνίνῳ ἔρχεται ἐκ Φοινίκης κατὰ πρῶτον εἰς Ἄργος παρὰ τὰς θυγατέρας τοῦ

¹ Otf. Müller, Aeginetica σ. 166.

² Πρὸβλ. Sam Wide, Lakonische Kulte σ. 109.

Ἐρασίνου, ὕστερον δὲ εἰς Κεφαλληνίαν, ὅπου λατρεύεται ὡς θεὰ Λαφρία, καὶ τέλος εἰς Κρήτην, παρὰ δὲ τῷ Πausανίᾳ ἐγενήθη ἐν Κρήτῃ οὐσα φίλη τῆς Ἀρτέμιδος. Ἀμφότεροι συμφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὴν ἡδὴ παρὰ Καλλιμάχῳ εἰς Ἄρτ. 189 ἐξ. ὑπάρχουσαν διήγησιν περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ Μίνω καὶ τῆς Βριτομάρτεως· παρὰ Πausανίᾳ ὡς καὶ παρὰ Καλλιμάχῳ ῥίπτεται εἰς τὰ ἀλιευτικὰ δίκτυα, παρὰ δὲ τῷ Ἀντωνίῳ καταφεύγει πρὸς τοὺς ἀλιεῖς, οἵτινες καλύπτουσιν αὐτὴν διὰ τῶν ἑαυτῶν δικτύων, ἔκτοτε δὲ τιμᾶται ὡς Δίκτυννα. Ἡ διήγησις βασιζέται ἐπὶ παλαιᾶς βεβαίως δημῶδους ἔτυμολογίας παραγούσης τὸ ὄνομα Δίκτυννα ἐκ τοῦ δίκτυς. Ἐναντίον τῆς ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου ἐν συναφεῖᾳ πρὸς τὸ ὄρος Δίκτην παραγωγῆς τοῦ ὀνόματος ἠγέρθησαν ἡδὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀντιρρήσεις, τοῦ Δικτυνναίου, ἐν ᾧ ἡ λατρεία τῆς Δικτύνης, λίαν ἀπέχοντος τοῦ ὄρους Δίκτης (Στραβ. I σ. 479). Παρὰ Πausανίᾳ δὲ λέγεται περαιτέρω ὅτι καὶ οἱ Αἰγινῆται ἐλάτρευον τὴν θεὰν ταύτην «λέγοντες φαίνεσθαι σφισιν ἐν τῇ νήσῳ τὴν Βριτόμαρτιν». Ὁ Kalkmann ἐν τῷ περὶ Πausανίου βιβλίῳ, σ. 260 σημ. γ', προσέτινε ν' ἀναγνωσθῆ «ἀφανῆ γενέσθαι» ἢ «ἀφανισθῆναι», ὅπερ οἱ Hitzig καὶ Blümner ἐν τῇ ἐκδόσει αὐτῶν παρεδέχθησαν, ὡς νομίζω δικαίως. Διότι προδήλως ἐνταῦθα ὑποδηλοῦται μόνον ὅπερ παρ' Ἀντωνίῳ ἐκτενέστερον λέγεται, ὅτι ἡ Βριτόμαρτις λαθοῦσα τὸν Μίνω ἐρχεται ἐκ Κρήτης μετὰ τοῦ ἀλιεῖος Ἀνδρομήδους εἰς Αἰγίαν, ὅτε δὲ καὶ ὁ ἀλιεὺς καταδιώκει αὐτὴν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ ἔρωτος, πηδᾷ αὐτὴ εἰς τὴν ξηρὰν καὶ καταφεύγει «εἰς ἄλσος, ὅθι πέρ ἐστι νῦν ἡ αὐτῆς τὸ ἱερόν, κἀνταῦθα ἐγένετο ἀφανῆς».

Καταφεύγει δηλ. ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς ἄλσος ἐν θέσει ὅπου ὕστερον ἰδρύθη τὸ ἱερόν αὐτῆς καὶ αὐτόθι ἐγένετο ἀφανῆς. Τὸ ἀκόλουθον «καὶ ὠνόμασαν αὐτὴν Ἀφαιάν» προδήλως ἐπανελήφθη ἐκ τῆς ἐπομένης προτάσεως καὶ ἀθετεῖται διὰ τοῦτο δικαίως ὡς μεταγενεστέρα προσθήκη. Ἴσως ἐνταῦθα ἐκεῖτο ἀρχικῶς ἐκεῖνο, ὅπερ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ἤθελε περιμείνει τις, τ. ἔ. «Βριτόμαρτιν εἰς ξόανον Ἀφαιάν», ἧται τὸ γεγονός τῆς μεταβολῆς εἰς ξόανον ἐν τῇ θέσει ὅπου ἡ θεὰ ἐγένετο ἀφανῆς. Ἀκολουθεῖ δ' οὕτω «ἐν δὲ τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτέμιδος, τὸν δὲ τόπον, ἐν ᾧ ἀφανῆς ἐγένετο ἡ Βριτόμαρτις, ἀφιέρωσαν Αἰγινῆται καὶ ὠνόμασαν καὶ ἱερά ἐπε-

¹ Τὸ ὑπὸ τοῦ Martini ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἐκδόσει προστιθέμενον ἔτι εἶναι προφανῶς ἀνάμυστον.

τέλεσαν ὡς θεῶν». Προδήλως ἐνταῦθα ὑπάρχει μετὰ τὸ «Ἀρτέμιδος» χάσμα, ὑπέθεσαν δὲ ὅτι ἐνταῦθα ἡ μνεία τῆς μεταβολῆς εἰς ξόανον ἐξέπεσεν· ἡ μεταμόρφωσις ὅμως αὕτη συνέβη ἐν τῷ τόπῳ τῆς λατρείας αὐτῆς, ἄρα ἐκεῖ ἐνθα ἐγένετο ἀφανῆς καὶ οὐχὶ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτέμιδος (ὅπερ, ὡς ἄνω εἴρηται, οὐδὲν βεβαίως ἄλλο ἦτο ἢ τὸ κείμενον κατὰ τὸν Πausανίαν παρὰ τῇ πόλει). Ὅτι δὲ ἀφεώρα ἐνταῦθα εἰς τὴν Ἀφαιάν ἀπώλετο ἐνεκα τοῦ χάσματος τοῦ κειμένου.

Ὅτι τὸ ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος ἦτο τόπος χωριστός τοῦ τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος, προκύπτει ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ἐπομένων, τῶν κατ' ἀντιθεσιν ἀντιπαρατεθειμένων, «τὸν δὲ τόπον, ἐν ᾧ ἀφανῆς ἐγένετο . . .» Ἐν τῇ ἀναλόγῳ διηγῆσαι περὶ τῆς Ἀσπαλίδος (Ἄντων. Λίβερ. 13) τὸ σῶμα τῆς παρθένου ἐξαφανίζεται ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς, ὅπου ἠτύοκτόνησε καὶ «ἀντὶ τοῦ σώματος ἐφάνη ξόανον παρὰ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἐστηκός»· τῷ ξοᾶνῳ τούτῳ ἔθουον κατ' ἔτος. Ἐκεῖ ὑπῆρχε μόνον εἰς τόπος λατρείας τῆς Ἀσπαλίδος, ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀρτέμιδος· ἡ μεταμόρφωσις ἄρα συνέβη αὐτόθι. Ἄλλως ὅμως πρόκειται ὡς πρὸς τὴν Ἀφαιάν. Ἐνταῦθα ἡ λατρεία ἐγένετο ἐπὶ τοῦ τόπου ἐνθα ἠφανίσθη αὕτη, ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὁμοίως συνέβη μεταβολὴ εἰς ξόανον.

Καὶ τῇ διηγῆσαι ταύτη ὑπόκειται δημῶδης ἔτυμολογία ἐρμηνεύουσα τὸ Ἀφαιά ἐκ τοῦ ἀφανῆς, ἧτις ἐνδέχεται βεβαίως νὰ εἶναι σχετικῶς παλαιά, ὑποπτεύω δὲ ὅτι ὁ πυρὴν τῆς παραδόσεως ταύτης ἡδὴ ἀπαντᾷ ἐν τῷ ᾄσματι τοῦ Πινδάρου. Ἄν ὁ Πινδαρος, ὅστις ἄνευ ἀμφιβολίας ἐχρήτο ἐπιχωρίαις θρησκευτικαῖς παραδόσεσιν, ἠπίστατο ἄλλο τι ὄντως διάφορον περὶ τῆς Ἀφαιίας, ἔχνος τούτου ἤθελε βεβαίως παραμείνει ἐν τῇ ἐν λόγῳ παραδόσει.

Ἐνδεχόμενον νὰ φανῆ ἀμφίβολον, ἂν ἡ προελευσις τῆς Ἀφαιίας τῆς Κρήτης καὶ ἡ συνταύτισις αὐτῆς μετὰ τῆς Βριτομάρτεως, ὡς ὑπέθεσαν ὁ Otf. Müller ἐν Aeginetica σ. 164 ἐξ., πρέπη νὰ ἐξηγηθῆ ὡς ἀνήκουσα τοῖς χρόνοις τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Αἰγινητῶν ἐν Κυδωνίᾳ, ἢ ἀρχαιότεροις. Τὰ εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφαιίας διδάσκουσιν ἡμᾶς ὅπως ὅποτε ἐκ τῶν πολυαριθμῶν μηχαναῖκων ἀγαλματίων τῆς θεᾶς, ὅτι ὑπῆρχον μετὰ τῶν αἰγιναιῶν λάτρεων τῆς Ἀφαιίας καὶ τῆς νήσου Κρήτης παλαιαὶ σχέσεις, διότι ὅπου ὑπάρχουσι μηχαναῖκὰ εὐρήματα ἐκεῖ καὶ σχέσεις πρὸς τὸ βασίλειον τοῦ Μίνω, ὥστε ἡ περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς Ἀφαιίας ἐκ Κρήτης δοξασία ἐκείνη ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἰκανῶς παλαιά.

Συνελόντι δ' εἰπεῖν ἡ Ἀφαιά προδήλως εἶναι θεὰ ἧς ἡ φύσις καὶ ἡ

λατρεία ἀρχὴν ἔχουσι ὅπως ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χρόνοις· συγγενέσθαι αὐτῇ εἶναι αἱ μεγάλα κρητικαὶ θεότητες ἤτοι ἡ Βριτόμαρτις ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἀνατολικῇ καὶ ἡ Δίκτυνα ἐν τῇ δυτικῇ Κρήτῃ. Πρὸς τούτοις συγγενεστάτη αὐτῇ προφανῶς εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη θεὰ Βριζῶ ἐν Δήλῳ, ἢ ἐν ἐνυπνίοις ταῖς πασχούσαις γυναῖξι· μαντευομένη καὶ ἡ Ἡμιθέα ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Κνίδου, ἣτις ἐμφανίζεται τοῖς πάσχοσι κατ' ὄναρ καὶ τιμᾶται ὑπὸ τῶν γυναικῶν ὡς λοχεῖα καὶ ἣτις κατὰ τὴν παράδοσιν ἔρριψεν ἑαυτὴν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀνήκουσι ἐνταῦθα ἴσως καὶ ἡ Ἀστερία ἢ πεσοῦσα εἰς τὴν θάλασσαν ὡς διωκομένη ὑπὸ τοῦ Διός, ἢ Ἰνώ-Λευκοθέα ἐν τῷ Ἰσθμῷ, ὡς καὶ ἡ Σκύλλα ἐν τῇ νήσῳ Μινῶα παρὰ τὰ Μέγαρα ἢ στενωδὸς πρὸς τὴν Κρήτην σχετιζομένη, διότι τροφὸς αὐτῆς ἦτο ἡ Κάρμημήτηρ τῆς Βριτομάρτεως—Ἀφαίας (Ψευδοβεργ. ἐν Κεῖρει 286 ἐξ.), καὶ ὁμοίως ῥίψασα ἑαυτὴν εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου μετεμορφώθη εἰς τέρας. Ἡ Ἀφαία βεβαίως ἔχει στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν Ἐκάτην τὴν ἐν Αἰγίνῃ μάλιστα τιμωμένην θεάν, παρ' ἣ ἡ Βριτόμαρτις καὶ ἡ Δίκτυνα παραλλήλως τίθενται ὑπὸ τινῶν (Σχολ. Εὐριπ. εἰς Ἴππολ. 146), καὶ ἣς θυγάτηρ ὡς καὶ τοῦ Διός ἦτο ἡ Βριτόμαρτις κατὰ τὸν Νεάνθηον ἐν τῷ «Περὶ τελετῶν».

Τὰ εὐρήματα συμφωνοῦσι πληρέστατα πρὸς ὅσα ἐκ τῆς παραδόσεως δύνανται νὰ γνωσθῶσι περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἀφαίας, δεικνύοντα ὅτι ἐνταῦθα ἐτιμᾶτο ὡς θεὰ τῶν γυναικῶν ἔχουσα γενικώτατον γυναικεῖον χαρακτῆρα. Ἐμφανίζεται δὲ ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς ἀγαλματίοις ὡς τὸ πολὺ ἔχουσα δύο βρέφη ἐν ἀγκάλαις ὡς κουροτρόφος καὶ λοχεῖα θεὰ.

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ἰδίᾳ ἀρχαικώτατον μαρμαρίνον ἀγαλματίον εὐρεθὲν ἐν τῷ τοίχῳ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου καὶ παριστῶν τὴν θεάν ἐν ἀπτύχῳ πέπλῳ περιβάλλουσαν τὸν μαστὸν διὰ τῆς μιᾶς καὶ διὰ τῆς ἐτέρας κρατοῦσαν τὸν πέπλον πρὸ τοῦ κόλπου· εἶναι τοῦτο τὸ παλαιότατον θέμα ἐκ γυμνῶν κυπριακῶν καὶ συριακῶν ἀγαλματίων, ἐνθα ἡ θεὰ τίθησι τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τῆς αἰδοῦς, μεταφερόμενον ἐνταῦθα εἰς ἐνδεδυμένην μορφήν.

Μετὰ τοῦ πέπλου ἐμφανίζεται ὁ τύπος ἐν παλαιοιωνικῷ χαλκῷ ἀγαλματίῳ τῆς Ὀλυμπίας καὶ ἐν μαρμαρίνῳ ἐξ Ἐφέσου προερχομένῳ ἐκ βαθυτάτου στρώματος τοῦ Ἀρτεμισίου. Τὸ τελευταῖον παράδειγμα εἶναι κυρίως σπουδαιότατον, διότι ἡ Ἀφαία καὶ ἡ Ἐφεσία Ἀρτεμις πάλαι ποτὲ διεμορφοῦντο ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τύπῳ τῷ χαρακτηρίζοντι κατ' ἐξοχὴν τὴν θεάν ὡς γυναῖκα.

Αἱ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀφαίας ἔρευναί παρέσχον καὶ σειρὰν πρωτοίωνων ἐκ ἐξ ὀπτιῆς γῆς ἀντικειμένων παριστῶντων τὴν Ἀφροδίτην, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι ταῦτα ἐθεωροῦντο ὡς λίαν κατάλληλα ἀναθήματα εἰς τὴν Ἀφαίαν.

Τὸ παλαιὸν τῆς Ἀφαίας ξόανον εἰκότως πρέπει νὰ νομισθῇ ὡς ἐξεργασμένον κατὰ τὸν τρόπον τῶν γνωστῶν ἀρχαίων εἰδώλων, οἷα πολλάκις ἀποτυποῦνται ἐπὶ νομισμάτων καὶ ἐν οἷς περιφημότατον ἦτο τὸ ἐν Ἐφέσῳ. Ὡς δεῖγμα παραστάσεως τῆς ὑπὸ τοῦ Πausανίου μνημονοθεΐσης Ἀφαίας ἐν Αἰγίνῃ οἱ Imhoof-Blumer καὶ Gardner¹ ἠδυνήθησαν νὰ δώσωσι ἀτυχῶς μόνον τὴν ἀπεικόνισιν αἰγινητικοῦ νομίσματος τοῦ Καρακάλλα κατὰ τὸν Sestini, ἅτε οὐδενὸς ἀντιτύπου τοῦ νομίσματος τούτου ὄντος αὐτοῖς γνωστοῦ. Ἐνταῦθα ἴσταται ἐναντι τοῦ Διός θεὰ τις, προφανῶς ἡ ἀπομίμησις ἀρχαίου εἰδώλου, μετὰ προιονωτοῦ κεφαλοδέσμου, ἔχουσα ἐν τῇ δεξιᾷ πρᾶγμα τι ὅπερ ἐσχεδιάσθη καὶ ἡρμηνεύθη ὡς βέλος καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ λαμπάδα. Οἱ κύριοι οὗτοι ἀμφιβᾶλλουσι περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀπεικονίσεως καὶ περιγραφῆς, ἰδίᾳ δὲ τοῦ βέλους ἐν τῇ δεξιᾷ, ἐφ' ὅσον δὲ τυγχάνει ἀγνωστον ἀντίτυπον τι τοῦ ἄνω νομίσματος ἀσφαλῆς κρίσις δὲν ἐγχωρεῖ, ἢ εἰκὼν ὅμως ἐν γένει συμφωνεῖ τῇ Ἀφαίᾳ. Ὁ προιονωτὸς κεφαλόδεσμος ἰδιάζει ἀκριβῶς ταῖς θεαῖς ἐκείναις αἰτινες συνεχωνεύθησαν ἐν τῇ Ἀρτεμίδι. Ἡ ἀντιπαράθεσις τοῦ Διὸς τοῦ πατρὸς τῆς Ἀφαίας καὶ ἐπωνύμου τοῦ ἀντικρῦ ἐπὶ τοῦ Ὄρους κειμένου ἱεροῦ εἶναι εὐνόητος· ἡ κεκλιμένη λαμπὰς δηλοῖ θεάν ἣς ἡ λατρεία ἦτο συνδεδεμένη μετὰ μυήσεως, τὸ δὲ ἀνυψωμένον ὄπλον τὸ τοσοῦτον σύνθητες παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἰδώλοις χαρακτηρίζει τὴν δύναμιν καὶ ἰσχὺν τῆς θεᾶς. Εἶδωλον θεωρούμενον ὡς ἀναπαρασταθὲν ἐπὶ στήλης ἐκ Μασσαλίας, ὅπερ ὑπολαμβάνεται μετὰ πιθανότητος ὡς τὸ τῆς Δικτύνης κατ' ἐπιγραφὴν ὁμοίως ἐν Μασσαλίᾳ εὐρεθεῖσαν, κρατεῖ ὡσαύτως ἐν τῇ ἀνυψωμένῃ δεξιᾷ βραχὺ ὄπλον ἡρωτηριασμένον ὄν, ὅπερ καὶ ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότος ὡς ξίφος. Πάντως ἀξία παρατηρήσεως εἶναι ἡ γενικὴ συμφωνία τούτου μετὰ τοῦ αἰγινητικοῦ νομίσματος καὶ τῆς ὑποτιθεμένης Ἀφαίας-Δικτύνης. Γνωστὸν νόμισμα τοῦ κοινοῦ τῶν Κρητῶν κοπὴν ἐπὶ Τραϊάνου² παριστᾷ γυναικεῖαν μορφήν ἐπὶ βράχου καθημένην καὶ ἔχουσαν ὡς

¹ Numismatic Commentary on Pausanias σ. 45.

² Βλ. κυρίως Svoronos, Numismatique de la Crète σ.123. Πιν. 33, 23, 24.

ἡ Ἄρτεμις βραχὺ ἔνδυμα καὶ κυνηγετικὰ ὑποδήματα, φέρουσαν δὲ ἐν τῷ βραχίονι παιδίον καὶ ἐν τῇ ἀνυψωμένῃ δεξιᾷ βραχὺ ὄπλον θεωρούμενον ὑπὸ τινων μὲν ὡς βέλως, ὑπ' ἄλλων δὲ ὡς βραχὺ κυνηγετικὸν ἀκόντιον, ὅπερ καὶ κρατεῖ ὡσεὶ ξίφος· ἐκατέρωθεν παρίστανται δύο μικραὶ μορφαί, οἱ Κορύβαντες, ἐξ ὧν ἀποδείκνυται τὸ παιδίον ὡς ὁ Ζεὺς νήπιον ὢν. Ἄνω ὑπάρχει ἐπιγραφή ΔΙΚΤΥΝΝΑ, ἐξ ἧς ὠνόμασαν τὴν γυναικείαν ταύτην μορφήν Δίκτυνναν· μόνος ὁ Σβορώνος ἀνέφερε τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὴν πόλιν Δίκτυνναν καὶ ἠρμήνευσε τὴν νεάνίδα ὡς νύμφην τροφὸν τοῦ Διός. Ἐν τοσοῦτῳ θὰ ἦτο ἀνεξήγητος ὅλως ἐν τοιαύτῃ νύμφῃ ἡ στολὴ τῆς Ἄρτεμιδος καὶ δὴ τὸ ὄπλον ἐν τῇ ἀνυψωμένῃ δεξιᾷ. Πιστεύομεν ἄρα ὅτι ἡ τέως ἐρμηνεία ἦτο ἡ ἀκριβής¹.

Ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν αἰγινήτικὸν ναόν. Ὅτε κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐκτίσθη ὁ νέος ναὸς καὶ ἔμελλε νὰ ὀρισθῆ, διὰ τίνων μορφῶν θὰ ἐκοσμοῦντο τὰ ἀετώματα, κατανοοῦμεν ὅτι ἡ φύσις καὶ ἡ παράδοσις τῆς ἀρχαιοτρόπου ἐπιχωρίου θεᾶς, ἥτις δὲν ἔσχυσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἔθνικὸν ὑπὸ τῆς ποιήσεως ὑμνοῦμενον Ὀλυμπον, εὐρέθησαν ἀκατάλληλοι ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ὑπόθεσις πρὸς καλλιτεχνικὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ.

Οἱ χορηγοὶ τῆς οἰκοδομίας, οἵτινες βεβαίως ἦσαν οἱ ὑπερήφανοι ἀριστοκρατικοὶ τῆς Αἰγίνης, οἱ φίλοι τῶν ἀγῶνων καὶ τῶν γυμνασίων, οἷς ὁ Πίνδαρος τοσαῦτα ἔσματα ἀφιέρωσεν, ἀπεφάναντο περὶ πολεμικοῦ θέματος ἥτοι τῶν ἀγῶνων τῶν ἡρώων. Ἡ θεὰ ἡ πρωτανεύσουσα τούτων δὲν ἦτο ὡς εἰκὸς ἡ Ἀφαία, ἀλλ' ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ προστάτις τῶν ἡρώων ἐν τῷ πολέμῳ. Ἀλλ' ὁ ἐκ τῆς παρουσίας ἐνταῦθα τῆς Ἀθηνᾶς οὐδὲν ἐξάγεται ὡς πρὸς τὴν ἐπώνυμον θεᾶν τοῦ ναοῦ, ἐμάντευσά ἤδη πρότερον, ἡ δ' ἐπιγραφή ἐπεκύρωσε τὴν γνώμην μου ταύτην.

Ἡ λατρεία τῆς Ἀφαίας πηγάζει ἐκ τῶν χρόνων καθ' ἣν αἱ γυναῖκες εἶχον μείζονα δύναμιν καὶ ὀλίγον μετὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ καλουμένου μητριαρχικοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ ἐναέτια ὅμως ἀγάλματα τοῦ ἡμετέρου ναοῦ ἀνήκουσι τοῖς χρόνοις τῆς ἐπιτελεσθείσης κυριαρχίας τοῦ ἀνδρὸς καὶ οὕτω ὁ ναὸς τῆς θεᾶς τῶν γυναικῶν ἐκοσμήθη διὰ μαχῶν τῶν ἡρώων.

Ἐν τῷ ἔσματι τοῦ Πινδάρου εἰς Ἀφαιᾶν ἐνδεχόμενον ἀμφοτέρα νὰ ἦσαν συνηνωμένα τὸ τε ἐγκώμιον τῆς θεᾶς καὶ ἡ ἐξύμνησις τῶν ἱδρυτῶν καὶ πιθανῶς αὐτόθι νὰ ἐνυπῆρχεν ὑπαινιγμὸς εἰς τὰ ἐναέτια συμπλέ-

¹ Βλ. τὴν ἐν τέλει τοῦ ἄρθρου τούτου σημείωσιν τοῦ κ. Σβορώνου (Σ. Μ.).

γματα τὰ παριστώντα τὰς προσφιλεῖς τῷ Πινδάρῳ καὶ τοῖς Αἰγινήταις φίλοις αὐτοῦ ἀριστείας τῶν Αἰακιδῶν.

Πᾶν ὅμως δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ἄνευ ἀμφιβολίας κάλλιστα, ἂν παρείχεται μεγαλοπρεπὴς ἐσωτερικὴ ἀφορμὴ πρὸς τὴν λαμπρὰν ἀνακαινίσιν τοῦ ναοῦ, ἂν δηλ., ὡς ἀνέκαθεν ὑπετίθετο, ἡ οἰκοδομία ἐγένετο μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ἐν ἣ μάλιστα οἱ Αἰγινήται ἀπεκομίσαντο τὸ βραβεῖον τῆς ἀνδρείας καὶ ἐν ἣ συνεπολέμησαν οἱ αὐτῶν Αἰακίδαι, δι' οὓς ἀπεστάλη ἰδία ναῦς πρὸς μεταφορὰν αὐτῶν. Ὡς δὲ ὁ ναὸς δὲν δύναται νὰ ἀναχθῆ πρὸ τοῦ 490 π. Χ. καὶ οὐχὶ πολλῶ ὕστερον τοῦ 480 π. Χ., ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία εἶναι καταλληλοτάτη ἀφορμὴ. Τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφαιᾶς κεῖται μάλιστα ἐπὶ θέσεως δεσποζούσης τῆς θαλάσσης, ἐξ ἧς πρὸς βορρᾶν ἀκριβῶς προσβλέπει τις ἐπὶ τὴν Κυνόσουραν τῆς Σαλαμῖνος καὶ τὴν Ψυττάλειαν, ἥτοι τὸν τόπον τῆς ἀξιωμανημονεύτου ἐκείνης ναυμαχίας. Εὐκόλως οἱ Αἰγινήται ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς ἐνισχυομένους ἐν τῷ ἀγῶνι ὑπὸ τῆς θεότητος τῆς ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκείνου ἐφορώσης.

Εἰς τοῦτο ἀρμόζει καὶ ἡ ὠραία ὑπόθεσις τοῦ Σολομώντος Ῥάϊναχ, ἣν ἔσχε τὴν προθυμίαν οὗτος νὰ μοι ἀνακοινώσῃ καὶ καθ' ἣν τὸ φάσμα γυναικός, ὅπερ οἱ Αἰγινήται κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς μάχης ἐνόμιζον ὅτι ἔβλεπον καὶ ἤκουον λέγον αὐτοῖς ὀνειδιστικῶς, μέχρι πόσου ἔτι χρόνου θ' ἀνακρούωσι πρύμνην, μεθ' ὃ ἤρξαντο τῆς ἐφοδου καὶ ἡ μάχη ἐχώρει, τὸ φάσμα, λέγω, τοῦτο ἦτο κατὰ τὴν πεποίθησιν τῶν Αἰγινήτων αὐτὴ ἡ Ἀφαία. Τοῦτο ὄντως οὐδόλως φαίνεται μοι ἀπίθανον καὶ κατὰ ταῦτα ἄνευ ἀμφιβολίας ἡ ἀνακαινίσις καὶ ἡ διακόσμησις τοῦ ναοῦ διὰ τῶν ἡρωικῶν μαχῶν ἰδίᾳ τῶν Αἰακιδῶν εἶναι εὐλογητάτη.

Β' Τὰ εὐρήματα τῶν χρόνων τῶν πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν ταχέως ὅτι τὸ μέγα ἐπίπεδον ἀνδρον τὸ περιθῆον τὸν ναόν ἦτο τεχνικῶς ἐπικεχωσμένον ἐπὶ ἀνωμάλου βραχώδους ἐπιφανείας. Προεβλήθη ὅθεν τὸ ζήτημα, ἂν λείψανα ἀρχαιοτέρων ἱδρυμάτων ἦσαν κεκρυμμένα ἐν τῷ βάθει ὑπὸ τὴν ἐπιχωμάτωσιν, καὶ οὕτω ἤρξάμεθα ἐν πρώτοις ἀπὸ τοῦ σημείου πρὸ τῆς Ν. Α. γωνίας μέχρι τοῦ βάθους. Ἐνταῦθα πράγματι ἀνεφάνησαν τὰ λείψανα ἀρχαίου τοίχου ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἐδάφους ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν, ἥτις ἀπετελεῖτο ἐν μὲν τῷ ἀνωτέρῳ στρώματι ἐκ τῶν συντριμμάτων τοῦ νεωτέρου ναοῦ, ἐν δὲ τῷ κατωτέρῳ ἐκ μεγάλης στοιβάδος λίθων· κάτω δὲ εὐρέθη στρώμα

ἄμμου περιέχον μικροτεχνήματα ἀρχαιοτέρων χρόνων καὶ τέλος ἐν τῷ βάθει ὑπῆρχεν ὁ βράχος.

Ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων ἀπεδείχθη τὸ Ν. Α. μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου, ἔνθα παρήχθησαν εἰς φῶς μεγάλα ἀλληλενδεδετα τμήματα τοίχων ἀρχαίων οἰκιῶν ὡς καὶ μειζόνων οἰκοδομημάτων, κείμενα ἐν τῷ βάθει ὑπὸ τὴν ἐνταῦθα πυκνοτάτην ἐπιχωμάτωσιν. Παρὰ τὸν τοῖχον τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου τὸ ἔδαφος ἦτο λίαν κατωφερές καὶ τὸ αὐτόθι ὑπὸ τὴν ἐπιχῶσιν τοῦ ἀνδῆρου συνεσφραγισμένον στρώμα ἐφάνη ἀναμειγμένον μετὰ πλήθους μικροτέρων εὐρημάτων τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἐν τῷ Β. μέρει τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου ὅπου τὸ βραχώδες ἔδαφος εἶναι ἀνωφερές, ἔκειτο ἰκανῶς ὑψηλότερον τὸ μετὰ τῶν ἀρχαϊκῶν εὐρημάτων στρώμα, προσέτι δὲ ἀνεκαλύφθησαν ἐνταῦθα θεμέλια οἰκοδομημάτων καταρριφθέντων ἅμα τῇ κατασκευῇ τοῦ ἀνδῆρου.

Πρὸς Β. καὶ Β. Α. τοῦ ναοῦ ἔλλειπει ἐντελῶς ἡ μετὰ συντριμμάτων ἐπιχῶσις, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ βράχου κείμενον στρώμα τὸ περιέχον τὰ ἀρχαιότερα εὐρήματα, μυκηναϊκὰ εἰδῶλια κτλ., εὐρίσκειτο ὅλως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Πιθανῶς μέγα μέρος τοῦ ἀρχῆθεν πολλῶ μείζονος ἐπιστρώματος ἐρρίφθη πρὸς Β. ὑπὲρ τὴν βραχώδη ἄκραν τοῦ ἀνδῆρου (ἴσως κατὰ τὴν κατασκευὴν τούτου)· διότι ἐνταῦθα πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου κάτω εὐρέθη ἡ συνέχεια τοῦ ἄνω κειμένου στρώματος, ἦτοι πλήθος ἀρχαϊκῶν κεραμικῶν ἀντικειμένων, εἰδῶλα κτλ.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων οἰκοδομικῶν λειψάνων διακρίνονται ἐν τῷ Ν. Α. μέρει ἀρχαῖαι οἰκίαι ἐχόμεναι θεμελίου ἐκ τετραγωνικῶν λίθων μεγάλου οἰκοδομήματος, ὅπερ ἀποτελεῖται ἐκ σικοῦ φ πρόσκειται δυτικῶς ὀπίσθιος θάλαμος εἰς δύο διηρημένος· εἶναι ἀκριβῶς τὸ σχέδιον τοῦ δευτέρου δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐφεξῆς πρὸς Β. εἶναι εὐδηλοὶ δύο βάσεις βωμῶν ἀναγομένων εἰς διαφόρους χρονικὰς περιόδους καὶ ἀνηκόντων εἰς ἀρχαιότερους ναοὺς οὓς πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ νῦν ὑπάρχοντος.

Αἱ βαθύτεραι ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ Α. μέρει τοῦ ἀνδῆρου ὄφειλον μετὰ τὴν καταμέτρησιν παντός πράγματος νὰ ἐπιχωσθῶσι πάλιν. Ἐν δὲ τῷ δυτικῷ ἀνδρῶν ἡ ἐξερεύνησις τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιχῶσιν στρώματος εἶχε μόνον ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα. διότι ἐν ἀρχαίοις χρόνοις οὐδὲν ἱδρυμα ὑπῆρχεν ἐνταῦθα. Ἐντὸς τῆς ἐν τῷ ἀνδρῶν ἐπιχώσεως πρὸς Ν. καὶ Α. τοῦ ναοῦ εὐρέθησαν συντετριμμένα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια πρωτοδωρίων οἰκοδομημάτων, ἰδίᾳ τὰ καλῶς διατηρούμενα εὐχρωμα μέρη μείζονος

κτίσματος, ἀναμφιβόλως τοῦ ναοῦ τῆς Σ' ἑκατονταετηρίδος. Τὰ τεμάχια ταῦτα συμφωνοῦσι καταπληκτικῶς κατὰ τοὺς τύπους καὶ τὴν τεχνοτροπίαν πρὸς τὰ τοῦ παρίνου ναοῦ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὡς καὶ πρὸς τὸν ἀρχαιότερον ναὸν τῆς Κορίνθου. Αἱ βάσεις τῆς οἰκοδομίας ταύτης κρύπτονται ὑπὸ τὸν νῦν ναόν.

Ἀρχαίου ἀναθηματικοῦ κίονος μετὰ τεσσαράκοντα ραβδώσεων ὁμοιάζοντος τῷ τῶν Ναξίων ἐν Δελφοῖς εὐρέθησαν σπόνδυλοι τινες, οὐχὶ δὲ ἀτυχῶς τὸ κιονόκρανον. Τὰ σπουδαιότατα ἀρχαϊκὰ μικρὰ εὐρήματα ἀποτελοῦνται κυρίως ἐξ ἀγγείων ἐν θραύμασι καὶ ὀλοκλήρων μονοχρῶμων, μυκηναϊκῶν, κορινθίων, γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ, ἀττικῶν καὶ ἄλλων, πηλίνων ζῶων, ἀγαλματιῶν τῆς θεᾶς ἐν θρόνῳ καθήμενης καὶ βασταζούσης βρέφος, κανθάρων μετὰ χαραγμάτων, δακτυλιολίθων, σκαραβαίων, μορφῶν περατουμένων εἰς στόμιον ἀγγείου, τριδάκνων κογχυλίων, βελονῶν καὶ πορπῶν ἐκ χαλκοῦ, τεμαχίων χαλκῶν ἀναγλύφων, θραυσμάτων ἀγγείων ἐκ Ναυκράτειος μετὰ τεμαχίων ἐπιτεχρωσμένων ἐπιγραφῶν τὰ νῦν λίαν ἐσθραυσμένων, ἀγαλματιῶν ἐκ πηλοῦ ῥυθμοῦ Ἴωνικοῦ καὶ μὴ, μελανῶν γεγανωμένων ἀγγείων κτλ. κτλ.

Γ' Τὰ λοιπὰ εὐρήματα.

Ταῦτα προέρχονται τὸ πλεῖστον ἐξ αὐτῶν τῶν χρόνων τοῦ νεωτέρου ναοῦ ἢ τοῦλάχιστον τῶν ἀμέσως ἐπομένων, ἐνῶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων μόνον ἐλάχιστα εὐρέθησαν.

Σύγχρονον τῇ ἰδρύσει τοῦ νεωτέρου ναοῦ καὶ τῆς ἐπιχωματώσεως τοῦ ἀνδῆρου εἶναι τὸ πρόπυλον, ἦτοι ἡ ἱερά εἴσοδος ἡ ἐν τῷ τοίχῳ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου ὑπάρχουσα καὶ ἄγουσα πρὸς τὰ ἐπάνω. Ἡ Β. Δ. γωνία αὐτοῦ ἀπέχει μόνον περὶ τὰ 5 μ. ἀπὸ τῆς Ν. Α. γωνίας τοῦ ναοῦ. Τὰ κάτω μέρη τοῦ οἰκοδομήματος τούτου παρὰ προσδοκίαν καλῶς διεσώθησαν, ἦτο δὲ τοῦτο ἀπλοῦν ἀπέριττον ἱδρυμα μετὰ δύο ἐκατέρωθεν ὀκτωγωνίων ἀντηρίδων ἀντὶ κίωνων μεταξὺ τῶν παραστάδων τῆς Ν. καὶ Β. ὀψεως. Τὸ δάπεδον ἐδείκνυε τὴν αὐτὴν ὠραίαν στερρὰν ἐρυθροβαφῆ ἐκ μαρμαροκονίας στρώσιν ὡς ὁ πρόναος καὶ ὁ σηκὸς τοῦ ναοῦ.

Πρὸς Α. καὶ ἐφεξῆς ἐν τῇ ἀνωφερῇ καμπῇ πρὸς Ν. Α. ὑπῆρχεν ἐκτὸς τοῦ τοίχου τοῦ ἀνδῆρου ὀλόκληρος σειρὰ διαμερισμάτων, ὧν οἱ τοῖχοι ἐν τοῖς περισωθεισὶ κατωτέροις μέρεσιν ἀποτελοῦνται ἐκ τετραγῶνων λίθων·

τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀρχαιότερα, τὰ δὲ πλεῖστα σύγχρονα τῷ νεωτέρῳ ναῷ. Ἐν ἐνὶ τούτων προσκειμένῳ τῷ τοίχῳ τοῦ περιβόλου ὑπῆρχον παρ' ἄλληλα τρία ἐπιμελῶς ἐπιχειρισμένα διὰ μαρμαροκονίας κοιλώματα ἐν εἴδει ἀσαμίνθων· ἐντὸς ἐνὸς ἐξ αὐτῶν προφανῶς ἐπὶ χώραν κειμένου ὑπῆρχε χαμηλὸν ἐδῶλιον ἐκ τιτανολίθου. Ἦτο δ' ὡς φαίνεται λουτρῶν ἀπλοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ τρόπου, εἰς ὃν τὸ ὕδωρ ἐκομίζετο δι' ὑδριῶν, μὴ ὑπάρχοντος ἀγωγοῦ. Ἐν τῷ ἐγγύς διαμερίσματι ἔκειντο συνεσωρευμένα τὰ λείψανα μεγάλης ξυλίνης θύρας μετ' ἐμπεπαρμένων ἡλων ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου, ὧν αἱ κεφαλαὶ ἦσαν διατεταγμένα κατὰ τὸν γνωστὸν τυπικὸν τρόπον. Ἐν ἄλλοις διαμερίσμασιν ὑπῆρχον μαρμάρينوι κρατῆρες ὡς καὶ λείψανα ἰδιορρυθμῶν ἐπισπονδίων τραπεζῶν.

Τὰ διαμερίσματα ταῦτα ἰδρύθησαν κατὰ μέγα μέρος, ὡς φαίνεται, πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν πρότερον ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἀνδρῶν παρὰ τὸν νεώτερον ναὸν εὐρισκομένων καὶ ἐχρησίμευον πιθανῶς πρὸς θρησκευτικούς καὶ ἱερατικούς σκοπούς, ἔσως δὲ καὶ πρὸς καθαγισμὸν τῶν πιστῶν.

Νοτίως κάτω τοῦ ἀνδρῶν τοῦ ναοῦ πρὸ τοῦ προπύλου ὑπῆρχε δεύτερον ἀνδρῶν τεχνικῶς δι' ἐπιχωματώσεως ἰσοπεδωθὲν μετ' ἀντερείσματος πρὸς Ν.· ἐκτὸς τούτου εὐρέθησαν τὰ ἐρείπια μεγάλου οἰκοδομημάτων ἐκτισμένου ἐξ ὀγκολίθων χρησιμευσάντων πρότερον ἀλλαχοῦ ἀρχαιοτέρων, ὅπερ βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ φέρῃ στέγην, ὃν ἀνοικτὸν τέμενος.

Ἐν μακροτέρῳ ἀποστάσει πρὸς Δ. τοῦ ναοῦ ἀνεσκάφησαν ἔτι τὰ λείψανα δύο οἰκοδομημάτων, ὧν τὸ μὲν καταδείκνυται οἰκία λίαν εὐπρεπῆς ἐξ ὠραίων τετραγωνικῶν λίθων ἐκτισμένη καὶ ἐσωτερικῶς διὰ μαρμαροκονίας ἐπιχειρισμένη, ἔχουσα μεγάλην αἵθουσαν προωρισμένην πρὸς μεγάλας ἐστιάσεις καὶ συμπόσια, τὸ δὲ φαίνεται ὅτι περιέβαλλε μεγάλην δεξαμενὴν ὕδατος, δι' ἣν ἐχρησίμευσαν ἀπερριμμένοι ὀγκόλιθοι ἐκ τοῦ νεωτέρου ναοῦ.

Ἐν τῇ κοιλάδι ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ τοῦ ναοῦ Β. Α. εὐρέθησαν καὶ ἐξηρευνήθησαν τὰ λείψανα μείζονος ἰδρύματος, κάτω δὲ μικρὸν ἱερόν τῶν Νυμφῶν ἐν τῷ βράχῳ ἐκτισμένον ἰωνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τέλους μεγάλη οἰκία ἐκ τετραγωνικῶν λίθων, ἅπερ ἅπαντα ἀνήκον τοῖς κλασσικοῖς χρόνοις.

Τὰ μικρότερα εὐρήματα ἐν τῷ ναῷ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ε' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐντεῦθεν ἦσαν ἐλάχιστα ἀναλόγως πρὸς τὴν πληθύν τῶν ἀρχαιότερων ἀντικειμένων. Μνημονευταὶ κυρίως αἱ πολυάριθμοι ἰδίαι ἐν τοῖς διαμερίσμασι πρὸς Α. τοῦ προπύλου εὐρεθεῖσαι μέλαι-

και μικραὶ μετὰ γανώσεως λυχνίαι σχήματος τῶν κλασσικῶν χρόνων ἀπὸ τῆς Ε' μέχρι τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, καὶ τινὰ ἀντικείμενα τῶν μετ' Ἀλέξανδρον χρόνων.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι ὅλος ὁ χώρος ταχέως ἠρημώθη, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ παρὰ τοῖς ἄνω μνημονευθεῖσιν οἰκοδομήμασι τοῖς ἀπέχουσι τοῦ ναοῦ, διότι καὶ αὐτόθι οὐδὲν ἐκ τῶν νεωτέρων εὐρέθη. Ἡ ἐρήμωσις τοῦ ὅλου μέρους ἦτο προφανῶς τὸ ἐπακολούθημα τῆς ἐκδιώξεως τῶν Αἰγινήτων ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων περὶ τὸ 431 π. Χ. ἔτος.

Πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἀνασκαφὴν μόλις ἐν χαλκοῦν νόμισμα εὐρέθη. Ἐν τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ἐχρῶντο χαλκοῖς νομίσμασιν ἐν Ἑλλάδι, τὸ ἱερόν καὶ τὰ περίξ ἦσαν ἤδη κατηρημαμένα. Ἐκ τούτου καὶ ἡ σιγὴ τῶν συγγραφέων περὶ τῆς θεᾶς Ἀφαιίας, ἧς τὸν μῦθον μόλις ὁ σοφὸς Νίκανδρος φαίνεται ἀνευρῶν πάλιν.

Katà τὸ Γερμανικὸν τοῦ A. Furtwängler.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ¹. Ἀνέγνωσα ἤδη καὶ ἐγὼ τοῦ σοφοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἀνακοίνωσιν ταύτην, δὲν κρύπτω δὲ ὅτι πολὺ ἐξεπλάγην βλέπων ὅτι ἀνὴρ τόσοσιν σοφὸς ἐπανήλθεν εἰς τὴν παμπλακίαν καὶ ἀνεξετάστως τὸ πρῶτον προταθεῖσιν ἐρμηνείαν τοῦ τύπου ἐκείνην, ἣν ἐφρόνουν ὅτι ὀριστικῶς κατέρριψα δεῖξας τὸ ὅλως ἀστήρικτον καὶ ἀδύνατον αὐτῆς.

Αὐτὰ τὰ νῦν ὑπὸ τοῦ κ. Furtwängler προτεινόμενα ἐπιχειρήματα δὲν μοι φαίνονται ἰσχυρὰ οὐδ' ἰκανὰ ἵνα μὲ ἀγῶσιν νὰ ἀλλάξω γνώμην, καὶ δὴ ἔνεκα τῶν ἐξῆς λόγων·

α') Διὰ πάντα νομισματικὸν τουλάχιστον ἄνδρα εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως ὅτι ἡ ὑπὲρ τὸν τύπον τοῦ κρητικοῦ νομίσματος ἐπιγραφὴ ΔΙΚΤΥΝΝΑ εἶναι τὸ ἐθνικόν, ἥτοι τὸ ὄνομα τῆς κοψάσης τὸ νόμισμα κρητικῆς πόλεως Δικτύνης, καὶ οὐχὶ ὄνομα τῆς θεᾶς ἢ νόμφης τοῦ ὑπ' αὐτὴν τύπου. Ἀπόδειξις δὲ τούτου τὰ λοιπὰ νομίσματα τῆς αὐτῆς πόλεως ἅτινα ἐδημοσίευσεν καὶ ἄλλα ἅτινα κατόπιεν ἐν Κρήτῃ ἀνεῦρον,

¹ Ὁ συνεργάτης ἡμῶν κ. Σβ. ρῶνος, ἀναγνούς τὴν ἐν τῇ «Ἀρμονία» δημοσιευομένην μελέτην τοῦ κ. Furtwängler, ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν πρὸς δημοσίευσιν τὴν ἐνδιαφέρουσαν σημείωσιν ταύτην. (Σ. Σ.)

φέροντα πάντα τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ΔΙΚΤΥΝΝΑ ἄνω τύπου ἐλάφου, εἰς ἣν βεβαίως δὲν θὰ τολμήση τις νὰ ἀποδώσῃ τὸ ὄνομα Δίκτυννα. Ἄλλως καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ νομίσματος ἡμῶν συμπλήρωμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἦτοι τὰ γράμματα ΚΡΗΤ, δεικνύουσιν ὅτι αὕτη ἀναγνωστέα ΔΙΚΤΥΝΝΑ — ΚΡΗΤ[ΗΣ] (ΠΟΛΙΣ) ἀναλόγως πρὸς ἄλλας ὁμοίας κρητικὰς ἐπιγραφὰς νομισμάτων π. χ. ΓΟΥΤΥΣ, ΠΥΔΝΑ, ΠΕΤΡΑ, ΛΑΤΩΣ, ΑΠΤΑΡΑ κτλ.

β') Οὐχὶ μόνον ἡ Βριτόμαρτις ἀλλὰ κυρίως αὕτη αὕτη ἡ Δίκτυννα μυθολογεῖται ἐν Κρήτῃ *θυγάτηρ* τοῦ Διός. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν, ἀφοῦ τὸ βρέφος ὅπερ φέρει ἐπὶ τοῦ νομίσματος ἡμῶν ἢ ὑπὸ συζήτησιν θεὰ ἢ νύμφη εἶναι—ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Furtwängler παραδέχεται, καὶ οἱ παρὰ τὸ βρέφος Κορυβάντες βεβαιοῦσιν—ὁ Ζεὺς, πῶς εἶναι, λέγω, δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὕτη εἶναι ἡ Δίκτυννα, ὅποτε θὰ εἶχομεν *θυγατέρα* τρέφουσαν βρέφος τὸν πατέρα αὐτῆς; Τοῦτο ἐκάλεσα ἄλλοτε «absurde» καὶ νομίζω ὅτι εἶχον δίκαιον. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ κ. Furtwängler, ἵνα παρακάμψῃ τὸν σκόπελον τοῦτον, ὑποθέτει ὅτι θὰ ὑπῆρχέ ποτε ἐν Κρήτῃ ἐγγυῶριός τις τοπικὴ παράδοσις, ἄγνωστος ἡμῖν παραμείνασα, ἣτις θὰ ἐκάλεε τὴν Δίκτυνναν τροφὸν τοῦ Διός. Ὅτι πλείστα τοπικαὶ παραδόσεις ἀπωλέσθησαν, εἶναι βέβαιον, ἀλλὰ βέβαιον ἐπίσης εἶναι, δι' ἐμὲ τουλάχιστον, ὅτι οὐδεμία τοπικὴ παράδοσις ἠδυνάτο ποτε νὰ καλῆ τὴν Δίκτυνναν τροφὸν τοῦ Διός, ἀφοῦ οὐχὶ μόνον ἢ ἐν γένει ἑλληνικὴ ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ τοπικὴ κρητικὴ παράδοσις βεβαιοῖ ὅτι ἡ Δίκτυννα ἦτο κόρη τοῦ Διός καὶ δὴ ἡ Ἄρτεμις.

Ὅπως δὲ ποτε, φρονῶ ὅτι ἐπὶ ὑπάρξεως ἀγνώστων ἡμῖν παραδόσεων δὲν δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν, ἵνα ἐρμηνεύσωμεν γνωστοὺς τύπους, διότι κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀνατρέψωμεν ἐκ βάθρων ὀλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐρμηνεύοντες εὐκόλως μὲν ἀλλ' αὐθαιρέτως ὅ, τι δὲν δυνάμεθα δι' αὐτῆς νὰ ἐννοήσωμεν.

γ') Ὁ κ. Furtwängler στηρίζει τὰς κατὰ τῆς γνώμης μου ἀντιρρήσεις αὐτοῦ, βασιζόμενος κυρίως ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου ὅπερ ἢ τοῦ νομίσματος θεὰ κρατεῖ ἐν τῇ δεξιᾷ καὶ ὅπερ κατ' αὐτὸν εἶναι ξίφος. Ἄλλὰ πλείστα ἀρίστης διατηρήσεως ὁμοία νομίσματα, ἅτινα μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ βιβλίου μου ἐξήτασα, μοὶ κατέδειξαν ὅτι δίκαιον εἶχον βέλος ὑποθέσας τὸ ὄργανον, ὅπερ αὕτη φέρει κρατοῦσα ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ οὐχὶ ἀπὸ τοῦ ἄκρου ὡς ἀπὸ τῆς λαβῆς ξίφος. Τὸ δὲ ὅτι αὕτη ὑψοὶ τὴν δεξιάν δὲν ἔπρεπε, νομίζω, νὰ φανῇ τῷ κ. Furtwängler ἀπόδειξις ὅτι τὸ ἐν

τῇ χειρὶ ὄργανον εἶναι ξίφος, διότι ὑπάρχουσι πλείστα παραδείγματα θεῶν ἐν ὁμοίως ὑψουμένη τῇ δεξιᾷ κρατούντων βέλος. Ἴδε π. χ. τὸν ἐπὶ ἀπείρων καὶ παντὸς γένους νομισμάτων, τῶν Σελευκιδῶν, τύπον τοῦ ὁμοίως τῇ νύμφῃ τοῦ νομίσματος ἡμῶν καθημένου Ἀπόλλωνος, ὅστις κρατεῖ βέλος ἐν τῇ ὑψουμένῃ δεξιᾷ (British Museum Catalogue: The Seleucid Kings, pl. III, IV, V, VI κτλ.). Ὁ τύπος οὗτος ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὰ νομίσματα πλείστων ἄλλων τόπων, διαφόρους θεοὺς ἐν ὁμοίᾳ στάσει εἰκονιζόντων, ἐν δὲ αὐτῶν θεωρῶ μετὰ πεποιθήσεως καὶ τὸν ὑπὸ συζήτησιν κρητικῶν νομισματικῶν τύπον.

δ') Τέλος τὸ βραχὺ ἀρτεμίσιον ἔνδυμα τῆς ἐπὶ τοῦ νομίσματος ἡμῶν νύμφης θεωρεῖ ὁ κ. Furtwängler ὡς μὴ ἀρμόζον εἰς νύμφην, ὡς ἐγὼ ἐκάλεσα αὐτὴν ἄλλ' ἐγὼ δὲν ἐκάλεσα αὐτὴν ἀπλῶς νύμφην ἀλλὰ, συμφωνῶς πρὸς τὰς σχετικὰς πηγὰς, «νύμφην Δικταίαν ἢ Δικτυνναίαν, Κορυβάντων ἑταίραν» καὶ δὴ ἐξ ἐκείνων αἰτινες, ὡς ἢ ἐπὶ τοῦ νομίσματος ἡμῶν παρίσταται, «προσεπηχύναντο ἦτοι εἰς τοὺς πήχεις ἔλαβον» (κατὰ Καλλιμάχον καὶ τὸν σχολιαστὴν αὐτοῦ) τὸν νηπίον Δία. Τὸ βραχὺ ὁμοῦ τοῦ ἐνδύματος τῶν Κορυβάντων, ἐπομένως καὶ τῶν συντρόφων αὐτῶν νυμφῶν, αἰτινες κατόπιν ἐγένοντο ἀκόλουθοι τῆς κυνηγετικῆς καὶ κουροτρόφου κρητικῆς Ἀρτεμιδος, εἶναι γνωστὸν καὶ συμφωνεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὸ ἔνδυμα τῆς νύμφης ἡμῶν, ἣτις πρὸς δῆλωσιν τῆς κυνηγετικῆς φύσεως αὐτῆς ἢ καὶ πρὸς δῆλωσιν τῆς κουροτροφικῆς φύσεως φέρει τὸ βέλος, ὅπερ εἶναι σύμβολον οὐχὶ μόνον τοῦ κυνηγίου ἀλλὰ καὶ τῶν πόνων τῆς λοχείας.

Ταῦτα πάντα πείθουσιν ἐμὲ ὅτι ἔσπευσεν ὁ σοφὸς ἀνὴρ ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐρμηνείαν τοῦ κρητικοῦ νομισματικοῦ τύπου.

ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΟΜΒΡΙΚΟΥ¹

Τὸ Μοναστήριον τοῦ Ὀμβρικοῦ κείται πρὸς Μ. τοῦ χωρίου Ὀμβρικῆς τῆς ἐπαρχίας Δομοκοῦ, εἰς ἀπόστασιν 5 λεπ. τῆς ὥρας, ὑπὸ τοῦς πρόποδας βράχου, περιβαλλόμενον ὑπὸ τινων γηραλέων πρίνων καὶ δρυῶν. Ὁ ἐν τῷ μέσῳ κείμενος ναὸς εἶναι τρισηπόστατος βυζαντινοῦ ρυθμοῦ μετὰ τρουλλοῦ τῆς τρίτης λεγομένης περιόδου καὶ χορικῶν κοιλωμάτων δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν. Εἶναι δὲ ὅλος ἐζωγραφημένος, κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς σύστημα, ἡ δὲ διακόσμησις αὐτῆ τοῦ ναοῦ καίπερ οὔσα τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος εἶναι λαμπρὰ ἀπομίμησις τῆς ἀρχαίας βυζαντιακῆς τέχνης. Ὁ νάρθηξ τοῦ ναοῦ παριστᾷ τὴν Δευτέραν Παρουσίαν καὶ ἄλλα τινὰ ἱστορικὰ συμβάντα ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐν τινι γωνίᾳ τοῦ νάρθηκος ἱστόρηται ἡ εἰκὼν τοῦ νέου κτίτορος τῆς Μονῆς ἡγουμένου Νεοφύτου, ἱερομονάχου, ἐρυθροπώγωνος, κρατοῦντος ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὴν Μονήν, ἣν προσφέρει τῷ Κυρίῳ.

Ἐν τῷ νάρθηκι ἀναγινώσκειται ἡ ἐξῆς ἔμμετρος ἐπιγραφὴ κεφαλαίοις βυζαντιακοῖς γράμμασι γεγραμμένη ἐφ' ὑγρῷ (fresco):

1. — «+ Τοῦ πανιερωτάτου ἀγίου Θαυμακοῦ κῦρ'. κῦρ' Ζαχαρίου ἱαμβοὶ πρὸς τὸν ναόν :

- Πάγκαλε ναέ, τίς ὁ σὸς κτίτωρ πέλει ;
- Δαυὶδ ὁ θύτης ἐκ κώμης Ῥοβολάρι.
- Μετὰ δ' ἐκεῖνον Νεόφυτος, ὦ ξένε,
- Ἠγουμενεύων ἱερᾶς Μονῆς ταύτης,
- Καθιστόρησεν, ὡς ὄρας τούτῳ κάλλι.

¹ Τῆ 4^η Μαΐου 1897 ἔφεδρος ὢν ἐπεσκέφθην τὴν Μονήν ταύτην. Τῆ ἐπιούσῃ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Δομοκοῦ ἐγένετο αὕτη παρανάλωμα τοῦ πυρὸς ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Πρὸς τοὺς παραγενομένους :

Ἵσοι παραγίνεσθε ἐνταῦθα ξένοι
Ἐκθειάσαντες τοῦ ναοῦ τούτου κάλλος
Εὐξασθε πρὸς Κύριον ἀμαρτημάτων
Δαυὶδ, Νεοφύτου τε καὶ ἐπιλοίπων».

2. — Ἐσωθεν τοῦ ναοῦ καὶ ἄνωθεν τῆς δυτικῆς θύρας ἀναγινώσκειται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ ἐφ' ὑγρῷ :

«+ Ἀνιστόρηται οὗτος ὁ θεϊότατος καὶ περικαλλέστατος ναὸς τῆς Ἱερᾶς καὶ σεβασμίας | Μονῆς τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας διὰ | συνδρομῆς καὶ ἐξόδων τοῦ πανοσιωτάτου ἀγίου καθηγουμένου τῆς αὐτῆς Μονῆς κυρίου **Νεοφύτου**. Ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου καὶ λογιωτάτου ἀγίου Θαυμακοῦ κυρίου **Ἀθανασίου**. Ἐφημερευόντων, Γρηγορίου, Ἰακώβου καὶ Θεοφάνους, τῶν ἱερομονάχων καὶ ὄντος καὶ | Δαμασκηνοῦ μοναχοῦ, κατὰ τὸ **ΑΩΙ**. (=1810) σωτήριον ἔτος, ἐν μηνὶ | Φεβρουαρίου **ια'**. διὰ χειρῶν Γεωργίου καὶ Γεωργίου καὶ Ἰωάννου, ἐκ κώμης Μαυρελίου».

3. — Ἐπὶ εἰκόνας τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ :

« Ἠγουμενεύων Ἰάκωβος Καίτης.
Ἐφημερευῶν ἱερᾶς Μονῆς ταύτης,
ὁ Αὐξέντιος ἅμα σὺν τῷ Ἀνθίμῳ,
οἷς ὁ Κύριος δώῃ ἀντιμισθίαν,
καὶ τὴν μετὰ ταῦτα οὐρανῶν βασιλείαν »

τῷ χιλιοστῷ ἅμα καὶ ἐπτακοσίῳ | καὶ πεντηκοστῷ ἐν μηνὶ μαίῳ | ἔγειναν τάδε τὰ δεσποτικά ὦ φίλε ! »

4. — Ἐφ' ἐτέρας εἰκόνας :

«+ Μνήσθητι, Κύριε, τῶν δούλων σου στεφανὶ καϊκμακτζί, Γεωργίῳ Βελέκῳ καὶ τῶν γονέων αὐτῶν 1801 μαρτ. διὰ χειρὸς τοῦ Πασχάλη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ καμπανι . . . »

5. — Ἐπὶ τοῦ εἰκονοστασίου. —

« Διὰ ἐξόδων Εὐσταθίου Ζαχαροπούλου 1808 ».

6. — Ἐπὶ ἐξωφύλλου ἐνὸς ἐκκλησιαστικοῦ βιβλίου :

« 1827. Τῆ 5 Μαρτίου ἔγεινεν ἓνας σεισμὸς σφοδρὸς, ὅπου δὲν τὸν ἐνθυμᾶται τινάς ».

7. — 'Επί τοῦ αὐτοῦ βιβλίου κατωτέρω δι' ἐτέρας χειρός :

«Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει τοῦ ἀναγνώστου παπάζογλου διὰ χειρός Χριστοδούλου ἱατροῦ ἐκ πόλεως Θαυμακοῦ κατὰ τὸ 1826. τῆ 23 'Ιανουαρίου μηνός».

8. — 'Εφ' ἐτέρας εἰκόνος :

«'Εκ Καίτης μετωκίσθην ἐνταῦθα
 Ὅπως καὶ τάδε δεσποτικὰ τελέσω.
 Σὺ δέ, φίλτατε, ἂν ἐρωτᾷς τὸν τρόπον,
 Μάγνης ὑπάρχω ἐκ Δρακειάς τῆς κώμης
 Τοῦνομα 'Αθανάσιος ὁ Παγωνίδης.
 Αὐτὸ μὲν ἔγνωσ τὸν τρόπον μὴ ἐρεύνα».

9. — Ἐσωθεν τοῦ ἐξωφύλλου ἀρχαίας τινός «Παρακλητικῆς» εὑρηται σεσημειωμένον τὸ ἐξῆς **Χρονικὸν** τοῦ 'Αθανασίου ἐπισκόπου Θαυμακοῦ, διαφωτίζον ἱκανῶς τὴν ἱστορίαν τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς ταύτης. Τοῦτο ὡς ἀνέκδοτον δημοσιεύομεν ὧδε ἀντιγράψαντες ἐκ τοῦ Πρωτοτύπου :

«Χρονικὸν
 τῆς Μονῆς Ἁγίου Ἀθανασίου
 τοῦ Ὀμβρικοῦ.

'Εδῶ ἀνασηκόνομεν ἀπὸ τὸν παλαιὸν κόνδηκα τοῦ μοναστηρίου περὶ τῆς κτίσεως αὐτοῦ, ὅτε δῆλα δὴ ἐκτίσθη καὶ ἰδρύθη ἡ περιώνυμος Μονὴ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, τοῦ Ὀμβρικοῦ ἐπιλεγομένη. Ἡ γοῦν μονὴ σκήτη πρότερον ὑπάρχουσα ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἐκτίσθη βραδύτερον ὑπὸ τινος μοναχοῦ μετεωρίτου, ἀσκητοῦ, Ἀθανασίου ὀνόματι, ὅστις ἐν ἔτει ἀφ'ε' (1565) ἀφίκετο ἐνταῦθα καὶ μετὰ ε'. ἀδελφῶν ἰδρυσε τὴν μονὴν ταύτην εἰς κάλλος καὶ ὕψος ἐξάσιον τῆ βοηθεία καὶ συνδρομῆ τοῦ ἐπισκόπου Θαυμακοῦ κῦρ Γερμανοῦ καὶ τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν. Ἀφοῦ γοῦν ἐπεραιώθη ἡ θεία αὕτη μονὴ καὶ εἰς τὸ ἐμπρέπον αὐτῇ κάλλος ἀνήχθη, ἱστορίσθη τε καὶ ἐπλουτίσθη διὰ κτημάτων καὶ ἀφιερωμάτων πολλῶν, πρῶτος μὲν αὐτῆς ἡγούμενος κατεστάθη ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς Ἀθανάσιος, ὅστις ἡγουμενεύσας χρόνους κ' τὸ κοινὸν χρέος ἐξεπλήρωσε· δεύτερος δὲ μετ' αὐτὸν ἡγούμενος γενόμενος Καλλίστρατος ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἀδελφῶν ἐπηύξησε τὴν μονὴν καὶ ἀνήγειρε τὰς πρὸς τὸν βράχον κέλλας καὶ τὴν δεξαμενὴν.

Τούτου συνεργὸς ἐγένετο καὶ ὁ κατὰ τοὺς τότε χρόνους θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Θαυμακοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θείου ἔργου. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ θεία Μονὴ ἐπρόκοπτε καὶ εὐημέρει, ὡς περ ναῦς οὐριοδρομοῦσα πρὸς σωτηρίας λιμένα, μέχρις οὐ ἐν ἔτει ἀχιθ' (=1619) ὁ τότε θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Θαυμακοῦ κῦρ Ἰάκωβος ἠβουλήθη ἐπενεγκεῖν βελτιώσεις τινὰς εἰς τὴν μονὴν. Καὶ πρῶτον μὲν καθήρεσε τὸν ἡγούμενον Παγκράτιον καὶ ἀντ' αὐτοῦ τὸν ἐνάρετον ἡγούμενον Σωφρόνιον ἐτίμησε τῷ τῆς ἡγουμενίας ἀξιώματι. Εἶτ' οὖν ἐπεχείρησεν ἵνα ἀγοράσῃ τὸ μετόχιον τὸν ἅγιον Γεώργιον. Καὶ εἰς τὴν Γοῦραν ὀσπήτιον ἡγόρασεν, ὡς περ μετόχιον τῶν πατέρων καὶ ἀμπέλιον ἐφύτευσε. Χρόνοις δ' ὕστερον, κοιμηθέντος ἐν Κυρίῳ τοῦ καλοῦ τούτου ποιμενάρχου, ἀνήλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ θεοφιλέστατος Ἐπίσκοπος ος, ὅστις καθιέρησας τὸν Σωφρόνιον, ἐπανάφερε τὸν Παγκράτιον. Οὗτος πάντα τὰ τῆς μονῆς ἀσώτως διέφθειρε καὶ εἰς πολὺ χρέος ἤγαγεν αὐτήν, μεταβαλὼν τὴν κοινοβιακὴν πρότερον ὑπάρχουσαν τάξιν εἰς ἰδιόρρυθμον· ἀλλ' οἱ ἀδελφοὶ ἐξαναστάντες ὁμοφώνως μόλις γοῦν καὶ μετὰ πολλῶν δακρύων καθικτεύσαντες καὶ πείσαντες τὸν ἐπίσκοπον, κατώρθωσαν ὥστε, οὗτος μὲν πάλιν καθήρεθη τῆς ἡγουμενίας, ἀντ' αὐτοῦ δὲ κατέστησεν ἡγούμενον τῆς μονῆς τὸν ἐν ἱερομονάχοις ὀσιώτατον κῦρ Δομέτιον. Οὗτος ἐπηύξησε τὰ κτήματα καὶ ὑποστατικά τῆς μονῆς καὶ ἔκτισε τὸ ἀχούριον καὶ ἄλλας τινὰς ἐπιδιορθώσεις ἐποίησε μέχρι τοῦ ἀψῆ' ἔτους. Τότε γοῦν ἀπετεφρώθη ἡ μονὴ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως ἡμῶν ἀλλοφύλων, καὶ οἱ πατέρες διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ ὄρη. Χρόνοις δὲ ὕστερον συνελθόντες ἀνήγειραν τὰ δωμάτια καὶ ἐπεσκεύασαν τὴν μονὴν καθ' ὀλοκληρίαν.

Ἡμαῖζε δὲ καὶ ἐβελτιοῦτο ἡ μονὴ μέχρι τοῦ ἀψῆν' (1750), ὅτε ὁ καθηγούμενος κῦρ Δαυὶδ ἐπανήγαγεν αὐτήν εἰς τὴν ἀρχαίαν θέσιν αὐτῆς, ἐπιχειρήσας γενικὰς ἐπισκευὰς καὶ μεταρρυθμίσεις. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἐμπρησμοῦ αὐτῆς μέχρι τῆς ἡγουμενίας τοῦ Δαυὶδ ἐπέρασαν χρόνοι λ' (30) καὶ ἡγούμενοι ἐγένοντο ε' (5). Ἀπὸ δὲ τούτου μέχρι νῦν ἡγούμενοι γ' (3).

Ταῦτα ὡς ἐν συνόψει συντεθέντα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ καταστάσεως τῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας Μονῆς τοῦ ἐν ἁγίοις Πα(τρὸς) ἡμῶν Ἀθανασίου, τοῦ Ὀμβρικοῦ, παρεδόθησαν εἰς τὸ διηνεκὲς μνημόσυνον αὐτῆς. Ὅς δ' ἂν ἀφέλῃ ἡ περικόψῃ τὸ φύλλον τοῦτο ἐχέτω τὰς ἀρχὰς τῶν τιη'. (318) θεοφόρων πων' (πατέρων) τῶν ἐν Νικαίᾳ.

† Ὁ Θαυμακοῦ Ἀθανάσιος».

Τοιοῦτο τὸ χρονικὸν τῆς μονῆς τοῦ Ὀμβρικοῦ (Ὀμβριακῆς) ἱκανῶς διαφωτίζον ἡμᾶς περὶ τῆς ἰδρύσεως καὶ ἀναπτύξεως αὐτῆς.

Παρακατιόντες δημοσιεύομεν χρονικά τινὰ σημειώματα ἀντιγραφέντα ἐξ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχαίων βιβλίων τοῦ μικροῦ χωρίου Παλαιὰ-Παναγιά, τῆς ἐπαρχίας Δομοκοῦ, κείμενον παρὰ τὴν Β. δυτικὴν ὄχθην τῆς Εὐνιάδος Λίμνης, ὅπερ ἐπίσης τὴν ἐπιούσαν τῆς μάχης τοῦ Δομοκοῦ ἀπετεφρώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Παλαιὰ - Παναγιά.

Τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται παρὰ τὴν ΒΔ ὄχθην τῆς λίμνης Εὐνιάδος. Πάλαι μὲν ἤκμαζεν, ἥδη δὲ καταρρέει καὶ ἐξαφανίζεται ὁσημέραι οἰκούμενον ὑπὸ 10—15 οἰκογενειῶν ἀποζωσῶν ἐκ τῆς ἀλιείας καὶ κτηνοτροφίας. Ἔχει ναὸν φερώνυμον κτίσμα τοῦ 15' αἰῶνος, πολλάκις ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀποτεφρωθέντα καὶ μίαν ἀρχαίαν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου. Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ ἔχουσιν ὠραίας τοιχογραφίας ἀγίων, ὧν τὰ χρώματα παρὰ τὰς πολλὰς πυρπολήσεις καὶ ἐπηρείας τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν ἐλάχιστα ἐβλάθθησαν. Ἐν τισὶν ἐκκλησιαστικαῖς βιβλίαις ἐν τοῖς ἐξωφύλλοις ἀναγινώσκονται χρονικά τινὰ σημειώματα τοῦ παρόντος αἰῶνος. Ὁ ναὸς τῆ 6ῃ Μαΐου 1897 ἀπετεφρώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικαῖς βιβλίαις τοῦ ναοῦ ἀνεγινώσκοντο ταῦτα :

« + Εἰς τοὺς 1821 Μαΐου 5 ἑσπέρας σημειόνω ταῖς ἀκαταστασίαις τοῦ νῦν καιροῦ ποῦ αἰχμαλωτίσθη τοῦ Ζητουνίου τὰ χωριά καὶ τὰ ἔκαψαν, ἕως τὴν σήμερον τοῦτο ἔγεινε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τί μέλλει γενέσθαι οὐ γινώσκω ».

« Εἰς τοὺς 1810 Φεβρουαρίου α'. ἕως τὴν σήμερον ὁποῦ γράφω, χημόνας δὲν ἔγνηε ὅμως ἦτων ἀκρήθηα μεγάλη σίτω ἐντέφθεν. Γεώργιος ἱερεὺς ἐκ κόμης Ἀγράφων χωρὴν Πάπα ἠπάρχω ».

— « Ἦδοῦ, Θεοῦ βοηθοῦντος, ἐπεράσαμεν τὴν ἀγίαν καὶ μεγάλην τεσσαρακοστὴν εἰς ἐτούτων τὸν καιρῶν ἔγνηε καὶ ἡ μεγάλι ἀκρήθηα τὸ Λουτζέκι τὸ σιτάρι πῆγε ὀκτώ (8) γρόσια ἕως τὴν σήμερον ὁποῦ γράφω καὶ ἕως τὸν καιρὸν οὐδεὶς τὸ γινώσκει, ποῦ μέλει σταθὴ ἐτρόμαξε ὁ κόσμος λήπη καὶ φτώχεια καὶ κλαυθμὸς ἦتون εἰς τὴν πτόχηα τοῦ νῆν καιροῦ. Παπᾶ - Γεώργιος ἐκ κόμης Ἀγράφων χωρίον Πάπα γράφω. 1820 γέγραπται ».

— « Εἰς τοὺς 1821 ἀπριλίου 8 μεγάλη Παρασκευὴ τὸ γεῦμα γράφω

ἔγνηε μῆα ἀκαταστασία κατὰ τὴν Λεβαδῆαν καὶ ἔκοψαν τοὺς Τοῦρκους καὶ ἔκαψαν τὰ χωριά τους καὶ ἤλθαν ἕως τὴν Ἀλαμάναν ἐκεῖνο τὸ ἀσκέρι καὶ δὲν τοὺς ἐξεύβραμε ὅς πόση ἦتون καὶ ἡ τουρκιὰ τουτουνοῦ τοῦ μέρος ἤθελε βάλουν σπαθὴ εἰς τοὺς ῥωμέους καὶ εἶχαμε φόβον μέγαν ἕως τὴν σήμερον ὁποῦ γράφω ».

— « Θήμησι γράφομε. 1818 Σεπτεμβρίου ἐπήραμεν ἐφημερίαν ἐδῶ εἰς τὴν Παναγίαν καὶ ἐμήναμεν ἕως τὸν ἀπερασμένον χρόνον. Ταῦτα μὲν γέγραπται διὰ ἐνθήμησιν τῶν μεταγενεστέρων καὶ ἐτούτην τὴν Χρονιαν ἐφύγαμε καὶ οἱ δὴ ἱερεῖς ἀπὸ τὴν Παναγίαν Παπᾶ-Γηωργάκης ἀπαράθη εἰς Βελησηώτες καὶ τὸ χωριῶν ἔμνηε χωρὶς ἱερέα. Παπᾶ-Ἀντώνιος γράφω. Γιάννης παρών. Ἡ μὲν χεὶρ διαλέλυται ἐν τάφῳ, ἡ δὲ γραφὴ μένει αἰῶνας ».

— « Ἐνθύμησις 1846 ἐδῶ φανερόνω τὸν καιρὸν πότε μπίκε ἐπίτροπος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἀγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου εἰς τοὺς 1846 καὶ 1847 ἔβγαλαν τὸν ἡγούμενον Ἰάκωβον καὶ ὕστερα ἔβγαλαν τὸν Παπᾶ-Δημήτριον ἡγούμενον καὶ ἔκαμεν αὐτὸς ἡγούμενος ἡμέραις ».

Ἀλυμρός.

N. I. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Ὁ κόμης Καποδίστριας εἶχεν ἐπιφορτίσει τὸν τότε ὑπουργὸν Μαυροκορδάτον νὰ ἀγοράσῃ διὰ τὸν τακτικὸν στρατὸν βαθυκύανον ἐριούχον καὶ λινοῦν ὕφασμα καὶ νὰ ἀποστείλῃ μοι ταῦτα. Ἀντὶ τοῦ ἐριούχου ἐστάλη βαμβάκινον ὕφασμα, δὲν θέλω δὲ νὰ διευκρινήσω ἂν ἐκ παραδρομῆς ἢ ἐπίτηδες. Ἐπειδὴ ὁ Καποδίστριας δὲν ἠπίστατο κατὰ βάθος τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν, εὐκόλως αἱ λέξεις *ζουῦχο καὶ πανί* συνεχύθησαν συνώνυμοι σχεδὸν οὕσαι ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ καὶ ἐπομένως οἱ πτωχοὶ στρατιῶται μοι ἔλαβον οἰκτροὺς ἐπενδύτας. Ἐτι ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐφρόντισε νὰ ἔλθωσι κομβία, ἐν Ἑλλάδι δὲ δὲν ὑπῆρχον τοιαῦτα πρὸς πώλησιν, οὕτως ὥστε ἠναγκάσθη ἀντὶ κομβίων νὰ θέσω πόρπας ἐπὶ τῶν στολῶν.

Ἐκαμον παρατηρήσεις διὰ τὴν συμπεριφορὰν ταύτην καὶ ὁ Πρόεδρος παρέσχεν ἐμοὶ πληρεξουσιότητα ὅπως μόνος εἰς τὸ ἐξῆς νὰ φροντίζω περὶ τῶν τακτικῶν μου. Ἐν τσοσούτῳ ὅμως ὤφειλον νὰ χρησιμοποίησω τὰ ἀγορασθέντα καὶ ἐν τῇ πρώτῃ στρατιωτικῇ παρελάσει ἦν ἐπεθεώρησα, οἱ στρατιῶται εἶχον ἰκανῶς οἰκτρὰν τὴν θέαν, τσοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλοὶ νεοσύλληκτοι ἄπειροι ἐντελῶς τῆς εὐρωπαϊκῆς στολῆς, εἶχον θέσει τὰ κράνη, ὧν χιλιάδας τινὰς εὐρον ἐλθῶν, ἄνωθεν τῶν τουρκικῶν αὐτῶν φεσίων καὶ ἔθεσαν ἐντὸς τῆς περισκελίδος τὴν φουστανέλλαν, ἦν μάλιστα τινὲς ἀντιστρόφως ἐνεδύθησαν οὕτως ὥστε τὸ ἔμπροσθεν ἀνοιγμα τοῦ πανταλονίου ἤρχετο πρὸς τὰ ὀπίσω.

¹ Συνέχεια· ἴδε σελ. 184.

Μετ' οὐ πολὺ ὅμως καὶ αἱ δυσχέρεια αὐταὶ ἐξωμαλύνθησαν καὶ ὅτε τέλος ἔλαβον ἐριούχον καὶ κομβία, ὁ στρατὸς παρεῖχεν ὄψιν ὅλως καλὴν καὶ εἶχε συνειθίσει ἐν τῇ νέᾳ ἐνδυμασίᾳ.

Ταυτοχρόνως ἠσχολεῖτο ὁ Schnizlein περὶ τὸ ὄπλοστάσιον καὶ τὰς πυριτιδαποθήκας. Τὸ πρῶτον ἴδρυτο ἐντὸς ὄχυρώματος περιβρεχομένου ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀντικρὺ τῆς ζηρᾶς. Τὸ ἔδαφος ὅμως ἐν τῷ ὄχυρώματι τούτῳ ἔκειτο τσοσούτον βαθέως, ὥστε εὐρίσκετο ἐνίοτε ἓνα πόδα ὑπὸ τὸ ὕδωρ, ὁσάκις νότιοι ἄνεμοι ἐκύλιον τὰ κύματα ἐντὸς τοῦ κόλπου· ἔπρεπεν ὅθεν νὰ ἀνυψωθῇ κατὰ τινὰς πόδας. Ἀφ' οὗ δὲ τοῦτο ἐγένετο δι' ἐργατῶν, αἱ ἀποσκευαὶ ἐξητάσθησαν καὶ ἐτέθησαν χωριστὰ κατὰ τάξιν. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εὐρον τὰ κράνη ἅτινα ἐδωρήθησαν ὑπὸ τῶν κομιτάτων, εἶτα δὲ πολλὰ τυφέκια, ἐναύσματα διὰ βόμβας καὶ χειροβούζια. Προσέτι ἔκειντο συνεσωρευμένα ὄλα ὀμοῦ καὶ πολλάκις λίαν ἐπικινδύνως χυτὴ πυρίτις, θείον, μόλυβδος ἀκατέργαστος, σφαιραὶ καὶ θῆκαι φυσηγγίων, λωρία, πυριτοθήκαι, ἐρίππια καὶ ἀναβολεῖς, λόγχαι, συνελόντι δ' εἰπεῖν ἐξ ὄλων ὀλίγα, ἀλλ' οὐδὲν ἐντελές. Τότε διέταξα νὰ κατασκευασθῶσι καὶ νὰ στηθῶσιν ἱκρια διὰ τὰ ὄπλα καὶ κρεμαστήρες διὰ τὰ λωρία κτλ., ὡς καὶ νὰ μετακομισθῶσιν ἅπαντα τὰ πολεμοφόδια ἐκ τοῦ φρουρίου τῶν Μεθάνων εἰς Ναύπλιον. Τὸ φρούριον τοῦτο τὸ κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Φαβιέρου ἐπὶ τοῦ στενοῦ ἰσθμοῦ τῶν Μεθάνων ὡς καταφύγιον ἐν ὄρα ἀνάγκης ἔμεινε τότε φρουρούμενον ὑπὸ ἀποσπάσματος ἀπομάχων τακτικῶν.

Ὅτε ὄλα τὰ ὄπλα ταῦτα καλῶς καθαρισθέντα καὶ τακτοποιηθέντα ἐστήθησαν, ἔχαιρον ἐπὶ τούτῳ ὡς καὶ ὁ Γρίβας καὶ ὁ γέρον Κολοκοτρώνης καὶ ὅτε ἀστεϊζόμενος εἶπον αὐτοῖς ὅτι, ἂν ποτε ἀπέλθω, θέλουσιν εὖρει ἐνταῦθα καλὴν εὐκαιρίαν πρὸς καταστροφὴν, ἀμφοτέροι διεμαρτυρήθησαν ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ἔμελλε νὰ συμβῆ τοῦ λοιποῦ καὶ μὲ διεβεβαίωσαν ὅτι, ἂν τοιαύτη τάξις ἐνυπῆρχεν ἐκεῖ πρότερον, οὐδεὶς ἤθελε σκεφθῆ νὰ καταστρέψῃ ταῦτα. Πρὸς τοῖς πολεμοφοδίοις τούτοις ἔπεμψέ μοι ὁ κ. Ἐυνάρδος ἔτι πλήρη ὄπλισμόν ἐκ νέων θαυμαστῶς ὠραίων ἐρίππιων, χαλινῶν, πιστολιῶν, καραβινῶν καὶ λογχῶν διὰ 200 ἵππους, ὧν ἤμην τσοσούτον φειδωλός, ὥστε ὀλίγα μόνον ἔδωκα εἰς ἀξιοματικούς τοῦ ἵππικοῦ¹.

¹ Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου καὶ τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου ἔλαβε ταῦτα ὑπὸ τὴν κατοχὴν αὐτοῦ ὁ συναγματάρχης Καλλέργης, ὁ διοικῶν τὸ ἵππικόν. Τὰ

Ὁ Schnizlein νῦν διέταξε νὰ ὀλοκομηθῶσι καὶ νὰ ταξινομηθῶσι αἱ σφαῖραι τῶν τηλεβόλων αἱ κείμεναι τῆδε κάκεισε, προσέτι δὲ ἐχύθησαν σφαῖραι τυφεκίων. Ταῦτα πάντα ἐποιοῦν ἄνευ ἀντιλογίας οἱ τακτικοὶ πυροβοληταί, ἅμα ὁμῶς ἦτο ὁ λόγος νὰ τακτοποιήσῃσι τὰς σφαῖρας ἐν σχήματι πυραμίδων ἢ νὰ μετακομίσῃσι τὰ κιβωτίδια τῶν χυθεῖσῶν σφαιρῶν τῶν τυφεκίων εἰς τὰς ἀποθήκας, ἀπειποῦντο τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην τὴν θεωρουμένην ὑπ' αὐτῶν ὡς ἰδουλείαν καὶ δὲν ἤθελον νὰ θέσῃσι χεῖραν ἐπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἤθελον νὰ πληρώσωσιν ἀχθοφόρους δηλ. χαρμάλιδες.

Ὅτε ὁ Schnizlein μοὶ ἤγγειλε τὴν ἀπέθειαν ταύτην, μετέβην μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τόπου. Εἶδον πολλοὺς Ἀραβας καὶ Αἰθίοπας ἐν τῷ ὄπλοστασίῳ καὶ ἤρχισα νὰ ἐπιπλήττω τοὺς φρουροὺς, διότι εἶχον ἀφῆσει ξένους ἐντὸς τοῦ ὄπλοστασίου, ἀπειλήσας νὰ τιμωρήσω αὐτούς· ἔπειτα ἐξεδίωξα τοὺς Ἀραβας καὶ εἶπον «Ἐνταῦθα εἰς τὸ ὄπλοστάσιον οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ εἰσέλθῃ εἰμὴ πυροβοληταί, οὐδὲ ξένος στρατηγὸς ἔτι, αὕτη εἶναι ἡ τιμητικὴ θέσις ἡμῶν καὶ οὐδεὶς ὀφείλει νὰ εἰσέλθῃ αὐτόθι ἄνευ τῆς ἐδικῆς ἀδείας ἐμοῦ ἢ τοῦ Κυβερνήτου». Τότε ἦλθον οἱ ὑπαξιωματικοὶ καὶ ἐδήλωσαν ὅτι προσεκάλεσαν τοῦ ἀχθοφόρους τούτους, ὅπως συναθροίσῃσι τὰς σφαῖρας τῶν τηλεβόλων, διότι τοῦτο δὲν ἦτο ἐργασία δι' ἐλευθέρους ἀνθρώπους. Ἀφῆκα ἡσύχως αὐτούς νὰ αἰτιολογηθῶσιν, εἶτα δὲ ἠρώτησα αὐτοὺς ἂν ἐθεώρουν ἐμὲ καὶ τὸν Schnizlein καὶ Ruepprecht ὡς ἐλευθέρους ἄνδρας. «Βεβαίως», ἦτο ἡ ἀπάντησις. «Ἀλλ' ἂν λοιπὸν ἡμεῖς οἱ τρεῖς δεῖξωμεν εἰς ὑμᾶς, πῶς γίνεται ἡ ἐργασία αὕτη, εἶναι ἀτιμωτικὸν χειρωνακτικὸν ἔργον;» «Ὁχι, ἀλλὰ δὲν θὰ τὸ κάμῃς». «Τότε εὐθὺς θέλω ἀποδείξῃ ὑμῖν τὸ ἐναντίον», εἶπον καὶ ἡμεῖς οἱ τρεῖς ἠρχίσασμεν παρευθὺς νὰ ἀνεγείρωμεν πυραμίδα σφαιρῶν. Ὅτε οἱ Ἕλληνες εἶδον ὅτι δὲν ἡστειεύομεθα, ἠθέλησαν εὐθὺς νὰ βοηθήσωσιν ἡμᾶς. «Ὁχι, παιδιὰ, ταύτην τὴν πυραμίδα ἐγείρομεν ἡμεῖς μόνοι καὶ θὰ μείνῃ δι' ἡμᾶς μνημεῖον, ὅτι πᾶσα ἐργασία ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ εἶναι ἔντιμος».

[Ἔπεται συνέχεια]

ἐπιβλήματα τῶν ἐφιππίων ἀπεκόπησαν καὶ ἐχρησίμευσαν εἰς καττύματα ὑποδημάτων, πιστόλια καὶ καρabiναὶ ἐκλάπησαν, τέλος δὲ ὅτε ἐπανῆλθον εἰς Ἑλλάδα ὡς μέλος τῆς ἀντιβασιλείας, ἀνεῦρον ἐκ τῶν 200 ἐξαρτισμῶν τούτων καὶ τῶν προσαρτημάτων αὐτῶν κολοβά τινα δείγματα μόνον.

ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ἐκ τῶν περισωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν γλυπτῶν κοσμημάτων, οἷον κιονοκράνων, ἐπικράνων, πλακῶν, δρυφάκτων κτλ. Ἐξ αὐτῶν σπουδαιόταται διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων τυχῶν τῆς ἀρχαίας θρησκείας εἶναι αἱ ἐν ταῖς ἐστίαις αὐτῆς ἰδρυθεῖσαι, ἐν Δελφοῖς, Δῆλῳ, Ἐλευσίνι, Ἐπιδαύρῳ καὶ Ὀλυμπίῳ. Πάντα ταῦτα τὰ χριστιανικὰ ἱερὰ ὑψώθησαν ἐν μέσῳ τῶν ποικίλων λαμπρῶν οἰκοδομημάτων τῶν ἀφιερωμένων εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς, τῇ ἐπινεύσει καὶ τῇ ἀρωγῇ τῶν ἐν Βυζαντίῳ χριστιανῶν αὐτοκρατόρων. Δι' αὐτῶν κατηνέχθη τὸ ὕστατον πλήγμα εἰς τὴν ψυχροραγοῦσαν θρησκείαν.

Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ Δύσει περισώθησαν πολλὰ βασιλικὰ ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἀλλ' αἱ πλείσται, ὡς προείπομεν, διὰ τῶν ἐπισκευῶν καὶ διασκευῶν ἀπέβαλον σχεδὸν πᾶν ἔγχος τῆς παλαιᾶς αὐτῶν διαθέσεως. Οὐχ ἦπτον καὶ οὕτω κέκτηνται οὐ σμικρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, διότι ἐν ταῖς πλείσταις περισώθησαν γλυπτὰ κοσμήματα μεγάλην ἔχοντα σπουδαιότητα. Ἐκ τῶν βασιλικῶν τούτων αἱ πλείονες εὐρίσκονται ὡς εἰκὸς ἐν Ῥώμῃ. Αὐταὶ εἶναι αἱ ἐξῆς κατὰ σειρᾶν. α') Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (S. Paulo-fuori-le Mura), ἧς ἡ πρώτη ἰδρυσις ἀνέρχεται εἰς τὸ 388, γενομένη ὑπὸ Βαλεντιανοῦ τοῦ Β' καὶ Θεοδοσίου, ὑποστᾶσα δὲ μέχρι τοῦδε πλείστας ὄσας διασκευὰς β') Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου (S. Pietro-in-Vincoli), ἰδρυθεῖσα τῷ 422 ὑπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ Βαλεντιανοῦ τοῦ Γ' Εὐδοκίης. Ἡ βασιλικὴ αὕτη, διατηροῦσα εἰσέτι 20 ἀρχαίους δωρικούς κίονας, ἔχει κατὰ τὰ ἄλλα ὑποστῆ γενικὴν μεταμόρφωσιν διὰ τῶν ἐπισκευῶν. γ') Ἡ βασιλικὴ τῆς ἀγίας Σαβίνης, ἧτις εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὰ ἐν αὐτῇ περισωθέντα ξυλογλυφήματα. Αὕτη ἐκτίσθη τῷ 425 ὑπὸ τινος Ἰλλυριοῦ ἱερέως καλουμένου Πέτρου, καὶ κατέχει πιθανώτατα τὴν θέσιν ἀρχαίου ἱεροῦ. Οἱ ἐσωτερικοὶ 24 κίονες μετὰ κορινθιακῶν κιονοκράνων εἶναι ἀρχαῖοι καὶ ἐκ λίθου παρίου. Ἡ στέγη τῆς βασιλικῆς ἐκ ξύλου, διατηρεῖ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐν ταῖς ἀρχαίαις βασιλικαῖς· ἀλλ' ὅτι κυρίως προκαλεῖ τὴν προσοχὴν εἶναι αἱ ξυλόγλυπτοι αὐτῆς θύραι, αἵτινες ἔχουσιν ἐν τοῖς φατώμασιν αὐτῶν βιβλικὰς σκηνάς. Τὰ ξυλογλυφήματα ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν πολυτιμοτάτων λειψάνων τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ἐγένοντο δ' ἀντικείμενον πολλῶν μελετῶν περὶ αὐτῶν γενήσεται ὁ προσήκων λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ. δ') Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἡ κάλλιον διατηρουμένη ἐν Ῥώμῃ καὶ ἔχουσα τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς σχῆμα. Ἡ βασιλικὴ αὕτη μνημονεύεται ἤδη ἐν ἔτει 392. Αἱ ἐν αὐτῇ

καὶ παρ' αὐτῇ γενόμενα ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Mollooly ἀπεκάλυψαν τρία διάφορα οἰκοδομήματα, ὧν τὸ πρῶτον ἀνέρχεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς δημοκρατίας, τὸ δεύτερον εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς καὶ τὸ τρίτον εἶναι ὑπόγειος ναὸς τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων. ε') Ἡ βασιλικὴ τῆς ἀγίας Ἀγνῆς, ἐν τῇ Νομεντανῇ ὁδῷ, ἧτις ἔχει διάγραμμα ἀπλοῦν καὶ γνησίως ἀρχαῖόν, διαιρουμένη εἰς τρία κλίτη (ἰδὲ τὴν ἐν σελ. 38 εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς) ¹.

Πλὴν τῶν βασιλικῶν τούτων ἐν Ῥώμῃ εὐρηνται καὶ πλείσται ἄλλαι, ὧν τὰ ὀνόματα κατέστησαν πολυθρύλητα ἐν τῇ χριστιανικῇ ἱστορίᾳ τῆς πόλεως, ἀλλ' αἵτινες διὰ τὴν τέχνην ἐν μέρει μόνον κέκτηνται ἐνδιαφέρον. Τοιαῦται δ' εἶναι μάλιστα αἱ βασιλικαὶ Πουδεντιανῆ (S. Pudenciana) καὶ Λιβεριανῆ (S. Maria Maggiore), αἵτινες διετήρησαν πολυτιμώτατα ψηφιδωτὰ ἢ μὲν τῆς Δ' ἢ δὲ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος. Χαρακτηριστικὸν δ' εἶναι ὅτι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, ἐν τοῖς ψηφιδωτοῖς τῆς Λιβεριανῆς βασιλικῆς, ἅτινα ἀνάγονται εἰς τὸ 431, ἐκδηλοῦται σαφῶς ὁ χαρακτῆρ τῆς βυζαντιακῆς τέχνης ὡς οὗτος διεμορφώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Μᾶλλον ὁμοίως τῆς Ῥώμης δύναται νὰ νομισθῆ ὡς προσεγγίζουσα πρὸς τὴν τέχνην τῆς Ἀνατολῆς ἑτέρα ἰταλικὴ πόλις, ἧτις ὑπῆρξεν αὐτὸ τοῦτο τὸ Βυζάντιον τῆς Δύσεως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα. Αὕτη εἶναι ἡ περίπυστος Ῥάβεννα, τὸ τελευταῖον ἔρεισμα τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῆς πλημμύρας τῶν βαρβάρων. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ διεσώθησαν πλὴν τῶν ἄλλων πολυτιμοτάτων μνημείων, περὶ ὧν γενήσεται κατωτέρω λόγος, αἱ ἐξῆς βασιλικαὶ προγενέστεραι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οἵτινες, καίτοι ὑποστᾶσαι πολλὰς μεταλλαγὰς, διατηροῦσιν ὁμοίως ἀξιολογώτατα λείψανα τῆς πρώτης αὐτῶν κατασκευῆς. Αὐταὶ εἶναι α') ἡ ἀγία Ἀγάθη (S. Agata) βασιλικὴ διαιρουμένη εἰς τρία κατὰ μῆκος κλίτη, μεθ' ἀπλοῦ νάρθηκος, ἀνήκουσα εἰς τὰ μέσα περίπου τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος. Διατηρεῖ εἰσέτι ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς πολλοὺς καὶ καλοὺς κίονας μετὰ κιονοκράνων καὶ ἐπιθημάτων παλαιοβυζαντιακῆς τέχνης. β') Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς (S. Giovanni Battista), ὅστις ἀνηγέρθη πιθαν-

¹ Πλείω περὶ τῶν βασιλικῶν τούτων ἴδε ἐν Gutensohn καὶ Knapp (παρὰ Bunsen, Die Basiliken des christl. Roms, 1842) καὶ Schultze Arch. des altchristl. Kunst σελ. 82 κ. ἐξ.

νώτατα τῆ ἀρωγῆ τῆς αὐτοκρατείας Πλακιδίας. Εἶναι καὶ οὗτος βασιλικὴ τοῦ συνήθους τύπου, μὴ διατηροῦσα ὁμῶς ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς κατασκευῆς εἰμὴ τοὺς κίονας τοῦ ἐσωτερικοῦ. γ') Ἁγιος Ἰωάννης Εὐαγγελιστῆς (S. Giovanni Evangelista), ὅστις ὀφείλει τὴν ἰδρυσιν αὐτοῦ εἰς ἱστορικὸν γεγονός, καθ' ὃ ἡ αὐτοκράτειρα Γάλλα Πλακιδία θυγάτηρ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου καὶ μήτηρ Βαλεντινιανοῦ τοῦ Γ', πλέουσά ποτε εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατελήφθη ὑπὸ σφοδρᾶς τρικυμίας, ἐξ ἧς ἐκινδύνευσε μεγάλως· κινήθη δὲ σφζομένη νὰ ἰδρῦσῃ ναὸν ὡς μνημόσυνον τῆς σωτηρίας αὐτῆς, ὅπερ καὶ ἐπραγματοποίησε οἰκοδομήσασα τὴν βασιλικὴν ταύτην κατὰ τὸ 424. Πλὴν εἰκοσιτεσσάρων κίωνων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ τῶν ἀναγλύφων τῶν κοσμοῦντων τὸ ἄνω μέρος τοῦ πυλῶνος, ὁ ναὸς οὗτος διατηρεῖ καὶ λείψανα ψηφιδωτοῦ ἐν τῷ δαπέδῳ τοῦ πρὸς ἀριστερὰν τοῦ χοροῦ παρεκκλησίου παριστῶντος τὸν ἐν θαλάσῃ κίνδυνον τῆς Πλακιδίας καὶ μορφὰς ζώων. δ') Ὁ ἅγιος Ἀπολλινάριος ὁ Νέος (S. Apollinare Nuovo), μεταγενεστέρᾳ τῶν προηγουμένων βασιλικῆ ἀνήκουσα εἰς τὴν μέσσην περίοδον τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς τῆς Ραβέννης. Αὕτη ὠκοδομήθη ὑπὸ τοῦ Θεοδορίου περὶ τὸ 500 καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς καθεδρικός ναὸς τῶν ἀρειανῶν κατακτητῶν, εἶναι δὲκα τὰ τοῦτο σπουδαιότερα τῶν ἄλλων, ὅτι ὑπέστη ὀλιγωτέρας μεταρρυθμίσεις, περιορισθείσας εἰς τὸν νάρθηκα καὶ τὸν μύακα, ἐνῶ ὁ κυρίως ναὸς περισφίξει πλήρη τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ διάθεσιν καὶ διακόσμησιν. Ἐν αὐτῷ κατ' ἐξοχὴν διαπρέπει ἡ ὀροφή, διατηροῦσα ἐν καλλίστῃ καταστάσει ὑπόδειγμα σπάνιον τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διεκοσμοῦντο αἱ χριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῶν χρόνων ἐκείνων.

Εὐάριθμα δ' εἶναι τὰ ἐκ τῶν χρόνων τούτων περισωθέντα μνημεῖα τάνηκοντα εἰς κύκλον διάφορον τοῦ θρησκευτικοῦ. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει μάλιστα ἰδρυθέντα, ὧν τὰ δύο παλαιότατα εἰς τοὺς χρόνους Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ἀνάγουσι τὴν ἰδρυσιν αὐτῶν, α') ἡ βᾶσις τοῦ ἐν τῷ Ἰπποδρόμῳ ὀβελίσκου καὶ β') ἡ Χρυσῆ Πύλη. Καὶ ἐκείνη μὲν, ἥτις διετήρησε τὰ πρῶτα ἐν Βυζαντίῳ ἀνάγλυφα, ἐν οἷς καταφανὴς εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα παρακμὴ ἐν τοῖς ἔργοις τῆς πλαστικῆς, ἀνέχει, ὡς γνωστόν, τὸν μέγαν αἰγυπτιακὸν ὀβελίσκον τὸν φέροντα ἐπὶ τῶν πλευρῶν αὐτοῦ ἱερογλυφικὰς ἐπιγραφάς, μαρτυρούσας ὅτι οὗτος ἰδρῦθη ἐν τῇ Ἠλιουπόλει ὑπὸ τοῦ Φαραῶ Τουμῆ τοῦ Β' (1600 π. Χ.). Εἰς Κωνσταντινούπολιν μετεκομίσθη ὁ ὀβελίσκος ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ὅπως κοσμήσῃ τὸν Ἰππόδρομον, καταπεσὼν δ' ἀνεστηλώθη ὕστερον ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου.

Ἡ βᾶσις ἐφ' ἧς ἐστήθη τὸ πελώριον αἰγυπτιακὸν μνημεῖον συνίσταται ἐκ δύο διακεκριμένων μερῶν, τοῦ κυρίως στυλοβάτου καὶ τοῦ ὑποβάθρου αὐτοῦ. Καὶ ἐκείνον μὲν κατὰ τὰς δύο ἀντιστοιχοῦς πλευράς, ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν, καλύπτουσιν ἐπιγράμματα, τὸ μὲν λατινιστὶ τὸ δὲ ἑλληνιστὶ ἐξυμνοῦντα τὴν ἀνέγερσιν γενομένην ὑπὸ τοῦ ἐπάρχου Πρόκλου. Τὰ δ' ἀνάγλυφα εὗρηνται ἐπὶ τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν τοῦ στυλοβάτου καὶ ἐπὶ τῶν τεσσάρων τοῦ ὑποβάθρου. Κυριωτάτη τῶν σκηνῶν εἶναι ἡ ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ τοῦ ὑποβάθρου εἰς δύο σειράς· ἄνω μὲν ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν δύο υἱῶν περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ, δεκατριῶν ἐν ὄλῳ, παρίσταται δεχόμενος τὰ προσφερόμενα δῶρα ὑπὸ τῶν ἐν τῇ αὐτῇ δευτέρᾳ σειρᾷ ἐννέα βαρβάρων πρέσβων εἰκονιζομένων ἐν σχήματι ἱκετευτικῷ. Ἐν τῇ ἀντιστοίχῳ πλευρᾷ εὗρηται ἑτέρα σκηνὴ ἀνάλογος, εἰς τρεῖς σειράς· ἄνω ὁ αὐτοκράτωρ, κρατῶν στέμμα καὶ περιστοιχούμενος ὑπὸ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ, θεᾶται τοὺς τελούμενους ἐν τῷ Ἰπποδρόμῳ ἀγῶνας, οἵτινες εἰκονίζονται ἐν τῇ τρίτῃ σειρᾷ, ἔνθα εὗρηνται ὀρχηστρίδες, αὐληταὶ κ.λ., ἐνῶ ἐν τῷ μέσῳ παρίσταται ἄλλο πλῆθος ἀνθρώπων θεωμένων, ὧν μόνον αἱ κεφαλαὶ διακρίνονται· ἐν τῇ βορείῳ καὶ νοτίῳ πλευρᾷ τοῦ ὑποβάθρου τούτου εὗρηνται ἄλλοι πολυπρόσωποι σκηναὶ ἀνδρῶν τηβεννηφόρων. Ἀλλὰ σπουδαιότερα εἶναι αἱ ἐκτυλισσόμεναι ἐν τῇ βορείῳ καὶ νοτίῳ πλευρᾷ τοῦ στυλοβάτου, ἔνθα ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰκονίζεται εἰς δύο σειράς αὐτὴ ἡ ἀνέγερσις τοῦ ὀβελίσκου ὡς ἐξῆς· κάτω μὲν παρίστανται δύο βαρουλκὰ (ὄνοι) στρεφόμενα ἐκάτερον ὑπὸ τεσσάρων ἀνδρῶν καὶ ἀνασύροντα διὰ κάλω τὸν χαμαὶ κείμενον ὀβελίσκον, ὅστις περαιτέρω παρίσταται ἤδη ἐστημένος· ἐν δὲ τῇ ἄνω σειρᾷ ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὐτὴ σκηνὴ τῆς ἀνυψώσεως, ἔνθα δύο ὡσαύτως βαρουλκὰ ὑπηρετούμενα ὑπὸ ὀκτῶ ἀνδρῶν ἀνεγείρουσι τὸν ὀβελίσκον. Ἐν τῇ ἀντιστοίχῳ πλευρᾷ ἐκτυλίσσονται εἰς δύο ὡσαύτως σειράς ἀγῶνες ἐν τῷ Ἰπποδρόμῳ τέσσαρα ἄρματα ἕνα ἔχοντα ἕκαστον ἀναβάτην, δύο ἵπποις καὶ τρεῖς πεζοί. Πρὸς δῆλωσιν δὲ τοῦ τόπου ὁ γλύπτης ἐν τῇ ἄνω σειρᾷ ἀπεικόνισε τέσσαρας στύλους μετὰ ἐπιστυλίων καὶ δύο ὀβελίσκους¹.

Τὸ δὲ ἕτερον μνημεῖον τὸ ἀναγόμενον εἰς τὴν ἐποχὴν Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου εἶναι ἡ Χρυσῆ Πύλη, ἰδρυθεῖσα μετὰ τῶν ἐτῶν 388—391 ὡς μνημόσυνον τῆς νίκης τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τοῦ Μαξίμου. Αὕτη κεῖται εἰς τὸ ἄκρον περίπου τῶν χερσαίων τειχῶν πρὸς τὴν Προποντίδα,

¹ Βυζαντίου Κωνσταντινούπολις Α' σελ. 239—241.

ἐκεῖ ἔνθα τὰ τεῖχη σχηματίζουσι τὸ πεντάγωνον ἐκεῖνο ὀχύρωμα τὸ καλούμενον Ἐπταπύργιον.

Τὸ ὅλον διάγραμμα αὐτῆς ἀποτελεῖται ἐκ δύο ὀγκωδῶν τετραγωνικῶν κτιρίων προεξεχόντων ἐκατέρωθεν ἐν εἴδει πύργων καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ μέσῳ δύο παχέων ἐγκαρσίων τοίχων παραλλήλως κειμένων, οἵτινες ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ἀψίδων καὶ ἐκοσμοῦντο ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῶν προσόψει ὑπὸ παραστάδων μετὰ ἐπιστυλίων, δι' ὧν ἐσχηματίζοντο τρεῖς πύλαι, ὧν ἡ μέση ὑπερεῖχε καὶ κατὰ τὸ ὕψος καὶ κατὰ τὸ εὖρος. Ἄνωθεν αὐτῶν ὁ τοίχος κατ' ἰσοδομίαν ἐκτισμένος ἔφθανεν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον τῶν ἐκατέρωθεν πύργων. Τὸ ἀνώτατον ἄκρον περιέθεε κορωνίς ἔχουσα κάτωθεν μὲν ὀδοντωτὴν ταινίαν, εἰς τὰς γωνίας δὲ τῶν δύο πύργων περιστερὰς μετ' ἀναπεπταμένων πετερυγῶν.

Νῦν ἡ θριαμβευτικὴ αὐτῆ ἀψὶς εὐρηται ἐντετελιχισμένη, ἔχουσα μόνον κάτωθεν τοῦ μεγάλου τόξου μικρὰν θύραν μετὰ παραστάδων καὶ ἐπιστυλίου καὶ ἕτερον ἐν τῷ πρὸς δεξιὰν ἀνοίγματι. Καὶ περιεσώθησαν μὲν αἱ παραστάδες τοῦ μέσου καὶ τοῦ πρὸς δεξιὰν πυλῶνος, ἀλλ' ἐν ἄλλῃ θέσει ἢ τῇ ἀρχικῇ. Αἱ παραστάδες αὗται εὐτυχῶς διετήρησαν τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν κιονόκρανα πολυτιμότετα διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης.

Μικρὸν πρὸ τῆς θριαμβικῆς ταύτης ἀψίδος εὐρηται τὸ μετ' αὐτῆς συνδεόμενον πρόπυλον ἢ προπύλαιον ἠρειπωμένον, ὅπερ ἐκ τῶν περιωθέντων λειψάνων συνεπλήρωσε καὶ ἀναπαρέστησε ἐπιτυχῶς ὀξυδερκῆς βυζαντινολόγος¹.

Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐξ ἑνὸς μόνου πυλῶνος, κοσμουμένου ὑπὸ δύο γιγαντιαίων κίωνων ἄνευ διαξεσμάτων, ἐχόντων κορινθιακὰ κιονόκρανα, ἀνεχόντων δὲ τόξον ἐκ λιθοδομίας. Ἐκατέρωθεν τοῦ πυλῶνος τούτου ὁ τοίχος ἐκοσμεῖτο ὑπὸ διπλῆς σειρᾶς, κάτω μὲν τεσσάρων παραστάδων, ἀνεχουσῶν διὰ κορινθιακῶν κιονοκράνων ὁμοίως κεκοσμημένων κορωνίδα, ἄνω δὲ τεσσάρων κίωνων ἐχόντων ὡσαύτως κορινθιακὰ κιονόκρανα καὶ ἀνεχουσῶν κορωνίδα καὶ τρία διακοσμητικὰ τόξα.

Οὐχ ἦττον ὁμοίως τῆς καλλιτεχνικῆς ἢ θριαμβικῆς ἀψὶς τοῦ Θεοδοσίου κέκτηται ἱστορικὴν σημασίαν μεγάλην ὡς συνδεομένη πρὸς τὰς ἐνδοξοτάτας σελίδας τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας. Δι' αὐτῆς διήλθον θριαμβεύοντες οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν αὐτοκρατόρων καὶ στρατηγῶν κομίζοντες

¹ Strzygowski, Das Goldene Thor in Konstantinopel ἐν Jahrbuch des deutschen Instituts VIII 1893 σελ. 1 κ. ἑ.

τὰ τρόπαια νικῶν ἀθανάτων· ὁ Θεοδόσιος, ὁ Βελισάριος, ὁ Ναρσῆς, ὁ Ἡράκλειος, ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, ὁ Τσιμισκῆς, Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος καὶ τόσοι ἄλλοι περιφανεῖς στρατηλάται. Δι' αὐτῆς κατὰ τὴν ἀξιωμαθούμενον ἐκείνην ἐπανάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰσῆλθε Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, ὅπως συνεχίσῃ τὴν ἐνδοξὴν ἱστορίαν τῶν προκατόχων του.

Ἐτερον μνημεῖον συνδεόμενον πρὸς Θεοδοσίον τὸν Μέγαν, ὅπερ ὁμοίως νῦν δὲν ὑφίσταται, εἶναι ὁ ἐπώνυμος αὐτῷ στῦλος ἐκ μαρμάρου, ὁ ἰδρυθεὶς ὑπ' αὐτοῦ τῷ 386 καὶ φέρων ἄνω ἐν τῇ πλίνθῳ τὸν ἀνδριάντα τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ στῦλος οὗτος εἶχεν ἐν τῷ συνόλῳ τὸ σχῆμα τῶν ὁμοίων ρωμαϊκῶν, ὅποιοι εἶναι οἱ σωζόμενοι ἐν Ῥώμῃ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Μάρκου Αὐρηλίου, ὧν κοῖλος ἐσωτερικῶς μετὰ κοχλιοειδοῦς κλίμακος. Εἶχε δ' ἐξωτερικῶς ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς ἀναγεγλυμμένα ἐν ἐλικοειδεῖ συνεχεῖα ποικίλα πολεμικὰ τοῦ Θεοδοσίου ἐπεισόδια, ἀναφερόμενα εἰς μάχας κατὰ βαρβάρων κτλ. Ἐκ τῶν ἀναγλύφων τούτων τεμάχιον ἀπόκειται ἐν τῷ μουσεῖῳ Τσινιλι Κιόσκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δημοσιευθὲν ἤδη ὑπὸ τοῦ Strzygowski¹. Ὁ κίων κατεδαφίσθη ὑπὸ Βαγιαζήτ τοῦ Β' (1481—1512).

Πληρεστέραν γνῶσιν περὶ τοῦ εἶδους τούτου τῶν πρώτων βυζαντιακῶν μνημείων λαμβάνομεν ἐξ ἑτέρου διατηρηθέντος μὲν ἐπὶ μακρότερον ἀκεραίου, σφύζοντος δὲ μέχρι τοῦδε τὴν κατάκοσμον βάσιν αὐτοῦ. Τοῦτο εἶναι ὁ λεγόμενος στῦλος τοῦ Ἀρκαδίου, ἐρευνηθεὶς ἤδη ἐπαρκῶς². Ἰδρύθη ἐν τῇ ἐπωνύμῳ τοῦ αὐτοκράτορος ἀγορᾷ, τῇ κειμένῃ ἐπὶ τοῦ Ἐηρολόφου ἐβδόμου τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως λόφων, ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ διαδόχου Θεοδοσίου τοῦ Β'. Ὁ στῦλος οὗτος ὑποστὰς πλείστας ὄσας καταστροφὰς ἐκ τῶν σεισμῶν καὶ τῶν κεραυνῶν κατηδαφίσθη τέλος τῷ 1719, ὅποτε σεισμὸς ἀποσθάρωσας αὐτὸν καθίστα κινδυνώδη τὴν διατήρησίν του. Ἐξ αὐτοῦ διατηρεῖται νῦν ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτοῦ θέσει, τῇ καλουμένῃ ὑπὸ τῶν Τούρκων Ἀβρέτ παζάρ, ἡ ὑψηλὴ βάσις ἀποτελουμένη ἐξ ἐπαλλήλων μαρμαρίνων πλίνθων, ἔχουσα δὲ καὶ τὰς τέσσαρας αὐτῆς πλευρὰς πλήρεις ἀναγλύφων εἰς πολλὰς σειρὰς.

Κατ' εὐτυχῇ συγκυρίαν τῶν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ κίονος

¹ Jahrbuch VIII σελ. 249.

² Strzygowski ἐν Jahrbuch des deutschen Instituts VIII 1893 σελ. 230 κ. ἑ. καὶ Geffroy, Monuments Piot II σελ. 99 κ. ἑ.

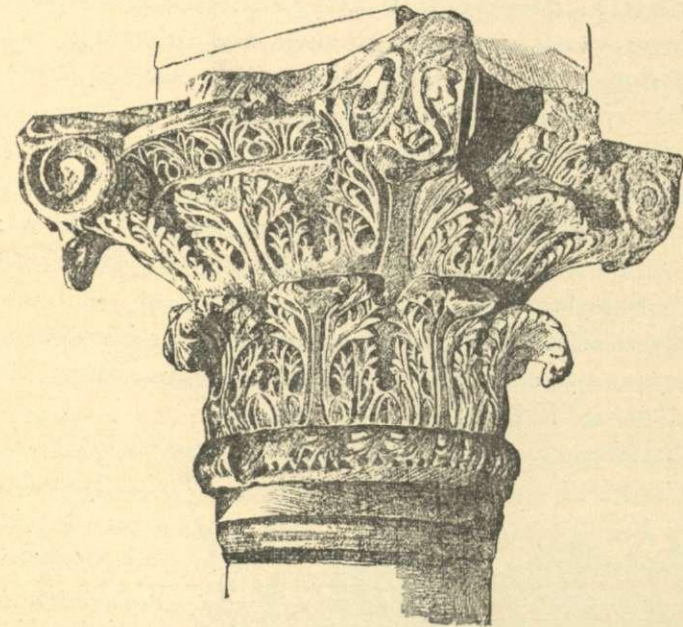
μέχρι τῆς κορυφῆς ἐξελισσομένων ἐν συνεχεῖα ἀναγλύφων, λαμβάνομεν γνῶσιν ἐκ δύο πολυτίμων ἀντιγράφων, γενομένων τοῦ μὲν πρώτου ὑπὸ τινος Melchior Lorch ἐν ἔτει 1559, τοῦ δὲ ὑπὸ τινος ἀωνύμου ζωγράφου κατὰ τὴν ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα. Τὸ ἀντίγραφον τοῦ Lorch ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Michaëlis (Jahrbuch 1892 σελ. 91—92), τὸ δὲ δεύτερον ἀνευρέθη καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Geffroy. Τὰ ἀνάγλυφα παρίστων πολεμικὰ ἐπεισόδια τοῦ Ἀρκαδίου, μάχας, ἀλώσεις φρουρίων, ναυμαχίας καὶ πομπεύσεις αἰχμαλώτων. Καθ' ἃ ἤδη παρήρησεν ὁ Reinach¹, ὁ τεχνίτης ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τούτοις παρέστησε τὸν πλήρη περιπετειῶν πόλεμον κατὰ τοῦ Γότθου ἀποστάτου Γαίνᾶ, τὸν μόνον ἄξιον λόγου κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀρκαδίου (400), καὶ ὅστις ἐνέπνευσε ἐπικὸν ποιητὴν μικρὸν βραδύτερον. Μίαν πρὸς τοῦτο ἀπόδειξιν θεωρεῖ τὸ μακρὸν ἔνδυμα τῶν ἐν τοῖς ἀναγλύφοις αἰχμαλώτων, δι' οὗ χαρακτηρίζονται οὗτοι ὡς Ῥωμαῖοι ἀποστάται.

Πρὸς καθορισμὸν τῆς τροπῆς ἣν ἔλαβεν ἡ διακοσμητικὴ γλυπτικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συμβάλλουσι μεγάλως τὰ ἐκ τῶν μνημείων προερχόμενα ποικίλα ἐκ μαρμαροῦ γλυπτὰ κοσμήματα, ἅτινα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς τρεῖς μεγάλας κατηγορίας, α') τὰ κιονόκρανα τὰ κοσμοῦντα τοὺς στύλους τοὺς χωρίζοντας τὸν μέσον χῶρον τῶν βασιλικῶν ἀπὸ τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἢ τὰς παραστάδας τῶν ἄλλων μνημείων· β') τὰ ἐπίκρανα δι' ὧν κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους ἀνήχοντο τὰ τόξα ἅτινα ἀντικατέστησαν ἐν τοῖς ναοῖς τὰ ἀρχαῖα ἐπιστύλια· γ') τὰς ποικίλας πλάκας τὰς χρησιμεύουσας εἴτε ὡς δρύφακτα εἴτε πρὸς κόσμον τῶν ἀμβώνων καὶ τῶν ἄλλων ἐν ταῖς βασιλικαῖς προσθέτων μερῶν, καὶ δ') τὰς παραστάδας τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων κτλ.

Καὶ πρῶτον περὶ τῶν κιονοκράνων. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ μετέπειτα κυρίως ἐγένετο χρῆσις στύλων μονολίθων, συνήθως ἄνευ διαξεσμάτων, ὧν μόνον κόσμον ἀπετέλουν τὰ κιονόκρανα. Καὶ κατὰ μὲν τὸ πλεῖστον τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἐγένετο χρῆσις τῶν ἀρχαίων ῥυθμῶν ἄνευ μεταβολῆς τινος, συνήθους ὄντος τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου ὡς τοῦτο διεμορφώθη ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ τέχνῃ τῆς παρακμῆς. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης παρατηρεῖται τάσις πρὸς μεταρρύθμισιν τοῦ τύπου τούτου. Τὸ ἀρχαιότατον μνημεῖον ἐν ᾧ

¹ Εἰς τὰς σημειώσεις τῆς ὑπὸ Legrand ἐκδοθείσης ἐκφράσεως Κωνσταντίνου τοῦ Ῥοδίου περὶ τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κτλ. σελ. 49.

καθορᾶται σαφῶς ἐφαρμοζομένη νέα τεχνοτροπία εἶναι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Χρυσῇ Πύλῃ (388—391). Ἐν τοῖς κιονοκράνοις τῶν παραστάδων αὐτῆς εὐρίσκομεν μὲν τὸν συνήθη κορινθιακὸν διάκοσμον, δηλαδὴ τὴν παλαιὰν Ῥωμαϊκὴν ἄκανθον (acanthus mollis), ἀλλὰ ταύτης οἱ λοβοὶ εἶναι λίαν ὀξέως κεκομμένοι, τὸ δὲ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι ἐν αὐτῇ εὐρηται ἄκριβῶς ἐπισκοπούμενη ἡ ἐξῆς σπουδαιοτάτη λεπτομέρεια· τὸ

Εἰκ. 45. Θεοδοσιακὸν κιονόκρανον (Laurent).

ἄνωθεν καταπίπτον φύλλον τῆς μαλακῆς ἀκάνθου περιβάλλεται ὑπὸ ἀκάνθου ἄλλης κόψεως, τῆς λεγομένης ἀκανθωτῆς (acanthus spinosus). Ἡ τοιαύτη καινοτομία, ἥτις ἠδύνατο νὰ νομισθῇ ὡς αὐθαιρεσία τοῦ λιθοξόου καὶ ἡ ἐν τοῖς φύλλοις παχεῖα πριονωτὴ κόψις μικρὸν βραδύτερον παραγκωνίζει τὴν ἀρχαίαν ἄκανθον, δημιουργεῖται δ' ἐξ αὐτῆς τυπικὸν κιονόκρανον ὅπερ διαρκεῖ ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα ὄλην¹.

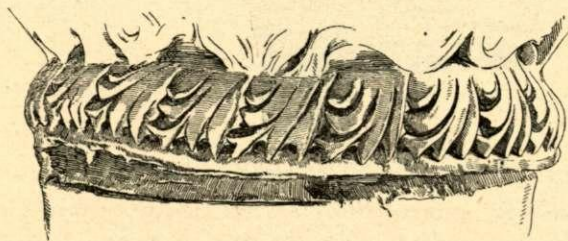
Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ λεγομένου θεοδοσιακοῦ κιονοκράνου.

¹ Strzygowski ἐν Byz. Zeitschr. I σελ. 66 κ. ε.

Τούτο γενικώτερον παρουσιάζει τὰ γνωρίσματα κορινθιακοῦ κιονοκράνου τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλ' ἔχει ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ τύπον ἴδιον χωρίζοντα αὐτὸ ἐντελῶς ἀπ' ἐκείνου. Ἡ ἐξερευνησις τοῦ τύπου τούτου ὀφείλεται κατ' ἐξοχὴν εἰς δύο χριστιανολόγους, εἰς τὸν Cata-neo¹, μάλιστα δ' εἰς τὸν Strygowski, ὅστις ἐξηκρίβωσε λεπτομερέ-στατα τὰ κατ' αὐτό². Οὐχ ἦττον δὲ καὶ τρίτος ἐρευνητὴς τῆς χρι-στιανικῆς τέχνης, ὁ κ. Laurent, ἐπ' ἐσχάτων συνέβαλε μεγάλως διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ μελετηθέντων ἐκ Δελφῶν θεοδοσιακῶν κιονοκράνων³. Κατ' αὐτοὺς γνωρίσματα κύρια τὸ κιονόκρανον τούτου ἔχει τὰ ἐξῆς εἶναι σύνθετον, ἔχει δύο σειρὰς ὀκτὼ φύλλων ἀκάνθου ἀκανθωτῆς (*acanthus spinosus*), ἄνωθεν δὲ μετὰ τῶν ἐλίκων τοῦ κιονοκράνου ὄρθια φύλλα ἔχοντα πέντε λοβούς. Κάτωθεν ἔχινος ἐκ φύλλων ἀκάνθου ἀκανθωτῆς τεθειμένων πλαγίως περιβάλλει τὴν βάσιν τοῦ κιονοκράνου.

Πρὸς κατανόησιν τῆς περιγραφῆς ταύτης παραθέτομεν εἰκόνα ἐνὸς τῶν ἄριστα σωζομένων θεοδοσιακῶν κιονοκράνων (εἰκ. 45), ὅπερ εὑρηται ἐν Ῥαβέννῃ (πλατεία Βίκτωρος Ἐμμανουήλ)⁴, καὶ ἑτέραν ἐν ἧ εἶναι καταφανέστερα τὰ καθέκαστα τῆς ἀκάνθου τοῦ ἐχίνου, ὅστις ἀποτελεῖ ὡς εἶπο-μεν τὸ χαρακτηριστικώτερον γνώρισμα τοῦ κιονοκράνου τούτου (εἰκ. 46) (ἅγιος Βιτάλιος Ῥαβέννης).

Τὸ θεοδοσιακὸν κιονόκρανον, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος δηλοῦται, γενι-κώτερον νομιζέται ὡς ἀνήκον εἰς τοὺς χρό-νους Θεοδοσίου τοῦ Β', δηλαδή εἰς τὰ ἔτη 408—450, οὐχ ἦττον ὅμως ἐξηκρι-βώθη ἐπ' ἐσχάτων ἀσφαλῶς ὅτι ἡ περί-οδος καθ' ἣν ἦτο τοῦτο ἐν χρήσει εἶναι

Εἰκ. 46. Ἐχίνος θεοδοσιακοῦ κιονοκράνου (Strygowski).

πολλῶ μακροτέρα, ὅλη ἡ Ε' ἑκατονταετηρίς. Πλὴν ἄλλων πρὸς πίστω-σιν τούτου τεκμηρίων, παρετηρήθη ἤδη ὅτι τὸ μόνον μνημεῖον οὐ γνω-

¹ L'architecture en Italie du 6e au 11e siècle (γαλλ. μετάφρασις σ. 37).

² Byz. Denkmäler II σελ. 241. Byz. Zeitschr. αὐτόθι.

³ Delphes chrétien ἐν Bull. Corr. Hell. XXIII σελ. 208 κ. ε.

⁴ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Laurent ἐν. ἀν. κατὰ φωτογραφίαν Ricci ἀριθ. 362.

ρίζομεν τὸν χρόνον τῆς ιδρύσεως, ἐν ᾧ εὑρηται τοιοῦτο κιονόκρανον, ἀνήκει εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῆς βασιλείας Θεοδοσίου τοῦ Β'· τοῦτο εἶναι ὁ ναὸς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἐν τῇ μονῇ Στουδίου, τοῦ ἔτους 463.

Μεταξὺ τῶν περισωθέντων θεοδοσιακῶν κιονοκράνων καθαρῶτατον τύπον παρουσιάζει τὸ ἐν τινι κινστέρνῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κει-μένη μεταξὺ τῶν τσαμίων Γκούλ καὶ Ἐσκή. Ἐκ τῶν ἄλλων κιονοκρά-νων ἐντελοῦς ἐπέξεργασίας εὐρέθησαν ἐν Ῥαβέννῃ, ἐν Ῥώμῃ, ἐν Βενετίᾳ ἐν Ἀθήναις¹, ἐν Κωνσταντινουπόλει (ἕτερα πλὴν τοῦ προμνημονευ-θέντος), ἐν Μεσημβρίᾳ, ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐν Προύσῃ, ὡς καὶ ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν τῇ μὴ ἑλληνικῇ Ἰταλίᾳ².

Εἰς ταῦτα προσετέθησαν ἐπ' ἐσχάτων τὰ πολυάριθμα κιονόκρανα τὰ εὐρεθέντα ἐν Δελφοῖς, ἅτινα, εἰ καὶ πάντα σχεδὸν κεκολοθωμένα, οὐχ ἦττον εἶναι ἐξαιρέτου ἐργασίας καὶ τύπου καθαρωτάτου³.

Εἰς τὰ κιονόκρανα ταῦτα τὰ ἀντιπροσωπεύοντα σχεδὸν πάσας τὰς χώρας τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας παρατηροῦνται μὲν ἐν ταῖς λεπτομε-ρείαις τεχνικαὶ διαφοραὶ ὀφειλόμεναι εἰς ἐπιχωρίους ἐπιδράσεις, ἀλλὰ γενικῶς ὁ τύπος παραμένει πανταχοῦ ὁ αὐτός. Τὰ θεοδοσιακὰ κιονό-κρανα γνωρίζονται μὲν ὡς τοιαῦτα ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ἀκανθωτῆς ἀκάνθου (*acanthus spinosus*), ἀλλ' οὐχ ἦττον ὑπάρχουσιν ὑποδείγματα, ἐν οἷς ἡ χριστιανικὴ αὐτῶν προέλευσις πιστοῦται κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον. Εἰς πολλὰ δηλαδή κιονόκρανα εὑρηται σταυ-ρὸς εἴτε ἀπλοῦς εἴτε μονογραμματικός. Οὕτως ἐν τῷ κιονοκράνῳ τῆς μονῆς Στουδίου εὑρηται σταυρὸς ἰσοσκελῆς ἐντὸς κύκλου⁴, ἕτερος δ' ἐν κιονοκράνῳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας⁵. Ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ εὑρη-ται ἐν τῷ ἄβακι ἑτέρου κιονοκράνου σταυρὸς ἐπιμήκης⁶. Ἐν ἀγίῳ Δημητρίῳ τῆς Θεσσαλονίκης εὑρηται ὡσαύτως ἐν τῷ ἄβακι δύο κiono-κράνων σταυρὸς ἐπιμήκης. Ταῦτα δὲ ἦσαν τέως τὰ μόνα γνωστὰ ὑπο-

¹ Strygowski ἐν Athen. Mittheil. XIV σελ. 283 κ. ε.—Byz. Denk-mäler II σελ. 241—2.

² Bl. Laurent, Delphes chrétien ἐν Bull. Corr. Hell. XXIII σελ. 211 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς.

³ Laurent αὐτόθι.

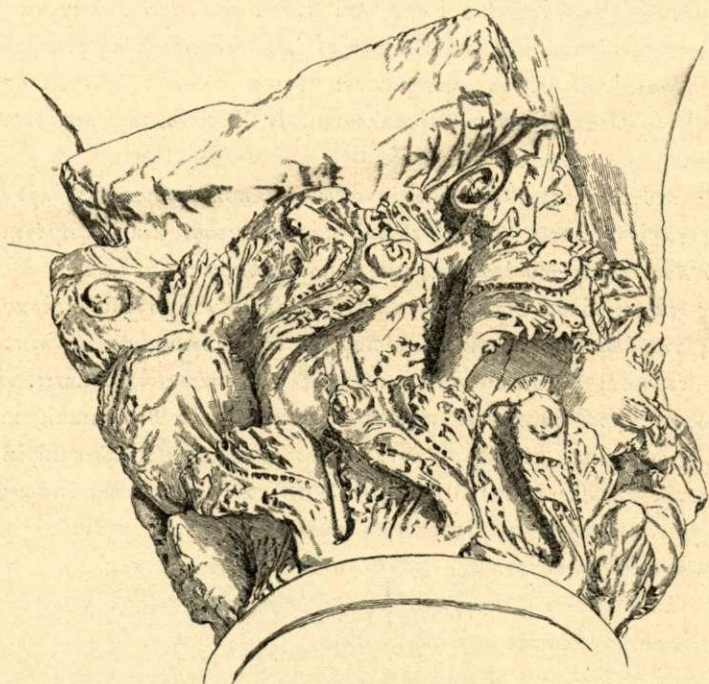
⁴ Salzenberg, Altchristl. Baudenkmäler πιν. 3 ἀριθ. 1.

⁵ Onagna, Basil. di S. Marco πιν. 50, ἀριθ. 77.

⁶ Αὐτόθι πιν. 49 ἀριθ. 16.

δείγματα θεοδοσιακῶν κιονοκράνων μετὰ τῶν συμβόλων τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἄλλ' ὡς ἀπέδειξεν ὁ κ. Laurent καὶ τὰ ἐν Δελφοῖς ἠκρωτηριασμένα κιονόκρανα ἔφερόν ποτε ἐν τῷ ἄβακι ἐπιμήκη σταυρόν¹.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγεται ἕτερα τις συστάς κιονοκράνων ἐχόντων τὴν ἄκανθον ὡσεὶ κυματιζομένην ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ἅτινα καίτοι δὲν ἔχουσιν ἀσφαλῶς χρονολογηθῆ, ἐν τούτοις γενικώτερον τάσσονται εἰς

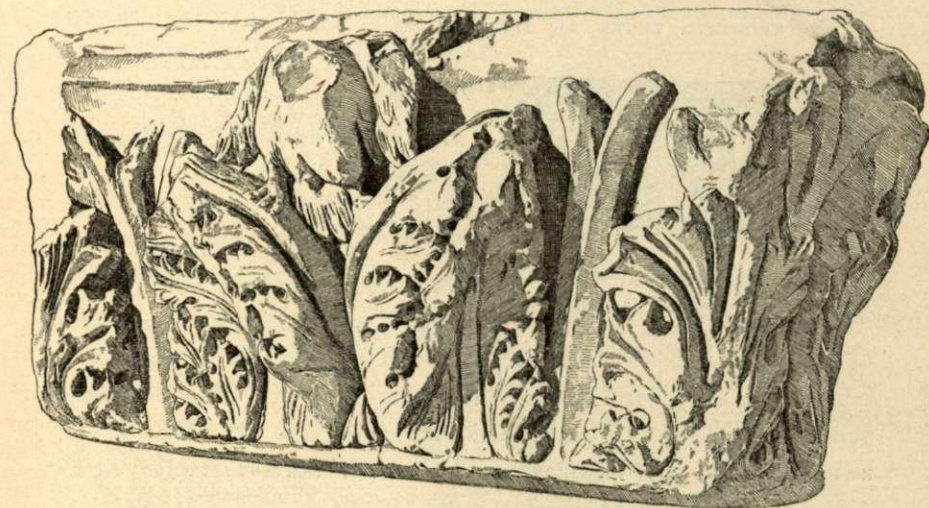
Εἰκ. 47. Κιονόκρανον μετ' ἀνεμιζομένων φύλλων (Strzygowski).

τὸ πρῶτον ἡμισὺ τῆς σ' ἑκατονταετηρίδος. Ὑποδείγματα ἐξ αὐτῶν περισώθησαν πολλαχού. Τὰ πλείω εὑρῆνται ἐν Ἁγίῳ Ἀπολλιναρίῳ τῷ Νέῳ τῆς Ῥαβέννης, ἕτερα δ' ἐν Νικαίᾳ, Ἀλαδζᾶ-Κισιὲ παρὰ τὰ Μύρρα, ἐν Βακούζῃ καὶ Καλάτ Σεμάν τῆς Συρίας, ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Τὸ ἐν τῇ εἰκόνι 47 προέρχεται ἐκ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐν Χαλκίδι².

¹ Delphes chrétien ἐν Bul. Corr. Hell. XXIII, 212.

² Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἐρευνησαντος τὴν βασιλικὴν ἐπιστημονικῶς Strzygowski ἐν Athen. Mittheil.

Μετ' αὐτῶν συγκαταλέγονται καὶ τὰ ἀναλόγου ῥυθμοῦ κιονόκρανα παραστάδων, ὧν λαμπρὸν ὑπόδειγμα εὑρῆται ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν τὸ δημοσιεύμενον ἐνταῦθα (εἰκ. 48)¹. Τοῦτο κοσμοῦσι κατὰ μὲν τὰ ἄκρα φύλλα συνήθους ἀκάνθου, ἐν τῷ μέσῳ δὲ χωριζόμενα ὑπ' αὐτῶν εὑρῆνται δύο φύλλα παράλληλα ἔχοντα παχεῖαν προιονωτὴν κόψιν καὶ καμπυλούμενα πρὸς τὴν κορυφὴν αὐτῶν ὡσεὶ ὑπὸ ἀνέμου, ἔχοντα δὲ

Εἰκ. 48. Κιονόκρανον παραστάδος (Strzygowski).

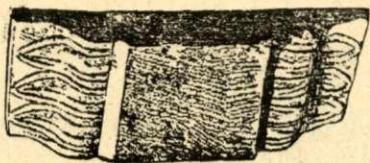
συνεσπειρωμένους τοὺς λοβοὺς καὶ παρουσιάζοντα πρὸς τὰ ἔξω τὴν ῥάχιν αὐτῶν, ἐφ' ἧς βαίνει μετ' ἀναπεπταμένων πτερύγων ἀετός.

Πρὸς τὸ θεοδοσιακὸν κιονόκρανον στενωῶς συνδέεται ἡ δευτέρα κατηγορία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ λεγόμενα ἐπιθήματα (impostes). Ταῦτα δὲ εἶναι κατὰ τοῦτο ἄξια πολλῆς προσοχῆς, ὅτι εἶναι δημιουργήματα ἀκραιφνῶς χριστιανικά, μὴ ἀπαντῶντα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ, προσθέτως δὲ διότι παρέχουσι μίαν ἐτι ἰσχυρὰν ἀπόδειξιν ὅτι ἡ Ἀνατολὴ συνέδραμε τὰ μέγιστα εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς πρώτης βυζαντιακῆς τέχνης. Δηλαδή ἀπέδειχθη ἀσφαλῶς ὅτι τὰ ἐπιθήματα προέρχονται ἐκ

¹ Strzygowski αὐτόθι σελ. 286-287 εἰκ. 5.

Συρίας, ἐν ἣ περιεσώθησαν τὰ ἀρχαιότατα ὑποδείγματα αὐτῶν¹. Εἰς τὴν ἐφεύρεσιν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἐπιθήματος προέβησαν οἱ ἀρχιτέκτονες ἀφ' ὅτου ἐγκατελείφθησαν τὰ ἀπλᾶ ἐπιστύλια, ἀντικαταστάθοντα ὑπὸ τῶν τόξων, διότι τὰ κιονόκρανα ὡς ἐκ τῆς περιωρισμένης αὐτῶν ἐπιφανείας δὲν ἠδύναντο ν' ἀνέχωσι μετ' ἀσφαλείας τὰ ἄκρα τῶν τόξων τὰ ἐρειδόμενα ἐπ' αὐτῶν, ἀνευ τῆς παρεμβολῆς τῶν ἐπιθημάτων τῶν ἐχόντων πλατεῖαν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν, προσαρμολόζουσαν ἀκριβῶς εἰς τὰς βάσεις τῶν τόξων.

Τὰ ἐπιθήματα ταῦτα, ὡς δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν εἰκόνων 49 καὶ 50,

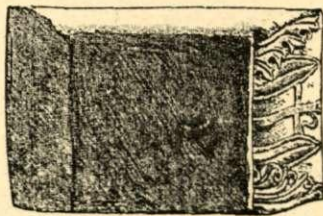

Εἰκ. 49. Ἐπίθημα χριστιανικοῦ κιονοκράνου (Laurent).

εἶχον συνήθως σχῆμα κολούρου τετραγωνικῆς πυραμίδος ἐχούσης ἐπικλινεῖς μόνον δύο ἀντιστοίχους πλευράς, ἐτοποθετοῦντο δὲ ἐπὶ τῶν κιονοκράνων οὕτως ὥστε ἡ μὲν στενὴ κορυφὴ ἠρείδετο ἐπ' αὐτῶν, ἡ δὲ πλατεῖα βᾶσις ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἄνω, ἐπ' αὐτῆς δ' ἠρείδετο ἡ λιθοδομικὴ ἡ ἀπο-

τελοῦσα κοινὸν ἄκρον δύο ἐκατέρωθεν τόξων. Ἦσαν δὲ τὰ ἐπιθήματα πιθανώτατα ἐν χρήσει ἀπὸ τῆς Δ' ἐκατονταετηρίδος, διότι εὐρέθησαν τοιαῦτα ἐν Ρώμῃ χρονολογούμενα ὑπὸ τινῶν ἀπὸ τοῦ 353, ἀλλ' ἡ καθολικὴ χρῆσις αὐτῶν ἐπεκράτησε κατὰ τὴν Ε' ἐκατονταετηρίδα, εἰς ἣν ἀνάγονται σχεδὸν πάντα τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ὑποδείγματα, τῆς χρήσεως ταύτης παρατεινομένης μέχρι τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς Σ' ἐκατονταετηρίδος, ὅποτε παρηγκωνίσθη τὸ ἐπίθημα ὑπὸ τῶν συνθέτων κιονοκράνων τῶν συνδυαζόντων ἐν αὐτοῖς ἰδιότητος κιονοκράνου ἅμα καὶ ἐπιθήματος.

Γνωστὰ ὑποδείγματα ἐπιθημάτων ἐκ τῆς Ε' ἐκατονταετηρίδος εἶναι πολλά, καὶ δὴ ἐκ μὲν τῆς Ρώμης ἐν S. Stefano Rotondo, S. Lorenzo fuori le Mura, S. Agnese, S. Maria in Cosmedin. Ἐκ δὲ τῆς Ῥαβέννης ἐν S. Apollinare Nuovo, S. Giovanni Evangelista, SS. Nazaro e Celso, S.

Εἰκ. 50. Ἐπίθημα χριστιανικοῦ κιονοκράνου (Laurent)

¹ Ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Μουσιμίου. De Vogüé, Syrie centrale πιν. 7.

Apollinare in Classe, S. Vitale, S. Francesco καὶ S. Agata. Ἐκ Νεαπόλεως ἐν S. Giorgio Maggiore. Ἐκ Θεσσαλονίκης ἐν ἀγίῳ Δημητρίῳ καὶ Ἐσκι Δζουμᾶ¹. Καὶ τέλος ἐκ Δελφῶν, ἐξ ὧν προῆλθον ἐπ' ἐσχάτων εἰς φῶς εἰκοσιπέντε ἐν ὄλῳ ἐπιθήματα, ἅτινα ἐμελέτησε καὶ ἐδημοσίευσε μετὰ πολλῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας ὁ Laurent².

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἀναλογίας τῶν διασπάσεων αὐτῶν, παρατηρεῖται μεγάλη ποικιλία, ἥτοι ἄλλαι μὲν εἶναι λίαν πεπλατυσμένοι (εἰκ. 49), ἔχουσαι μικρὸν πάχος, ἄλλαι δὲ τούναντίον εἶναι στενώτεραι καὶ παχύτεραι. Ἀλλὰ κυρίως αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραὶ καθορῶνται ἐν τῇ διακοσμήσει, ἥτις ἄλλοτε μὲν εὐρηται ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν κεκλιμένων πλευρῶν (εἰκ. 50), ἄλλοτε δ' ἐπ' ἀμφοτέρων, ὅπερ καὶ συνηθέστερον.

Ἡ διακόσμησις τῶν ἐπιθημάτων ἀποτελεῖται εἴτε ἐξ ἐπιμήκων φύλλων ὑδροχαρῶν φυτῶν (feuilles d'eau) παραλλήλως γεγλυμμένων (εἰκ. 49), εἴτε ἐκ φύλλων ἀκάνθου ἀπαλῆς (acanthus mollis), μόνων ἢ ἐναλλασσόντων μετὰ φύλλων ὑδροχαρῶν φυτῶν (εἰκ. 50). Ἄλλοτε δύο φύλλα ἀκάνθου ἀπαλῆς ἢ ὑδροχαρῶν φυτῶν περιβάλλουσι ἐπιμήκη σταυρὸν ἢ σταυρὸν μονογραμματικὸν ἔχοντα ἀνοικτὸν Ρ, ἢ σταυρὸν ἰσοσκελῆ ἐν κύκλῳ μετὰ ἢ ἀνευ ῥοδάκων ἐν ταῖς γωνίαις τῶν σκελῶν.

Ἐτέραν κατηγορίαν κιονοκράνων ἀποτελοῦσι τὰ συνδυάζοντα ἐν αὐτοῖς καὶ ἰδιότητος ἐπιθήματος. Ἐκ τῶν κιονοκράνων τούτων τὰ ἔχοντα κόσμον ἐκ φύλλων ἀκάνθου ὡς ἐν τῷ Θεοδοσιακῷ ἦσαν ἰδίᾳ ἐν μεγάλῃ χρήσει κατὰ τὴν Σ' ἐκατονταετηρίδα, εἶχον δὲ δύο διάφορα σχήματα, κυβικὸν καὶ κωνικόν. Οὐχ ἦττον ὁμως τοιαῦτα σύνθετα κιονόκρανα ἀπαντῶσι καὶ κατὰ τὴν Ε' ἐκατονταετηρίδα, οἷον τὸ εὐρεθὲν ἐν Δελφοῖς (εἰκ. 51). Ὁ τοιοῦτος συνδυασμὸς ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ὥστε τὸ τε κιονόκρανον καὶ τὸ ἐπίθημα ἀπέβαλον τὸ πρότερον αὐτῶν σχῆμα. Ἄλλως ὁμως ἔχει ὅσον ἀφορᾷ εἰς ἐτέραν κατηγορίαν συνθέτων κιονοκράνων, ἅτινα πρῶίμως ἤδη κατὰ τὴν Ε' ἐκατονταετηρίδα δημιουργηθέντα διετηρήθησαν ἐπὶ μακρὸν ὡς ἐκ τῶν εὐκολιῶν, ἃς παρείχε τὸ σχῆμα αὐτῶν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ σύνθετα ἰωνικὰ κιονόκρανα (εἰκ. 52), ἐν οἷς κατέστη δυνατὴ ἡ ἐν τῷ αὐτῷ λίθῳ συνύπαρξις ἰωνικοῦ κιονοκράνου μετὰ συνήθους ἐπιθή-

¹ Βλ. Laurent, Delphes chretien σελ. 214, σημ. 3, καὶ τὰς παραπομπάς.

² Αὐτόθι.

ματος άνευ παραλλαγής του άρχικου αυτών σχήματος. Υποδείγματα αυτών διατηροῦνται εις πάσας τὰς χώρας τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ἐν Ἰταλίᾳ εὑρηται τ' ἀρχαιότατα, ἐν δὲ τῇ Συρίᾳ περιεσώθη ἐν τῶν καλλίστων ἰωνικῶν συνθέτων κιονοκράνων.

Εἰκ. 51. Σύνθ. κορινθ. κιοφόκρανον (Laurent).

Ὡς ἐκ τῆς μακρότατον χρόνον διατηρήσεως αὐτοῦ τὸ σύνθετον ἰωνικὸν κιονοκράνον ὑπέστη τροποποιήσεις, αἰτινες βαθμηδὸν ἀπεμάκρυναν αὐτὸ ἀπὸ τῶν πρώτων ἀπλῶν σχημάτων. Ἡ τοιαύτη δὲ μεταμόρφωσις ἰδίᾳ καθορᾶται ἐν τῷ κιονοκράνῳ, σπανίως δ' ἐν τῷ ἐπιθήματι, διότι ἐνῶ τοῦτο κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα διατηρεῖ τὸ κλασσικὸν αὐτοῦ σχῆμα

Εἰκ. 52. Ἰωνικὸν σύνθετον κιοφόκρανον (Laurent)

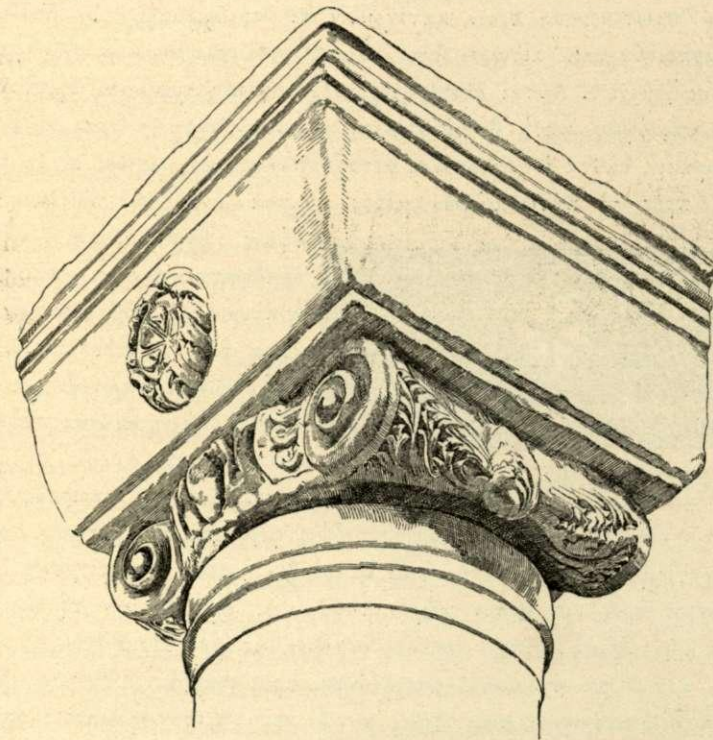
μετὰ τῶν μεγάλων ἐλίκων χωριζομένων ὑπὸ ἐξίνου κοσμουμένου δι' ὧν, κατὰ τὴν Σ' ἑκατονταετηρίδα τροποποιεῖται τὸ σχῆμα αὐτοῦ τῶν ἐλίκων σμικρυνομένων, παραλείπεται δ' ὁ ἐξίνος μετὰ τῶν ὧν καὶ ποικίλαι ἄλλαι ἐπέρχονται μεταλλαγᾶι ἀπομακρύνουσαι αὐτὸ τοῦ ἀρχικου αὐτοῦ σχήματος.

¹ Laurent, Delphes chret. ἐν Bul. Corr. Hel. XXIII σελ. 233, σημ. 1.

² Laurent αὐτόθι.

Ἀνάγκη πρὸς τούτοις νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι τινὰ τῶν συνθέτων ἰωνικῶν κιονοκράνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος ἔχουσιν ἀντὶ τοῦ συνήθους ἐπιθήματος μέγα τοιοῦτον κυβικὸν σχῆμα ὡς ἐπὶ παραδείγματι εἰς ἐν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐν Χαλκίδι (εἰκ. 53).

Εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν ἰωνικῶν συνθέτων κιονοκράνων συντελεῖ

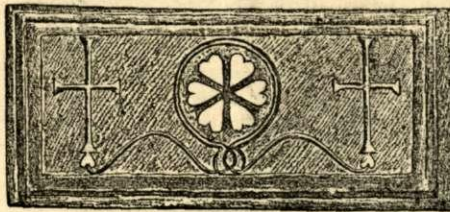

Εἰκ. 53. Ἰωνικὸν σύνθετον κιοφόκρανον (Strzygowski).

πρὸ παντός ὁ ἐπὶ ἐνίων ὑπάρχων μονογραμματικὸς σταυρός. Τοιοῦτος εὑρηται ἐπὶ τοῦ ἐν τῇ εἰκόνι 52 κιονοκράνου τῶν Δελφῶν.

Ἐτέραν τέλος τάξιν κιονοκράνων ἀποτελοῦσι τὰ δωρικῶν ῥυθμοῦ, ἅτινα ὅμως εἶναι σπανιώτατα. Ταῦτα δὲν ἀπαντῶσιν ἀπλᾶ, ἀλλὰ πάντοτε ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ ἐπιθήματος. Ἐξ αὐτῶν τέσσαρα ἀνευρέθησαν ἐν Δελφοῖς, ἐκ τοῦ μονογραμματικοῦ σταυροῦ δ' ὃν φέρει ἐν τούτων ἐξάγεται ὅτι ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα. Πέμπτον δ' ἀνεῦρεν ὁ Laurent δωρικὸν κιοφόκρανον ἐν τῇ Παλαιοχώρᾳ τῆς Αἰγίνης.

Καί τοιαῦτα μὲν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ κιονόκρανα καὶ ἐπιθήματα τῶν χριστιανικῶν μνημείων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἄλλην κατηγορίαν γλυπτῶν κοσμημάτων ἀποτελοῦσιν αἱ ποικίλαι πλάκες αἱ χρησιμεύουσαι εἴτε ὡς δρύφακτα χωρίζοντα ἐν ταῖς βασιλικαῖς τὸ βῆμα ἀπὸ τοῦ ἄλλου ναοῦ, εἴτε ὡς στηθαῖα τῶν χορῶν καὶ πρὸς διάκοσμον τῶν ἀμβώνων, εἴτε τέλος ὡς θωράκια τῶν ὑπερώων. Μεταξὺ τῶν πλακῶν τούτων πρωτεύουσιν θέσιν κατέχουσιν αἱ ὡς θωράκια τῶν ὑπερώων χρησιμοποιούμεναι, αἵτινες εἶναι καὶ αἱ πολυπληθέστεραι τῶν μέχρι τοῦδε σωζομένων. Αὗται συνηθέστερον ἔχουσι κεκοσμημένας ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς ὄψεις, κατὰ δὲ τὰ κράσπεδα αὐτῶν σχηματίζουσι πλαίσια. Τὰ θωράκια ταῦτα ἐνεγομοφοῦντο μεταξὺ τῶν κίωνων, οἵτινες εἶχον πρὸς τοῦτο πρὸς τὸ κάτω αὐτῶν μέρος αὐλακα ἀναλόγου πλάτους καὶ

Εἰκ. 54. Πλάξ θωρακίου (Laurent).

ὑψους, ἐχρησίμευον δ' ὅπως ἐρείδωνται ἐπ' αὐτῶν καὶ προκύπτωσιν οἱ ἐκεῖ εὐρισκόμενοι κατὰ τὰς ἱεροτελεστίας. Μεταξὺ τῶν θεμάτων δι' ὧν διεκόσμουσαν τὰς τοιαύτας πλάκας, συνηθέστερον ἀπέβη τὸ ὑπὸ τῆς εἰκόνος 54 παριστώμενον.

Τῆς πλακῆς ταύτης ἢ μὲν ὀπισθεν ὄψις φέρει ἀπλοῦν μακρὸν σταυρὸν ἀνάγλυφον ἐντὸς κύκλου, ἢ δὲ ἔμπροσθεν ἢ οὕσα προωρισμένη ὅπως ἀποβλέπη πρὸς τὸν μέσον χῶρον τοῦ ναοῦ, ἔχει ἐν μὲν τῷ κέντρῳ σχῆμα ἰδιόρρυθμον, ὅπερ ἀποτελοῦσι συνήθως μὲν ἕξ, ἐνίοτε δ' ὀκτώ μικρὰ ἀνάγλυφα σχήματα ὁμοιάζοντα πρὸς καρδίαν (ἴδε εἰκ. 54), ἔχοντα δ' ἐπικέντρους τὰς ὀξείας αὐτῶν κορυφὰς οὕτως ὥστε οἱ ἐν τῷ μεταξὺ αὐλακῆς ἀποτελοῦσιν ἕξ ἀκτῖνας. Περὶ αὐτὰ εὐρηται στέφανος ἐν εἰδει ταινίας εἴτε διπλοῦς, ὅποτε εἶναι στενότερος, εἴτε ἀπλοῦς καὶ πλατύς, ὅστις κάτωθεν συμπλεκόμενος ἐπεκτείνεται ἐκατέρωθεν σχηματίζων καμπύλην καὶ καταλήγων εἰς φύλλον ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἄνω, ἐφ' οὗ ἐρείδεται ἀπλοῦς σταυρὸς ὅμοιος πρὸς τὸν τῆς ὀπισθεν ὄψεως.

Πλάκες ἔχουσαι τοιοῦτον διάκοσμον διατηροῦνται πολυάριθμοι, προερχόμεναι ἐκ τῶν πλείστων χριστιανικῶν κέντρων τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκ μὲν τῆς Ἰταλίας ἐν Βενετίᾳ (Ἅγιος Μάρκος, πολλὰ ὑποδείγματα ὧν ἐν παριστᾷ ἢ εἰκῶν 54), ἐν Ῥαβέννῃ, Βονωνίᾳ, Ἀριμίνῳ, Ἀγκῶνι καὶ Ῥώμῃ, ἐκ δὲ τῆς Ἰστρίας ἐν Παρέντσῳ. Ἐκ